

DOM WIEJSKI WE WSI GMINNEJ ROSSOSZ WE WSPOMNIENIACH MIESZKAŃCÓW (KOMUNIKAT NAUKOWY)

Monika Bujnik

Studentka Wydziału Architektury Politechniki Białostockiej
E-mail: monika.3.3@interia.pl

INHABITANTS' REMINISCENCES OF A COUNTRY COTTAGE IN ROSSOSZ VILLAGE (a research note)

Abstract

The short research paper refers to vernacular building culture in Rossosz. The relevant lore sphere has been also studied, according to the memories and reminiscences of Roman Bujnik and Eugenia Bujnik, who used to inhabit an old house in that village (the house ceased to exist a few years ago). It is concluded, that the construction and forms of that house were rooted in the local building traditions; similarly, the lore was also relevant to the local traditions of home inhabiting. Nevertheless, a few unique vernacular traditions have been also revealed.

Streszczenie

W pracy zaprezentowano informacje o ludowej kulturze budowlanej we wsi Rossosz. Na podstawie wspomnień mieszkańców (Romana i Eugenii Bujnik) opisano zwyczaje i tradycje związane z użytkowaniem nieistniejącego już stuletniego domu w tej wsi. Potwierdzono, że forma i konstrukcja tego obiektu nawiązywały do dawnych tradycji budowlanych na terenie Lubelszczyzny i południowego Podlasia. Zarejestrowano kilka oryginalnych (w tym również nie znanych dotąd i nie potwierdzonych w literaturze) zwyczajów związanych z użytkowaniem domu.

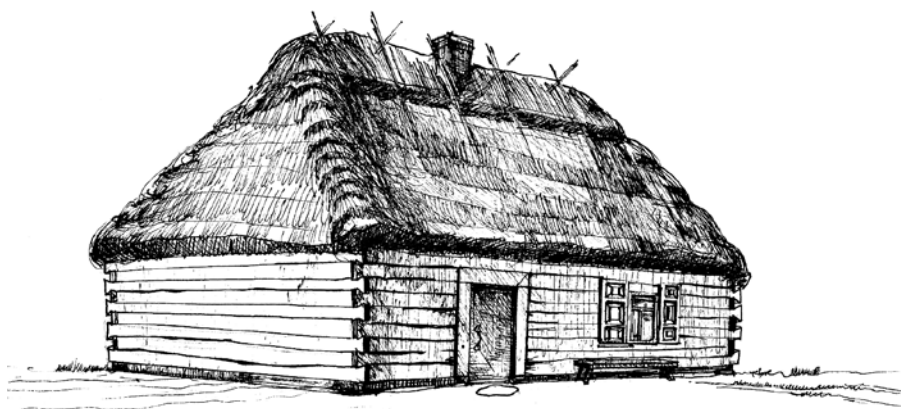
Keywords: country cottages; vernacular architecture; architectural heritage; N-E Poland

Słowa kluczowe: domy wiejskie; budownictwo ludowe; spuścizna architektoniczna; Polska północno-wschodnia

WPROWADZENIE

W niektórych częściach naszego kraju zachowało się jeszcze sporo dawnej tkanki budowlanej, są jednak tereny (w tym obszary wiejskie), gdzie tradycyjna zabudowa szybko zanika, a są też i takie, na których już całkowicie zanikła. Jednak, paradoksalnie, nawet tam można prowadzić badania dawnych tradycji budowlano-architektonicznych, tyle że nie na podstawie analiz fizycznej tkanki budowlanej, lecz opierając się jedynie na odnośnych źródłach pisanych i ikonografii oraz wykorzystując wspomnienia mieszkańców, możliwe do pozyskania dzięki wywiadom lub badaniom ankietowym.

W niniejszej pracy podjęto próbę przywrócenia pamięci o tradycyjnym domu wiejskim we wsi gminnej Rossosz, położonej około 20 km na południe od Białej Podlaskiej. Wybrano jeden z nieistniejących już budynków, w którym przez blisko sto lat mieszkało oraz wychowywało się kilka pokoleń. Stary drewniany dom (pokazany na ryc. 1 i 2, wykonanych z uwzględnieniem starych fotografii domu, będących w posiadaniu jego dawnych właścicieli – rodziny Bujników), kryty strzechą, został kilka lat temu rozebrany, jednak nadal pozostaje we wspomnieniach byłych domowników.

Ryc. 1. Szkic domu (rys. autorka)
Fig. 1. A draft sketch of the house (drawn by the author)

Ryc. 2. Szkic domu – widok od ul. Pryma (rys. autorka)
Fig. 2. A draft sketch of the house – a view from the Pryma Street (drawn by the author)

CEL I METODA

Celem badań jest przywrócenie i zachowanie wiedzy o dawnej kulturze budowlano-architektonicznej we wsi gminnej Rossosz koło Białej Podlaskiej, przy czym niniejszy komunikat stanowi jedynie przyczynek do osiągnięcia założonego celu.

Po drugie, zamierzono również rozpoznać wiedzę o tradycyjnych zwyczajach związanych z zamieszkiwaniem i użytkowaniem domu. Temat ten jest ostatnio coraz częściej podejmowany przez badaczy (Remiszewska i in., 2014; Sulima, 2007; Sulima, 2009), lecz z drugiej strony wiedza o tychże zwyczajach coraz szybciej zanika.

Metoda: 16 grudnia 2014 roku przeprowadzono wywiad z Romanem i Eugenią Bujnikami, dawnymi gospodarzami badanego domu. Zaprezentowano tu kluczowe fragmenty wywiadu (podane w zasadzie bez poprawek stylistycznych) wraz z autorskim komentarzem krytycznym. Wywiad ujawnił reminiscencyjną percepcję nieistniejącego już domu przez jego dawnych mieszkańców, w tym także postrzeganie jego architektury, aranżacji wnętrz oraz dawne sposoby użytkowania przestrzeni mieszkalnej. W oparciu o dane uzyskane podczas wywiadu podjęto próbę odtworzenia zewnętrznej formy domu oraz jego rozplanowania i podstawowego wyposażenia.

1. NAJDAWNIEJSZE WSPOMNIENIA ZWIĄZANE Z DOMEM I JEGO UŻYTKOWANIEM

Wnętrze mieszkalne było urządzone bardzo skromnie. Pierwotny plan domu z 1961 roku obejmował tylko dużą sien, komórkę oraz izbę. Mieszkańcy tak opisują wnętrze domu: „*Chata była mała i niska tak, że kto wysoki, to musiał się garbić. Główne wejście było od ulicy Kątek, prowadzące prosto do sieni. Tam posadowiony był szeroki komin z półtorametrowymi drzwiami, w którym mieściły się grządki dla kur, a w lewym rogu było miejsce na składowanie węgla. Tutaj było chłodno, więc przechowywano także jedzenie: beczkę z ogórkami lub ze słoniną. Na prawo znajdowała się komórka, a obok izba, na środku której stał niewielki stół z wysuwaną szufladą o kołkowych nogach ze stoleczkami. Wzdłuż najdłuższych ścian w izbie stały łóżka skrzynkowe. Na dolnych deskach układaliśmy słomę grochową, tak zwaną grochówkę, a następnie siennik wypchany słomą – i przykrywaliśmy lnianym prześcieradłem. Pościelą były pierzyny i poduszki z gęsich piór. Łóżka zaścielane były lnianymi płachtami w kolorowe kraty i pasy, które samodzielnie tkaliśmy*”.

Z ogromnym szacunkiem traktowano i ostrożnie, oszczędnie użytkowano własnoręcznie robione tkaniny: tkane do późnych godzin nocnych prześcieradła, dywany, ręczniki, kapy na łóżka. W prace tkackie angażowała się cała rodzina. Na wiosnę zasiewano len, aby latem móc zebrać ziarno. Nasiona objano *prączem* z drzewa, a len wiązano w tak zwane *kuczki*. Następnie całkowicie moczone je w rzece i, aby prąd rzeki ich nie porwał, przytrzymywano na kołkach. Po wyjęciu z wody len suszono na ściernisku, po czym należało wykłapać słomę, aby pozyskać zdrowe włókno lniane.

Przestrzeń domu nie była niezmienna. Kilka lat po wzniesieniu domu funkcję izby-kuchni zaczęła pełnić komora. Sercem całego mieszkania stał się wymurowany w niej piec, który ogrzewał tę izbę oraz na którym przygotowywano posiłki. Gospodyni domu tak oto wspomina prace w kuchni: „*Zaczyn chlebowy wyrabiany był w drewnianych kopańkach, a następnie przyrządzałam z niego zarówno chleb, jak i podpłomyki (rodzaj płaskiego placka). Wykorzystując jeszcze rozgrzany piec, robiłam także placki marchwiowe, amoniaczki, ciastka maślane – były to przekąski lubiane przez dzieci. Posiłki spożywaliliśmy razem o jednej porze, przy wspólnym stole*”.

Z perspektywy postępującej dziś indywidualizacji mieszkalnej przestrzeni domu i na tle postulatów, by każdy domownik miał osobne pomieszczenie, warto podkreślić ów – do niedawna jeszcze oczywisty, a dziś coraz bardziej egzotyczny – zwyczaj wspólnego użytkowania przestrzeni, wspólnych posiłków, wspólnego śpiwania we wspólnej izbie, jako determinujący również

percepcję wnętrza mieszkalnego w kategoriach architektoniczno-estetycznych oraz symbolicznych.

2. OBRZĘDY ZWIĄZANE Z UŻYTKOWANIEM DOMU

Niedziela poświęcona była przede wszystkim Bogu. W tym szczególnym dla domowników dniu przygotowania zaczynały się od samego rana, by popołudnie przeznaczyć na odwiedziny rodziny i sąsiadów. Kuchnia kaflowa zasłonięta była wykrochmaloną tkaniną, a prasowanie odświętnych ubrań odbywało się w głównej izbie.

Na święto Matki Bożej Gromnicznej przynoszono świece gromniczne do kościoła. Po powrocie do domu najstarsza z gospodyń wypalała gromnicą znak krzyża na belce pułapowej. Miało to chronić domowników przed letnimi burzami i piorunami. Następnie każdy z domowników stawał pod belką i miał podpalany mały kosmyk włosów. W czasie burzy w obawie przed niebezpiecznym uderzeniem pioruna praktykowano takie zwyczaje, jak opieranie o płot łopaty od chleba czy zapalanie świecy gromnicznej w oknie (państwo Bujnikowie komentują: „*A prawda taka, że teraz to koldra na głowę, kiedy zaczyna grzmieć*”).

W Niedzielę Palmową znane wszystkim ówczesnym mieszkańcom było „palmowanie”. Najstarszy z domowników, recytując następujące słowa: „*...palma bije, nie zabije, kości nie połamie, pamiętajcie chrześcijanie, że Pan Jezus zmartwychwstał, za 6 dni i za 6 nocy doczekamy Wielkanocy*” — lekko trafiał palmą po nogach. „*Palmowano*” również zwierzęta podczas pierwszego wypasu na pastwiska. W czasie Wielkanocy mieszkańcy witali się takim zwrotami: „*Chrystus Zmartwychwstał – Prawdziwie Zmartwychwstał*” oraz „*Pokój temu domowi*”.

Na zakończenie oktawy Bożego Ciała dziewczęta plotły wianki z ziół, takich jak mięta, kwiaty polne, macierzanki i dziurawiec, a także z warzyw. Do poświęcenia „*...każdy przynosił to, co miał: jedni skromniej, inni bogato uplecione wianki lub bukiety ze swych plonów*” (Eugenia Bujnik). Należało wykonać nieparzystą liczbę wianków, z których każdy powinien być upleciony z innego gatunku rośliny, a na końcu wszystkie związywano razem białą wstążką. Poświęcone wianki wieszane były przy obrazach religijnych. Zioła z wianków w razie potrzeby wykorzystywane były jako lecznicze napary. Wianki były podziękowaniem za wydane owoce oraz prośbą o błogosławieństwo i dar urodzaju na polach w nadchodzącym okresie zbiorów. Po procesji Bożego Ciała przynoszono cztery gałązki brzozy z każdego ołtarza, które wtykano za święty obraz w głównej izbie. Zwyczaj ten miał chronić domowników i domostwo

przed nieszczęściami. Z kolei w dniu Zielonych Świątek przyozdabiano wejście domu gałązkami tataraku.

Bardzo dużym szacunkiem otaczane były progi, z którymi wiązano liczne zwyczaje i przesady. Najbardziej popularny oraz nadal przestrzegany jest zakaz witania się przez próg lub na progu, w miejscowej ludowej tradycji zwiastujący nieprzyjemności sąsiedzkie. Po ślubie pan młody przekraczał tenże próg, niosąc żonę na rękach. Również na progu rodzice witali nowożeńców chlebem i solą po powrocie z kościoła.

3. KONSTRUKCJA I ROZPLANOWANIE DOMU

We wspomnieniach państwa Bujników konstrukcja i zewnętrzna forma domu zapisały się mniej niż jego codzienne użytkowanie i związane z tym zwyczaje, tym niemniej na podstawie tychże wspomnień oraz zachowanych fotografii można też odtworzyć podstawowe informacje o tym budynku. Dom był posadowiony na kamiennej podmurówce, zagłębionej bardzo płytko, a właściwie leżącej bezpośrednio na ziemi. Szerokie podwaliny wykonane z bali sosnowych o średnicy 40 cm opierały się na dużych kamieniach rozstawionych co 3-4 metry. Na nich wspierały się legary drewnianej podłogi (w sieni zamiast drewnianej podłogi była gliniana polepa. Przestrzeń między legarami wypełniona była trocinami zmieszany z wapnem. Podwaliny „sztukowano” za pomocą charakterystycznych zaciósów, czyli „zanków”; dodatkowo przybijano je dębowymi tyblami (ryc. 3).

Ściany wykonane były z bali sosnowych, zaciętych na końcach w formie zamka „na jaskółczy ogon”. Bale uszczelniono lnianym paździerzem, a następnie pobielono białą gliną. Elewacja od strony wschodniej co roku była zastawiana drewnianą zagatą, wewnątrz wypełnianą liśćmi, iglastą koszutą oraz słomą. Stanowiła ona rodzaj ocieplenia budynku podczas zimy.

Dawni mieszkańcy, państwo Bujnikowie, chętnie opisują też ozdobne klamki i zamki kowalskiej roboty (ryc. 4).

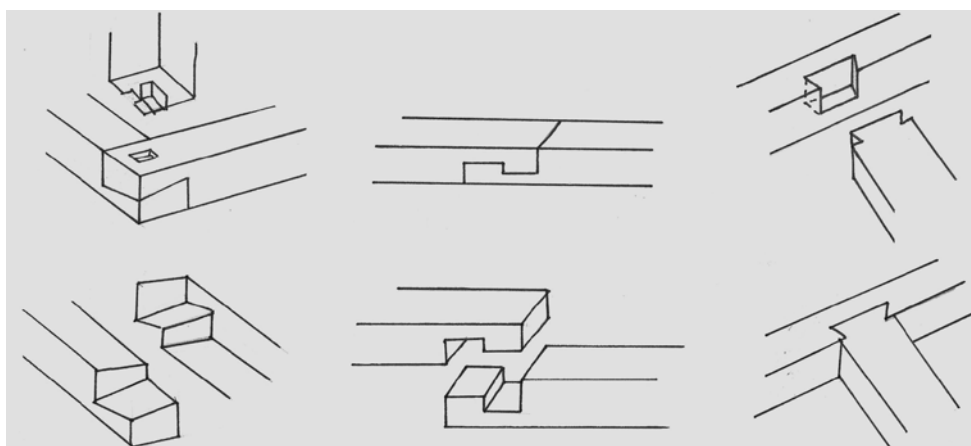
Najtrudniejszą częścią badań okazało się odtworzenie (wyłącznie na podstawie wspomnień mieszkańców) oryginalnego rozplanowania i wyposażenia domu. Poniżej (na ryc. 5) zaprezentowano je w formie odręcznego szkicu, wykonanego podczas przeprowadzania wywiadu.

PODSUMOWANIE

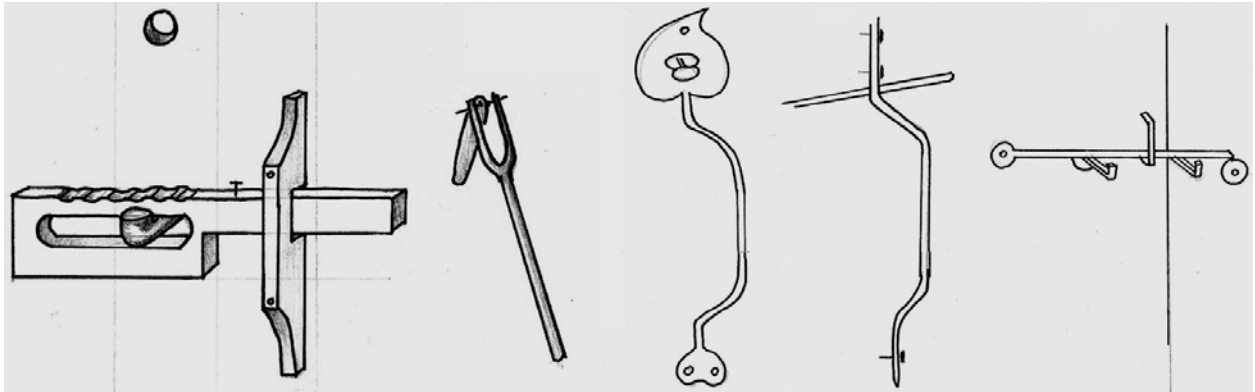
Dzięki zarejestrowanym w grudniu 2014 roku wspomnieniom mieszkańców udało się odtworzyć część tradycyjnej wiedzy o dawnej *kulturze budowlanej i kulturze zamieszkiwania* we wsi Rossosz, na pograniczu południowego Podlasia i Lubelszczyzny. Przedstawione zwyczaje i obrzędy odchodzą w zapomnienie, choć można je jeszcze zarejestrować w niektórych domostwach zamieszkałych przez najstarsze osoby. Niektóre dawne przesady i tradycje (jak opieranie o płot łopaty od chleba podczas burzy) oraz zwyczaje użytkowania domu (jak wykorzystywanie szerokiego komina w celach inwentarskich, w tym do trzymania kur) były pomijane we wcześniejszym piśmiennictwie.

LITERATURA

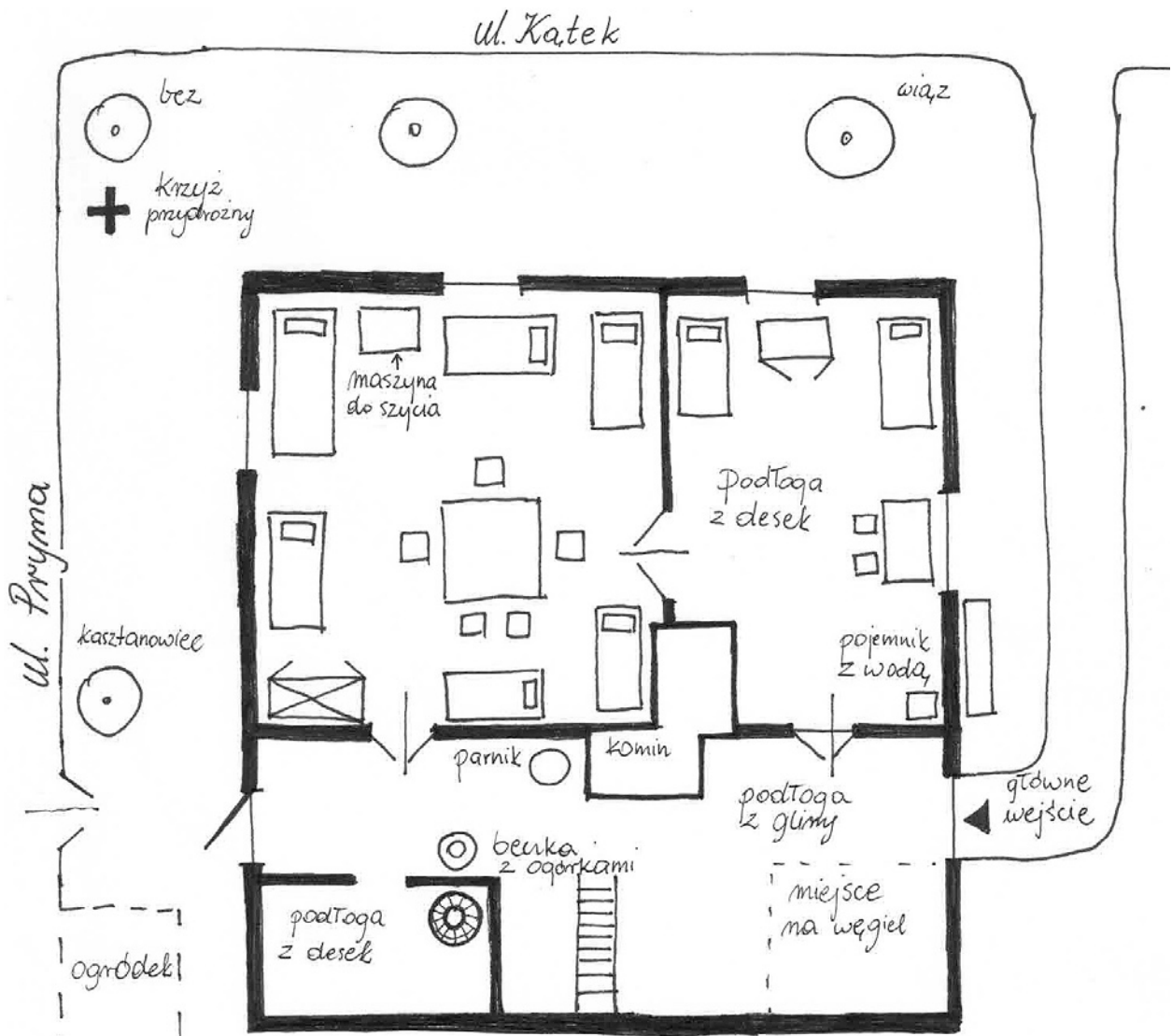
1. **Remiszewska M., Sawicka Z., Szewczyk J. (2014)**, *Nowe wyniki badań wewnątrz wiejskich domów mieszkalnych na Białostocczyźnie – na tle dwustuletnich badań miejscowej tradycji kształtowania przestrzeni mieszkalnej*, „Architecturae et Artibus” vol. 6, nr 4 (22).
2. **Sulima M. (2007)**, *Symboliczne przestrzenie domu*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej: Architektura”, z. 20.
3. **Sulima M. (2009)**, *Miejsca swoje i miejsca obce w przestrzeni domowej w wierzeniach religijnych*, „Architecturae et Artibus” vol. 1, nr 1.

Ryc. 3. Łączenie podwalin domu (rys. autorka)
Fig. 3. Groundsill joints in the house (drawn by the author)

Ryc. 4. Stare zamki i okucia kowalskie (rys. autorka)
Fig. 4. Old door locks and door fittings, made with wrought iron (drawn by the author)

Ryc. 5. Rozplanowanie starego domu we wsi Rossosz (szkic roboczy, rys. autorka)
Fig. 5. The layout of the old house in Rossosz (a draft sketch drawn by the author)

NOWE WYNIKI BADAŃ SYSTEMÓW PIECOWO-KOMINOWYCH Z DRUGIEJ POŁOWY XX WIEKU W WIEJSKICH DOMACH GMINY MICHAŁOWO

Beata Dragowska*, Sylwia Drozdowicz*, Paweł Ferdyn*, Jarosław Szewczyk**

* Studenci Wydziału Architektury Politechniki Białostockiej

** Politechnika Białostocka, Wydział Architektury, ul. O. Sosnowskiego 11, 15-893 Białystok

E-mail: beata883@o2.pl; dsylwia@rocketmail.com; p.ferdyn10@gmail.com; jarsz@pb.edu.pl

THE RECENT STUDIES ON STOVE SYSTEMS, DATED BACK TO THE 2ND HALF OF THE 20TH CENTURY, IN VERNACULAR HOUSES IN MICHAŁOWO COMMUNE, N-E POLAND

Abstract

In October 2014, the field survey have been performed in rural areas of Michałowo commune, Podlasie province, N-E Poland. The specific results of the fruitful survey included drawings and photographs of five vernacular houses in Michałowo and its vicinity, in a village Topolany. On the basis of the survey findings, we point the issue of the most unique and specific features of vernacular home interiors in that territory. To recognize such features, we focus mostly on the supposed symbolic heart of a Podlasie home, namely, a stove or, rather, a stove-and-chimney complex system, which influences the whole home layout and its functional structure. Therefore, functional, aesthetic and structural features of such stove systems have been described and illustrated with the related inventory drawings and photographs, compared also to older stoves which descriptions or drawings can be found in the former stove fitting, architectural or ethnography literature.

Streszczenie

W październiku 2014 roku przedsięwzięto badania terenowe dawnego ludowego budownictwa, jak też współczesnej ludowej estetyki architektonicznej na terenie gminy Michałowo. Wykonano inwentaryzacyjną dokumentację fotograficzną i rysunkową pięciu domów mieszkalnych, w tym czterech w samym Michałowie i jednego we wsi Topolany. Zamierzono rozpoznać specyficzne, być może – jak sądzono – unikalne cechy domu wiejskiego na badanym terytorium, co ostatecznie doprowadziło do skupienia uwagi badawczej na zastanych w inwentaryzowanych tu domach systemach piecowo-kominowych jako poznawczo najciekawszych, oryginalnych, determinujących rozplanowanie i funkcję domu wiejskiego. Piece te opisano i poparto ilustracjami uwypuklającymi ich specyfikę konstrukcyjną, estetyczną i funkcjonalną, rozpoznaną również na podstawie porównań z innymi rozwiązaniami systemów ogniowo-dymowych znanych na Białostocczyźnie i opisanych w literaturze przedmiotu.

Keywords: vernacular architecture; vernacular home interiors; Białostocczyzna country cottages; stoves; Michałowo commune

Słowa kluczowe: architektura rodzima; tradycyjne wnętrza domów; domy wiejskie Białostocczyzny; piece; gmina Michałowo

WSTĘP

W październiku 2014 roku przedsięwzięto badania terenowe dawnego ludowego budownictwa, jak też współczesnej ludowej estetyki architektonicznej na terenie gminy Michałowo. Podczas ekspedycji badawczych w dniach 25 października i 3 listopada 2014 roku wykonano inwentaryzacyjną dokumentację

fotograficzną oraz szkicową dokumentację rysunkową pięciu domów mieszkalnych, w tym czterech w samym Michałowie i jednego we wsi Topolany. Na podstawie tych materiałów opracowano później szczegółowe rysunki inwentaryzacyjne.

Podejmując badania terenowe, zamierzono rozpoznać specyficzne (a być może – jak sądzono – wręcz unikalne) cechy domu wiejskiego na badanym terytorium, co zresztą jest nadal przedmiotem analiz na podstawie zebranych materiałów fotograficznych oraz rysunków inwentaryzacyjnych. Jednak w pierwszym etapie analiz skupiono uwagę głównie na systemach piecowo-kominowych jako poznawczo najciekawszych, oryginalnych, determinujących rozplanowanie i funkcję domu wiejskiego, a przy tym reprezentujących podlaską (w szerszym zaś ujęciu – polską) „kulturę ognia”.

Wybór gminy Michałowo podyktowany był wiedzą o wcześniejszym rozwoju na jej terenie rzemiosła zduńskiego, stymulowany między innymi funkcjonowaniem tu kilku kaflarni (już od końca XIX wieku).

1. KONTEKST BADAWCZY

W wiekach XVIII-XX (w szczególności zaś w latach około 1750-1950) rozwój polskiej „kultury ognia” wiązał się z akumulowaniem, przyswajaniem i przetwarzaniem dorobku kultur ościennych (Niemiec, Austrii, Szwecji, Litwy, Rosji, Ukrainy) w zakresie kaflarstwa i zduństwa, co obejmowało aspekty technologiczne oraz estetyczne (stylistykę zduńską komplementarną względem stylistyki wnętrz, a nawet mody kominkowe). Rozwojowi owej „kultury ognia” towarzyszyło też rozbudowywanie odnośnej sfery semantyki (to jest znaczeń kojarzonych z ogniem lub przypisywanych urządzeniom ogniowym w domu) i częściowa aneksja semantyki właściwej kulturom ościennym. Obce wzorce wzbogacały naszą rodzimą „kulturę ognia”, gdyż importowi i aneksji obcych rozwiązań zduńskich, wzorców użytkowania ognia i jego semantyki sprzyjało społeczne zainteresowanie tematem – stymulowane chłodnym klimatem, niedostatkiem opału i częstymi pożarami. Te czynniki wzmacniały dynamiczny rozwój polskiej „kultury ognia” – w drugiej połowie XIX wieku być może najlepiej rozwiniętej na świecie¹, pod wieloma względami unikalnej, ale dotychczas poznanej zaledwie fragmentarycznie. Zbadanie polskiej „kultury ognia” jako wieloaspektowego fenomenu zaistniałego w określonych ramach czasowych i w określonym kontekście technologiczno-społecznym wydaje się więc dziś niepodważalnym imperatywem. Natomiast z uwagi na jej szybkie zmiany potrzeba jej rozpoznania staje się wręcz nagląca. Zadanie to jest istotne między innymi również:

- z racji powinowactwa polskiej „kultury ognia” względem różnych dyscyplin nauki (takich jak: historia techniki, historia budownictwa, historia techniki grzewczej, historia architektury, historia sztuki, historia kultury materialnej, etnografia, architektura *per se*, pośrednio też socjologia itp.),
- z uwagi na wagę tematu pretendującego do miana autonomicznej specjalności naukowej,
- z uwagi na wkład w poznanie kultury narodowej i naszej tożsamości kulturowej,
- z uwagi na znaczenie dla potencjalnych przyszłych działań konserwatorskich,
- z uwagi na szybkie zanikanie ludowych wytworów kultury ognia, w szczególności tradycyjnych „systemów piecowo-kominowych” w wiejskich domach.

Najnowsze badania takich systemów na Podlasiu przeprowadził w latach 2009-2012 Jarosław Szewczyk, w ramach grantu *Piec w tradycyjnym budownictwie ludowym i współczesnej architekturze Podlasia* (nr N N527 279837, zgodnie z umową 2798/B/T02/2009/37), pozyskując ponad 3700 fotografii kilkuset pieców lub kominów w domach wiejskich Podlasia i opracowując ponad 20 tak zwanych rysunkowych *izolowanych modeli inwentaryzacyjnych* najbardziej rozbudowanych systemów piecowo-kominowych, a ponadto sto innych rysunków ilustrujących najistotniejsze zagadnienia badawcze; podsumowaniem badań były trzy monografie książkowe (Szewczyk, 2011c; Szewczyk, 2012a; Szewczyk, 2012b). Badania te dotyczyły wszakże tylko Podlasia, zatem nie wyczerpały tematu „polskiej kultury ognia”. Z drugiej zaś strony nawet na samym Podlasiu wciąż jeszcze istnieje fenomenalna różnorodność rozwiązań kominów i pieców w tradycyjnych wiejskich domach, gdzie indziej niespotykana w takim zakresie i stopniu, w tym zaś regionie wartościowa merytorycznie, godna zatem zbadania i szczegółowego opisu.

2. CEL I TEZA PRACY

Powyższe okoliczności tłumaczą genezę niniejszej pracy i jej potrzebę, lecz nie wyczerpują całością jej uzasadnień. Zasadność i celowość podjęcia badań systemów piecowo-kominowych w wiejskich domach Białostocczyzny wynika bowiem też z kilku innych czynników, w tym zarówno z potrzeby uzupełnienia wcześniejszych prac studialnych o wciąż dużej potencjalnej atrakcyjności poznawczej, jak też

¹ O jej wyjątkowości pisał Ignacy Tłoczek, nazywając na przykład wiejskie piece Podlasia z przełomu XIX i XX wieku „osobliwością niespotykaną nigdzie indziej na świecie” (Tłoczek, 1980, s. 26). Ale też wcześniejsze wytwory sztuki zduńskiej świadczyły o wyjątkowym jej rozwoju – przykładem może być szesnastowieczny piec w gdańskim Dworze Artusa, który zresztą pretenduje (z racji swej dwunastometrowej wysokości) do miana największego na świecie dawnego ogrzewczego pieca kaflowego.

z powodu ewidentnych luk poznawczych. Na przykład potencjalnie owocnymi i bardzo interesującymi tematami badawczymi – a tylko po części uwzględnionymi we wspomnianych pracach Jarosława Szewczyka oraz w pracy doktorskiej Magdaleny Sulimy (2012, s. 136-137, 150-153) – są kompozycyjna i funkcjonalna integracja pieca z wnętrzem, zwłaszcza z wystrojem wnętrza, ale też z jego rozplanowaniem, a także ludowe zdobnictwo podlaskich pieców: zdobnictwo tekstylne, ornamentyka i układ kafli i tym podobne. Można zresztą wymienić więcej pochodnych zagadnień, które mimo wcześniejszych prac badawczych nie zostały jeszcze w pełni wyjaśnione i nie doczekały się ani wyczerpującego opisu naukowego, ani popularyzacji w książkach krajo- i ludoznawczych lub upowszechniających wiedzę o dziedzictwie architektonicznym tego regionu².

W niniejszej pracy nie zamierzono oczywiście wyjaśnić całego spektrum atrakcyjnych zagadnień i tematów związanych z systemami piecowo-kominowymi Podlasia, natomiast wybrano te, które wydają się priorytetowe. Otóż spośród wymienionych istotna poznawczo (z uwagi na wpływ na inne pola badań ludowego budownictwa i zdobnictwa wnętrz) jest kwestia relacji pomiędzy rozplanowaniem systemów piecowych a rozplanowaniem wnętrz mieszkalnych. Temat ten podejmowano już w przeszłości, i to nawet kilkakrotnie³, najczęściej wszakże w kontekście związków semantyczno-przestrzennych pomiędzy piecem a przeciwnym kątem reprezentacyjnym, czyli tak zwanym *pokuciem*⁴. Nie opracowano jednak równie dokładnych badań na temat związków pieca w wiejskim domu z tymi przestrzeniami domowymi, których geneza jest znacznie krótsza, dziewiętnasto- lub dwudziestowieczna. Tymczasem – co jest tu formalną tezą naszej pracy – w *tradycyjnym domu wiejskim Podlasia istnieją relacje przestrzenne, kompozycyjno-estetyczne i symboliczno-semantycznie pomiędzy systemem piecowo-kominowym a wszystkimi funkcjonalnymi przestrzeniami tego domu: sienią, kuchnią, alkierzem, pokojem „gościnnym” i strychem*. Również te relacje stanowią część „kultury ognia”, którą definiujemy nieco dalej, widząc w niej wytwór wieloraki, wieloaspektowy.

Niniejsza praca jest też pierwszą podejmującą tematykę systemów piecowo-kominowych o stosun-

kowo nowszej metryce, bo pochodzących z drugiej połowy XX wieku (najnowsze nawet z lat siedemdziesiątych XX wieku). Wszystkie bowiem dotychczasowe opracowania dotyczyły systemów piecowo-kominowych dziewiętnastowiecznych i z początków XX wieku (por. Ciołek, 1947) lub pochodzących najpóźniej z około połowy XX wieku (por. Szewczyk, 2011d). Zakładamy bowiem, że sformułowana powyżej teza o *związkach przestrzennych, kompozycyjno-estetycznych i symboliczno-semantycznych pomiędzy systemem piecowo-kominowym a funkcjonalnymi przestrzeniami domu* pozostaje słuszna dla budynków o nieco szerszej, niż dotąd sądzono, cezurze czasowej, mianowicie wznoszonych na podlaskiej wsi (w szczególności w gminie Michałowo) aż do czasu drastycznego zerwania ciągłości ewolucji domu mieszkalnego, to znaczy do lat siedemdziesiątych XX wieku.

W niniejszej pracy podajemy z konieczności ograniczoną liczbę przykładów budynków reprezentujących takie relacje i związki, bo nasze badania opieramy na inwentaryzacjach zaledwie pięciu domów mieszkalnych⁵. Dlatego postulujemy kontynuację tych badań w przyszłości, w tym dostrzegamy potrzebę dalszego opisu wspomnianych relacji między piecem a funkcjonalnymi przestrzeniami domu wiejskiego. Wskazujemy na potencjał badawczy tak sformułowanego problemu naukowego oraz na jego potencjalną owocność w najbliższej przyszłości, zwłaszcza w przypadku podjęcia analiz na podstawie znacznie większej liczby zinwentaryzowanych wnętrz mieszkalnych.

3. CO TO JEST „SYSTEM PIECOWO-KOMINOWY”?

To miano oznacza piece i elementy kominowe, które w wiejskich domach Podlasia były połączone w spójny zespół. Elementem łączącym był komin, jako że w dawnym podlaskim domu komin najczęściej był tylko jeden, niezależnie od liczby pieców, których mogło być dwa, trzy lub cztery (por. próbę interpretacji genezy tego zjawiska w: Szewczyk, 2012c). Innymi słowy, kilka pieców podłączano poziomymi lub poziomo-ukośnymi leżakami kominowymi do wspólnego kominu, co sprawiało, że zarówno pod względem funkcjonalnym, jak też przestrzennym całość stanowiła faktycznie je-

² Do takich zagadnień należą między innymi geneza rozbudowanych wielocłonowych pieców typu zachodniopodlaskiego, ich parametry funkcjonalne (w tym wydajność grzewcza), specyfika urządzeń piecowych wznoszonych przez grupy etniczno-lingwistyczne (zwłaszcza rosyjskich staroobrzędowców oraz przez rzemieślników żydowskich) czy też wewnętrzna struktura najbardziej rozbudowanych systemów piecowych.

³ To zagadnienie nieco szerzej uwzględnił w swych badaniach Ignacy Tłoczek, ale głównie w odniesieniu do tak zwanego Podlasia Środkowego (Tłoczek, 1961; Tłoczek, 1969), zaś na tle całego kraju zbadał je, choć dość ogólnie i nie uwzględniając współczesnych tendencji w budownictwie wiejskim, Gerard Ciołek (1947).

⁴ Zob.: (Perkowska i in., 2014); (Załęski, 2000); (Załęski, 2001).

⁵ Domów o widocznym w ich wnętrzu szacunku dla tradycji jest z roku na rok coraz mniej. Barierą przeciwdziałającą rozszerzeniu badań o kolejne budynki była też nieufność mieszkańców, niechętnie udostępniających swe domy do pomiarów i sesji fotograficznych.

den twór, który nazywamy tu właśnie „systemem piecowo-kominowym” (por.: Szewczyk, 2008; Szewczyk, 2011a; Szewczyk, 2011c; Szewczyk, 2011d).

To właśnie o takich systemach piecowo-kominowych pisano, że „pozwalają na osiągnięcie požądanej temperatury oraz na akumulację ciepłoty przez całą dobę, nawet przy bardzo niskiej temperaturze zewnętrznej” (Tłoczek, 1985, s. 9) oraz że należały do „... najdoskonalszych typów urządzeń kuchennie-ogrzewczych, obsługujących trzy, a nawet cztery przyległe doń pomieszczenia, (...); udoskonalone w nowych domach przez zastosowanie kaflowej okładziny i dodanie podgrzewacza wody, 'szabaśnika' i piekarnika do ciast odznaczają się wybitnymi zaletami ekonomicznymi, funkcjonalnymi i energetycznymi” (*ibidem*, s. 56).

4. PODLASKI „SYSTEM PIECOWO-KOMINOWY” A „POLSKA KULTURA OGNIĄ”

„Kulturę ognia” rozumiemy dwojako:

- jako zjawisko⁶ (to jest jako dynamiczny rozwój sfer kultury materialnej i niematerialnej, a także sztuki, nauki i techniki mających związek z użytkowaniem ognia),
- jako trwałe rezultaty tego zjawiska: piece, kominki, kominy, ich rozwiązania technologiczne i estetyczne, a także wzorce użytkowania ognia i związane z tym przesady i zwyczaje, legendy itp.

Materialną osnową „kultury ognia” były różnorodne wytwory dawnej techniki zduńskiej⁷, zaś jej przejawem także wpływ na rozplanowanie i użytkowanie budynków mieszkalnych. Trwałe rezultaty to również wzorce estetyczne w sztuce zduńskiej (stylowej i ludowej) oraz rozwiązania techniczne wprawdzie niezrealizowane, ale utrwalone w piśmiennictwie zduńskim, budowlanym i architektonicznym (cenne wzmianki znajdujemy też w dawnych tekstach ludoznawczych, kulturoznawczych i historycznych, w tak zwanych *kalendarzach gospodarskich*, poradnikach gospodarskich, poradnikach domowych, w dawnej prasie, a nawet w beletryście).

Inaczej mówiąc, „kultura ognia” obejmuje piece, kominki, kominy, ich wykonawstwo (rzemiosło zduń-

skie), stylistykę i odnośne piśmiennictwo – a także sposoby ich użytkowania oraz związane z tym zwyczaje i znaczenia przypisywane ogniovi (należące do sfery kultury niematerialnej) i ewentualne powiązania z innymi sferami kultury.

W krajach o klimacie porównywalnym lub chłodniejszym od naszego „kultura ognia” z reguły wpływała na inne sfery kultury narodowej i jako taka bywała przedmiotem interdyscyplinarnych badań naukowych. Tak zwane *piece moskiewskie*, angielskie kominki i szwedzkie *kakelugn* awansowały w potocznym mniemaniu do rangi symboli narodowych i rangę tę utrzymały nawet w pracach naukowych wydawanych w tychże krajach. Na tym tle nasuwa się wniosek o braku podobnego docenienia naszego dorobku zduńskiego, nie gorszego przecież niż w Rosji, Anglii czy Szwecji.

Twierdzimy więc, że „kultura ognia” zaistniała jako istotna część naszego dziedzictwa, w założeniu ważna dla naszej kulturowej tożsamości, więc w tym ujęciu celem badań jest jej interdyscyplinarna ocena nie tylko *per se*, lecz jako części tegoż dziedzictwa – stanowi więc ona zarówno potencjalnie wartościowy przedmiot uwagi badawczej, jak też w pewnym sensie podmiot stymulujący rozwój kultury narodowej, poprzez który można też próbować reinterpretować zjawiska kulturowe⁸. Próby takie sporadycznie podejmowano w innych krajach. Między innymi już w XIX wieku Charles Dickens w trzech sążnistych artykułach zamieszczonych na łamach wydawanych przez siebie tygodników „Household Words” i „All the Year Round” zamieścił rozważania na temat tak zwanych pieców moskiewskich, przyjmując właściwą społeczeństwu Anglii i Rosji „kulturę ognia” (wyrażoną różnicami w budowie i funkcjonowaniu urządzeń grzewczych) za osnowę zaskakująco wnikliwych refleksji o charakterze filozoficzno-egzystencjalnym i społecznym, w tym na temat podstaw różnic międzykulturowych (Szewczyk, 2012b).

Na tle powyższych refleksji o znaczeniu „polskiej kultury ognia” istotne wydają się wszelkie inicjatywy badawcze, które mogą stać się przyczynkami do jej rozpoznania i opisu naukowego. Niniejszy artykuł ma być właśnie takim przyczynkiem.

⁶To zjawisko można też zdefiniować jako „szerokie społeczne zainteresowanie rozwojem zduńskiego rzemiosła i sztuki, obserwowane w ciągu dwu stuleci (ok. 1750-1950), owocujące u nas szybkim rozwojem zduńskich rozwiązań technologiczno-konstrukcyjnych i ewolucją finezyjnej sztuki zduńskiej, skorelowane ze zmianami w innych dziedzinach rzemiosła, architektury i sztuki” (za: J. Szewczyk: Wniosek o realizację projektu badawczego w ramach konkursu OPUS 13 nt. *Polska „kultura ognia” w XVIII-XX wiekach*, nr 2014/13/B/HS3/04832 [niezakwalifikowany]; również pozostałe tezy zamieszczone tu w podrozdziale 3 *Podlaski „system piecowo-kominowy” a „polska kultura ognia”* definiujemy lub przyjmujemy za powyższym źródłem).

⁷Na przykład w pierwszej połowie XIX wieku opisywano u nas piece: *rosyjskie, moskiewskie, holenderskie, szwedzkie, niemieckie, austriackie, kuchniopiece polskie, angielskie* (terminy te nie oznaczały przynależności, lecz typy konstrukcyjne), *piece Franklina, Perkinsa, Harela, Meisnera, Naxa, rurowate, papierowe (sic!), osietne, ozdowane, piece í la Curandau* itd.; w drugiej połowie stulecia piece: *Slacha, Feilnera, Domaniewskiego, korsykańskie, hermetyczne, dymochłony* – i wiele innych, nie licząc typów kominków.

⁸Por. odwołanie bibliograficzne w przypisie 2.

5. ZAKRES I WYNIKI PRAC INWENTARYZACYJNYCH

Podczas badań terenowych przeprowadzonych w październiku 2014 roku na terenie gminy Michałowo wybrano i zinwentaryzowano pięć domów jednorodzinnych⁹, stosunkowo nowych (z drugiej połowy XX wieku), ale o tradycyjnym rozplanowaniu i wystroju, będących przedmiotem rozważań w niniejszym artykule oraz stanowiących podstawę do interpretacji tytułowego problemu. Cztery domy znajdują się w samym Michałowie: jeden przy ulicy Podgórnej, dwa przy ulicy Białostockiej i jeden przy ulicy Gródeckiej. Ostatni ze zbadanych obiektów, to jest piąty, znajduje się w pobliskiej wsi Topolany.

Ryc. 1. Dom przy ul. Gródeckiej w Michałowie (fot. S. Drozdowicz, 2014)

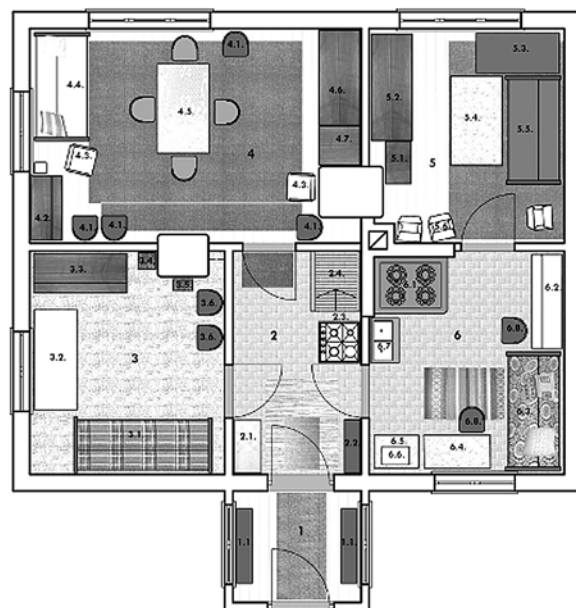
Fig. 1. The house in Michałowo, Gródecka Street (photo: S. Drozdowicz, 2014)

Jak wspomniano, w przypadku wszystkich wymienionych tu pięciu budynków mieszkalnych wykonano szczegółową dokumentację fotograficzną. Przeprowadzono także wywiady z ich mieszkańcami (uzyskano wrywkowe, nieuporządkowane informacje, poddane później procesowi weryfikacji i systematyzacji). Wykonano też rysunki inwentaryzacyjne, w tym rzuty i przekroje z naniesionymi elementami wystroju; ponadto w formie tabelarycznej opisano wystrój dwóch domów, które są nadal zamieszkałe¹⁰. Rysunki wszystkich budynków – zarówno rzuty, jak i przekroje – zawierają również elementy temporalne, a nawet przypadkowe, zastane w chwili wykonywania badań inwentaryzacyjnych

⁹ Podstawą do wyboru badanych domów były wcześniejsze rozmowy z mieszkańcami wsi w gminie Michałowo oraz wcześniejsze, własne, wstępne badania rozpoznawcze.

¹⁰ Wyniki badań, w tym materiały fotograficzne i rysunkowo-inwentaryzacyjne, umieszczono w grudniu 2014 roku w zasobach archiwalnych Zakładu Urbanistyki i Planowania Przestrzennego, Wydziału Architektury Politechniki Białostockiej.

- 1 - WIATROLAP
 - 1.1. PÓŁKA NA BUTY
2. - KORYTARZ
 - 2.1. - STOLIK
 - 2.2. - SZAFKA
 - 2.3. - KUCHENKA GAZOWA
 - 2.4. - DRABNIA
3. - SYPIALNIA, POKÓJ
 - 3.1. - WERSALKA
 - 3.2. - STOLIK
 - 3.3. - SZAFKA NA TELEWIZOR
 - 3.4. - STOŁEK
 - 3.5. - STOŁEK
 - 3.6. - KRZESŁA
4. - SALON, POKÓJ
 - 4.1. - KRZESŁA
 - 4.2. - KRZESŁA PRL
 - 4.3. - FOTEL
 - 4.4. - WERSALKA
 - 4.5. - STÓŁ Z KRZESŁAMI
 - 4.6. - SZAFKA PRL
 - 4.7. - KRZESŁA MAŁY
5. - POKÓJ
 - 5.1. - MASZYNA DO SZYCIA
 - 5.2. - SZAFKA PRL
 - 5.3. - STÓŁ
 - 5.4. - STÓŁ
 - 5.5. - WERSALKA
 - 5.6. - KARTONY, PUDEŁA
6. - KUCHNIA
 - 6.1. - PIEC KAFLOWY
 - 6.2. - KRZESŁA PRL
 - 6.3. - WERSALKA
 - 6.4. - STOLIK
 - 6.5. - STOLIK
 - 6.6. - KUCHENKA MIKROFALOWA
 - 6.7. - ZIEW
 - 6.8. - KRZESŁA

Ryc. 2. Rzut domu przy ul. Gródeckiej, z elementami wyposażenia (rys. S. Drozdowicz, 2014)

Fig. 2. Plan of the house in Michałowo, Gródecka Street, with its furniture and equipment (by S. Drozdowicz, 2014)

Ryc. 3. Salon w domu przy ul. Gródeckiej, ze ścianą grzejną pieca kaflowego i charakterystyczną ornamentyką strefy narożnej (fot. S. Drozdowicz, 2014)

Fig. 3. A living room in the house in Michałowo, Gródecka Street, with its wall-like heating stove and specific corner adornments (photo: S. Drozdowicz, 2014)

nych. W ten sposób otrzymano dokumentację będącą możliwie dokładnym i pełnym odzwierciedleniem wewnętrznych przestrzeni pięciu domów mieszkalnych według stanu na dzień 3 listopada 2014 roku. Poniżej zaprezentowano podstawowe informacje o przebadanych budynkach oraz najciekawsze spośród elementów ikonografii poinwentaryzacyjnej.

5.1. Dom w Michałowie przy ulicy Gródeckiej

Jest to najnowszy ze zinwentaryzowanych obiektów: wzniesiony w 1972 roku, o ogniotrwałej (muruwanej) konstrukcji (ryc. 1), parterowy na rzucie prostokąta z werandą na osi (ryc. 2). Jest nadal zamieszkały. Jego umeblowanie, wyposażenie i estetyka wystroju odzwierciedlają ciągłość jego użytkowania, bo nawarstwiały się przez co najmniej cztery dekady, albowiem elementy współczesne (w tym również takie, jak wyposażenie RTV/AGD lub elektroniczny zegar ścienny) towarzyszą meblom pochodzącym z lat osiemdziesiątych (ryc. 3), a nawet starszym, zapewne przeniesionym jeszcze z wcześniejszego domu, takim jak drewniany kredens kuchenny z lat pięćdziesiątych XX wieku (ryc. 4) czy jeszcze starsza żeliwna maszyna do szycia (ryc. 5). Ciągłość tradycji kształtowania wnętrza zapewniona jest też w jeszcze inny sposób, często spotykany na Białostocczyźnie, mianowicie poprzez eksponowanie dewocjonaliów, przekazywanych tu z pokolenia na pokolenie (choć w praktyce na ogół nie spotyka się już dewocjonaliów starszych niż z początku XX wieku).

Do swego rodzaju miejscowej tradycji kształtowania wnętrza zaliczyć też trzeba ozdobne malatury naścienne wykonane farbą olejną od tekturowych wzorników. Rozpowszechniły się one w miasteczkach na początku XX wieku, zaś na podlaskiej wsi (choć nie wszędzie) w okresie międzywojennym lub nawet później, a zaczęły zanikać w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku. Tutaj są one dość skromne i mają postać dwubarwnych prostych pasów fryzowych z dodaną w narożach ornamentyką fitomorficzną (roślinokształtną; ryc. 3 i 6).

System piecowo-kominowy tego domu stanowią – jeśli nie liczyć współczesnej metalowej kuchenki gazowej stojącej w sieni – trzy piece kaflowe (dwa ogrzewcze jednopaleniskowe i jeden wielofunkcyjny jednopaleniskowy; ryc. 7-9). Są one połączone ze wspólnym trzonem kominowym (ryc. 10). Każdy z tych pieców ogrzewa dwa przyległe pomieszczenia. System piecowo-kominowy został (podobnie jak też w innych badanych obiektach) unowocześniony poprzez dodanie instalacji ciepłej wody użytkowej (ryc. 7), a usytuowany jest w centralnej części domu, którego rozplanowanie zbliża się do amfiladowego dookołopieczowego.

Ryc. 4. Kuchnia w domu przy ul. Gródeckiej w Michałowie z charakterystycznym kredensem z połowy XX wieku (fot. S. Drozdowicz, 2014)

Fig. 4. A kitchen in the house in Michałowo, Gródecka Street, with its specific old cupboard from the 1950's (photo: S. Drozdowicz, 2014)

Ryc. 5. Maszyna do szycia na tle pieca kaflowego w domu przy ul. Gródeckiej (fot. S. Drozdowicz, 2014)

Fig. 5. An old sewing machine in the house in Michałowo, Gródecka Street (photo: S. Drozdowicz, 2014)

Ryc. 6. Pokój w domu przy ul. Gródeckiej z wystrojem tekstylnym oraz charakterystyczną ornamentyką strefy narożnej (fot. S. Drozdowicz, 2014)

Fig. 6. A room in the house in Michałowo, Gródecka Street, with its textile-based aesthetics and specific corner adornments (photo: S. Drozdowicz, 2014)

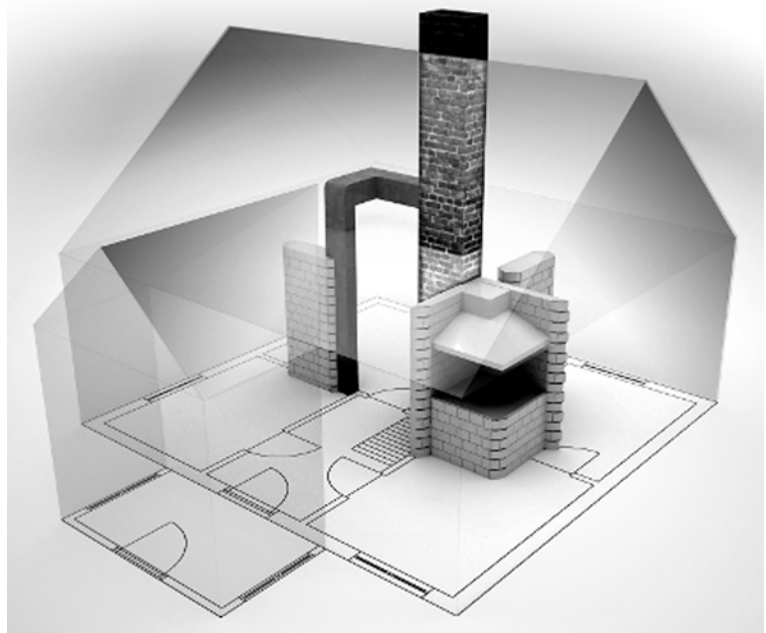
Ryc. 7. Kuchnia w domu przy ul. Gródeckiej z wielofunkcyjnym piecem kaflowym (fot. S. Drozdowicz, 2014)
Fig. 7. A kitchen in the house in Michałowo, Gródecka Street, with its multifunctional huge tile stove (photo: S. Drozdowicz, 2014)

Ryc. 9. Przekrój poprzeczny domu przy ul. Gródeckiej (rys. S. Drozdowicz, 2014)
Fig. 9. Cross-section of the house in Michałowo, Gródecka Street (by S. Drozdowicz, 2014)

Ryc. 8. Przekrój podłużny domu przy ul. Gródeckiej (rys. S. Drozdowicz, 2014)
Fig. 8. Longitudinal section of the house in Michałowo, Gródecka Street (by S. Drozdowicz, 2014)

Ryc. 10. Model systemu piecowo-kominowego (trójpiecowego jednokominowego) w domu przy ul. Gródeckiej (rys. P. Ferdyn, 2014)
Fig. 10. A model of a complex stove-and-chimney system in the house in Michałowo, Gródecka Street (by P. Ferdyn, 2014)

5.2. Dom w Michałowie przy ulicy Białostockiej

Niewielki drewniany budynek mieszkalny dziś częściowo użytkowany jest na cele gospodarczo-magazynowe (za wyjątkiem lewej części, która jest nadal zamieszkana). Dom ten wzniesiono w 1951 roku z drewna z odzysku, toteż jest on dziś już w złym stanie technicznym. Ma on rozplanowanie symetryczne z sienią na osi i w miarę symetrycznie usytuowanym trójpiecowym systemem ogniowym, gdzie dwa piece są to kaflowe kuchnie ze ścianówkami ogrzewczymi, a trzeci to kaflowy słupek grzewczy; wszystkie one są połączone ze wspólnym kominem. Ścianówkowe elementy kuchennych pieców wielofunkcyjnych oddzielają tylne pokoje sypialne, będące relikami dawnych alkierzy, aczkolwiek pokoje te są większe od pomieszczeń kuchennych pełniących funkcje podstawowych pomieszczeń całodziennego użytkowania.

W prawej części budynku (patrząc od wejścia) zachowało się częściowo jego dawne umeblowanie z połowy XX wieku, w tym kufer i masywne stoły oraz łóżka z drewnianych desek, na ścianach – wciąż jeszcze liczne obrazy religijne (w każdym pomieszczeniu), zaś w drzwiach – zasłony, które dawniej stanowiły część znacznie bardziej rozbudowanej tekstylnej ornamentyki wnętrz. Krzyż nad drzwiami przesłoniętymi wspomnianą zasłoną jest elementem kompozycyjnego akcentowania strefy drzwiowej, co przynajmniej od połowy XIX wieku było charakterystyczne dla wnętrz mieszkalnych ludności polskiej-mazowieckiej (natomiast miejscowa ludność wschodniosłowiańska wyznania prawosławnego nie akcentowała tak bardzo drzwi, lecz raczej strefę kąta – *pokucia*).

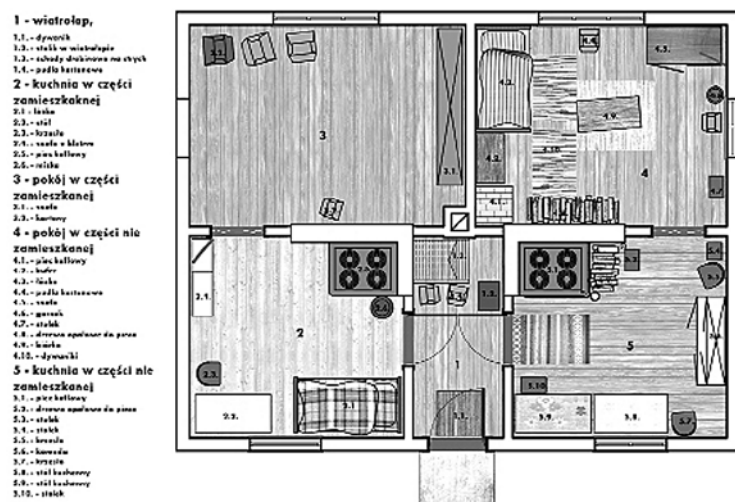
Lewa część jest nadal zamieszkana. Poza bardziej współczesnym umeblowaniem ma ona podobną koncepcję wewnętrznej estetyki i symboliki, jak część wcześniej opisana: drzwi wewnętrzne są tu również akcentowane dewocjonaliami, zaś masywny piec kuchenny jest głównym elementem porządkującym wnętrze kuchni (ryc. 13) i oddzielającym ją od strefy sypialnej, podobnej dawnemu alkierzowi.

W obu częściach – zamieszkaney i opuszczonej – widocznymi i celowo wyeksponowanymi elementami wystroju wnętrza są ozdobne tekstylia: chodniki, firany, zasłony przypieczowe (charakterystyczny element wnętrz mieszkalnych na całej Białostocczyźnie), a także zasłony w drzwiach. Te ostatnie, jak już wspomniano, służą kompozycyjnemu akcentowaniu strefy drzwiowej jako semantycznie istotnej (ryc. 13).

Ryc. 11. Dom przy ul. Białostockiej (fot. S. Drozdowicz, 2014)

Fig. 11. The house in Michałowo, Białostocka Street (photo: S. Drozdowicz, 2014)

Ryc. 12. Rzut domu przy ul. Białostockiej z elementami wyposażenia (rys. S. Drozdowicz, 2014)

Fig. 12. Plan of the house in Michałowo, Białostocka Street, with its furniture and equipment (by S. Drozdowicz, 2014)

Oba wyżej opisane budynki mieszkalne w Michałowie mają zatem bardzo rozbudowane systemy piecowo-kominowe (por. ryc. 10 i ryc. 14), będące symbolicznymi i estetyczno-przestrzennymi „sercami” domowych przestrzeni, oddzielające strefy funkcjonalne domu (kuchenną-„dzienną” od nocnej-*alkierzowej*, niekiedy reprezentacyjnej) i pozostające w przestrzennej opozycji względem miejsc o wyraźnie sakralnej symbo-

¹¹ Wcześniej już wspomniano o fenomenie paradnego kąta – *pokucia* w dawnych, a nawet we współczesnych domach Białostocczyzny (zob.: Perkowska i in., 2014; Załęski, 2000; Załęski, 2001), oraz o akcentowaniu drzwi poprzez zawieszanie nad nimi krzyży albo obrazów o tematyce religijnej i ozdabianie otworów drzwiowych zasłonami. Jeśli zaś chodzi o strefę okna, to jego sakralizacja następuje poprzez umieszczanie w nim obrazów (zwyczaj tu dość rzadki, częstszy w domach zamieszkałych przez ludność katolicką) lub poprzez stawianie dewocjonalistów na stole umieszczonym pod oknem (zwyczaj dość powszechny).

lice (takich jak kąt, drzwi i okno), podkreślanej zwykle dewocjonaliami¹¹. Właśnie wokół pieców koncentruje się życie rodziny, zanika jednak ich antysakralna profaniczność, dawniej wyrażana w tym, że elementy dewocyjne lokalizowano po przeciwnej stronie izby niż piec. Dziś bowiem spotyka się, co zresztą zarejestrowano w wyżej opisanych domach, krzyż lub obraz religijny wiszące nad drzwiami tuż przy piecu, zaś jeśli piec jest rzadko używany (jak na przykład słupki grzewcze w pokojach gościnnych), wówczas zdarza się widzieć dewocjonalia stojące bezpośrednio na nim – co dawniej było nie do pomyślenia.

Pozostałe dwa budynki mieszkalne, opisane poniżej, nie są tak bogato wyposażone i dają skromniejszy materiał do ewentualnych analiz choćby z tego powodu, że są nieużytkowane i mają systemy piecowo-kominowe znacznie mniej rozbudowane, lub też – jak w domu opisanym poniżej – bardzo mocno przekształcone.

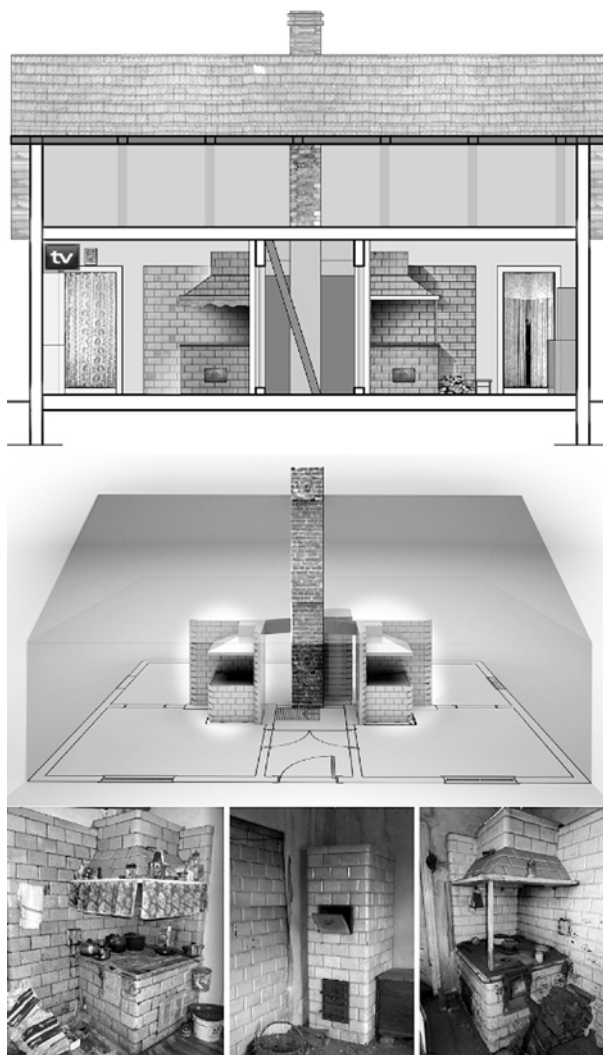

Ryc. 13. Kuchnia z piecem kaflowym w domu przy ul. Białostockiej (fot. S. Drozdowicz, 2014)

Fig. 13. A kitchen in the house in Michałowo, Białostocka Street, with its old tile stove (photo: S. Drozdowicz, 2014)

5.3. Drugi dom przy ulicy Białostockiej

Dom ten, wzniesiony w 1965 roku jako drewniany, z dostawioną później murowaną dobudówką, dziś pozostaje zamieszkały tylko w sezonie letnim. Jego wyróżnikiem jest dość niezwykły w porównaniu z poprzednio opisanymi system piecowo-kominowy, którego unikalność polega na nagromadzeniu się w ciągu poprzednich dekad różnych nietradycyjnych elementów, takich jak dodatkowe „fabryczne” kuchenki i piecyki żeliwne typu „koza” (ryc. 16). Są one połączone z kominem nie tylko tradycyjnymi ceglanyimi leżakami, lecz także za pomocą zwykłych stalowych rur dymowych (ryc. 17). Wszystko to daje w sumie skomplikowany wielopaleniskowy wytwór ludowego zduństwa, działający i użytkowany sezonowo po dziś dzień. Trzeba jednak przyznać, że w przypadku tego

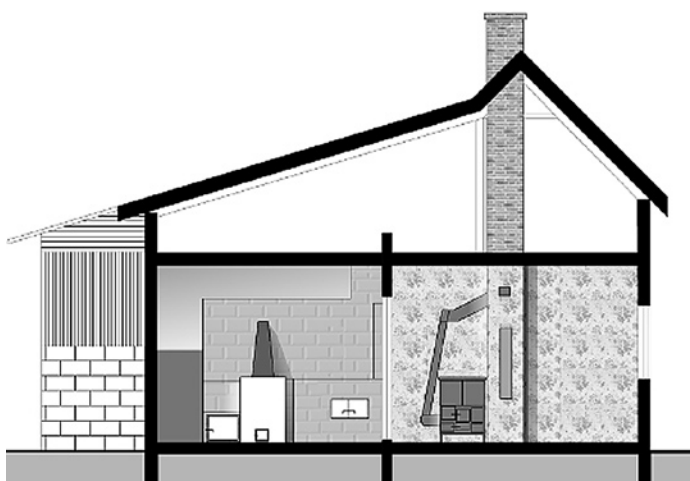
Ryc. 14. System piecowo-kominowy w domu przy ul. Białostockiej (rys. S. Drozdowicz i P. Ferdyn, 2014)

Fig. 14. A stove-and-chimney system in the house in Michałowo, Białostocka Street (by S. Drozdowicz and P. Ferdyn, 2014)

domu zanikły już te jego cechy, które wskazywałyby na istotną funkcjonalnie, kompozycyjnie, przestrzennie i symbolicznie rolę systemu piecowo-kominowego, ten bowiem wydaje się już raczej zlepkiem przypadkowych elementów niż spójnym zamysłem przestrzenno-kompozycyjnym.

5.4. Dom w Michałowie przy ulicy Podgórznej

Ten wzniesiony w 1957 roku niewielki drewniany dom pozostaje dziś niezamieszkały i jest w złym stanie technicznym (ryc. 18). Wyposażenie ma już tylko częściowo zachowane. Dom jest jednak czytelnym przykładem zmodyfikowanej wersji tak zwanego „trojaka podlaskiego”, to jest niewielkiego domu o asymetrycznym rozplanowaniu z wokołokominową amfiladą pomieszczeń; modyfikacja polega tu na przesunięciu kuchni na tylny trakt (w miejsce dawnej komory) i wyeksponowaniu reprezentacyjnego pokoju, który od kuchni oddzielony jest alkierzem. Ten układ był na podlaskiej wsi bardzo powszechny i jest tu bardzo czytelny, a jego znaczenie z perspektywy tematu niniejszej pracy polega na doskonałej integracji systemu piecowo-kominowego z rozplanowaniem pomieszczeń. Piec wydziela alkierz, determinuje aranżację wnętrza, a będąc umieszczony w kącie każdego z czterech otaczających go pomieszczeń, jest w każdym z nich flankowany parą drzwi, które – jak to widzieliśmy również w poprzednio opisywanych domach – są w sensie estetyczno-przestrzennym akcentowane zasłonami lub firanami i dewocjonaliami. W ten sposób w każdym pomieszczeniu tworzy się specyficzny co do funkcji i estetyki kąt piecowy, zaś jego przestrzennym odpowiednikiem i niejako przeciwieństwem (choć akurat już nie w tym domu) bywa dziś na podlaskiej wsi kąt paradny – *po-kuć* – z zawieszonymi w nim dewocjonaliami, flankowany parą okien po obu stronach (por. Perkowska i in., 2014).

Ryc. 15. Przekrój domu przy ul. Białostockiej z elementami systemu piecowo-kominowego (rys. S. Drozdowicz, 2014)

Fig. 15. Section of the house in Michałowo, Białostocka Street, with its old tile stove (by S. Drozdowicz, 2014)

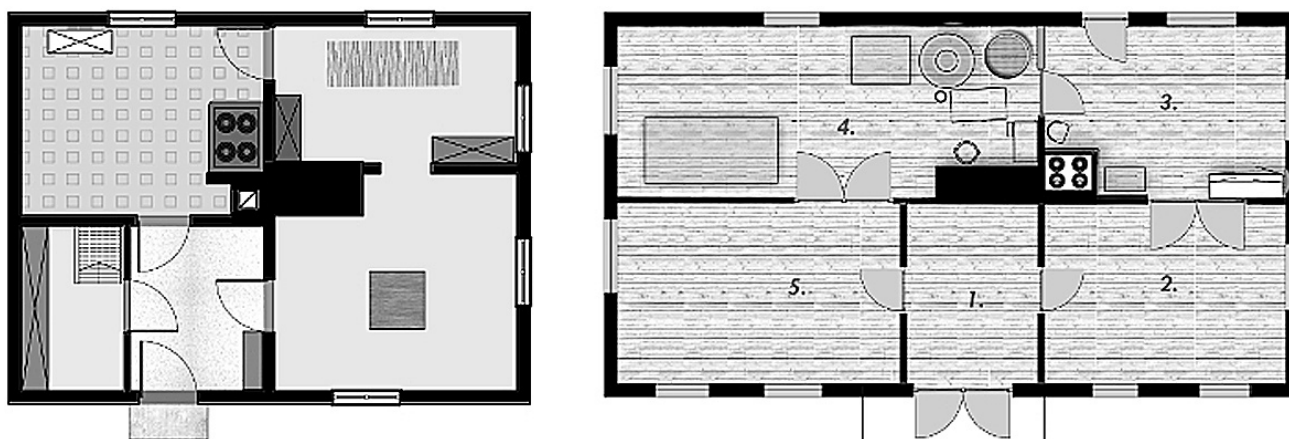

Ryc. 16. Rzut drugiego z analizowanych domów przy ul. Białostockiej z elementami wyposażenia (rys. B. Drągowska, 2014)

Fig. 16. Plan of the second house in Michałowo, Białostocka Street, with its furniture and equipment (by B. Drągowska, 2014)

Ryc. 17. Przekrój poprzeczny drugiego z analizowanych domów przy ul. Białostockiej z widocznymi elementami systemu piecowo-kominowego (rys. B. Drągowska, 2014)

Fig. 17. Longitudinal section of the second house in Michałowo, Białostocka Street, with its tile stove (by B. Drągowska, 2014)

Ryc. 18. Rzuty niezamieszkanego domu w Michałowie przy ul. Podgórnej (z lewej) oraz domu w Topolanach (z prawej) z zachowanym wyposażeniem (rys. S. Drozdowicz i B. Drągowska, 2014)

Fig. 18. Plans of houses in Michałowo, Podgórna Street (on the left) and in Topolanach (on the right), with their equipment and furniture (by S. Drozdowicz and B. Drągowska, 2014)

Ryc. 19. Dom w Topolanach (fot. B. Drągowska, 2014)
Fig. 19. The house in Topolanach (photo: B. Drągowska, 2014)

5.5. Dom w Topolanach

Ten wzniesiony w 1951 roku drewniany dom (ryc. 19) ma wyeksponowaną zewnętrzną ornamentykę architektoniczną (charakterystyczną dla południowo-wschodniej Białostocczyzny). Dom jest dziś już niezamieszkały i pozostaje w złym stanie technicznym. Jego rozplanowanie przypomina domy symetryczne z sienią na osi; wewnętrzne wyposażenie jest już szczerkowo z racji jego nieużytkowania na cele mieszkalne (ryc. 18).

W domu tym znajduje się jednobryłowy piec kuchenny z długą masywną ścianówką; łączna długość pieca przekracza 3 metry, dzięki czemu (przy uwzględnieniu optymalnego rozplanowania) jest on w stanie ogrzać w zasadzie cały dość spory budynek. Dawniej system piecowy w tym domu był jeszcze bardziej rozbudowany.

6. OCENA I INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Zaprezentowane tu systemy piecowo-kominowe wydają się w pewnej mierze reprezentatywne dla tradycyjnego ludowego budownictwa i zduństwa Białostocczyzny, co zarazem oznacza paradoksalnie, że są na swój sposób niezwykle – przynajmniej na tle rozwiązań znanych z innych części kraju. Ich specyfikę scharakteryzowano powyżej, przy czym czytelnika zainteresowanego szerszym i głębszym omówieniem specyfiki podlaskich urządzeń piecowo-kominowych należy odesłać do niedawno opublikowanych odnośnych opracowań książkowych (Szewczyk, 2011c; Szewczyk, 2012a). W skrócie można jednak następująco streścić specyfikę owych systemów – są one jednokominowe, lecz wielopieczowe, masywne i, mówiąc najogólniej, bardzo rozbudowane, a przy tym wielofunkcyjne i dobrze zintegrowane z wewnętrznym rozplanowaniem domu, oblicowane kaflami tak zwanymi *kwadratelowymi*, które produkowano dawniej na Podlasiu na znaczną skalę i które są tu wytwarzane i stosowane po dziś dzień (choć w innych regionach kraju w zasadzie wyszły już one całkiem z użycia).

Z drugiej zaś strony niektóre z systemów piecowo-kominowych są efektem zmian w ciągu ostatnich dziesięcioleci, stanowiąc swoisty amalgamat różnorodnych rozwiązań i konstrukcji, zarówno starszych, jak i nowszych. W tradycyjnych bowiem podlaskich systemach piecowo-kominowych nie było pieców żeliwnych typu „koza” ani długich, kilkumetrowych blaszanych rur

dymowych, stanowiących tu stosunkowo nowy dodatek dopełniający i tak już rozbudowane piece wielopaleniskowe, a w konsekwencji, jak sądzimy, wzbogacający (a może odwrotnie – prymitywizujący?) podlaską „kulturę ognia”. Tu zaś takie współczesne elementy istnieją i niekiedy bywają dość pomysłowo zintegrowane z resztą systemu piecowo-kominowego.

Konsekwencją sformułowania w niniejszym artykule tezy o utrzymaniu się po dziś dzień *związków przestrzennych, kompozycyjno-estetycznych i symboliczno-semantycznych pomiędzy systemem piecowo-kominowym a funkcjonalnymi przestrzeniami domu* jest konieczność interpretacji zgromadzonych materiałów inwentaryzacyjnych pod kątem rozpoznania takich związków lub ich wykluczenia. W dawniejszych domach z końca XIX i pierwszej połowy XX wieku takie związki były ewidentne. Natomiast w domach opisanych powyżej takie związki również można przyjąć na zasadzie analogii z budownictwem wcześniejszym, co uzasadniono poniżej.

Po pierwsze, rozplanowania badanych domów wydają się uwzględniać tradycyjną regułę wydzielania piecem ścianówkowym aneksu sypialnego zwanego *alkierzem*. Sypialne *alkierze* (na Białostocczyźnie zwane też *walkierzami*) były charakterystycznymi elementami rozplanowania dawnych domów typu „trojak”, ale spotykano je też w domach symetrycznych z sienią na osi. Tu zaś ich reliktem są sypialnie (pokoje sypialne, pokoje gościnne), które również (podobnie jak owe dawne *alkierze*) oddzielane są od głównego pomieszczenia kuchenneo-mieszkalnego piecem ścianówkowym. Podobieństwo co do lokalizacji, funkcji i sposobu wyodrębnienia takich sypialnych pomieszczeń do dawnych *alkierzy* jest dość wyraźne.

Po drugie, zachowała się reguła funkcjonalnej (ale już nie przestrzennej) dominacji kuchni. Dawniej w wiejskich i małomiasteczkowych mieszkaniach wieloizbowych kuchnia (zwana na Podlasiu *izbą*, czasem *chatą*) była użytkowana na co dzień, służąc jako miejsce całodziennego aktywności całej rodziny, natomiast pozostałe pokoje były użytkowane od święta, a co za tym idzie, również od święta opalane i udostępniane gościom. W związku z tym kuchnia często bywała największym pomieszczeniem domu lub chałupy¹². Natomiast we współcześnie użytkowanych domach, nawet tych starszych, kuchnia rzadko już bywa największa i najprzestronniejsza – ale wciąż jeszcze zachowuje pierwotną wielofunkcyjność i jest miejscem całodziennego

¹² Oczywiście cały czas mówimy tu tylko o mieszkaniach Białostocczyzny, w dodatku z wyłączeniem mieszkań wyższych warstw społeczeństwa, aczkolwiek podobne spostrzeżenia można niekiedy wysnuć również z obserwacji niektórych domów wiejskich w innych regionach Polski, zwłaszcza na obszarach położonych na wschód od Wisły.

Ryc. 20. Wnętrze domu w Topolanach z piecem kaflowym wielofunkcyjnym (fot. B. Drągowska, 2014)

Fig. 20. The interior of the house in Topolanay, with its multifunctional tile stove (photo: B. Drągowska, 2014)

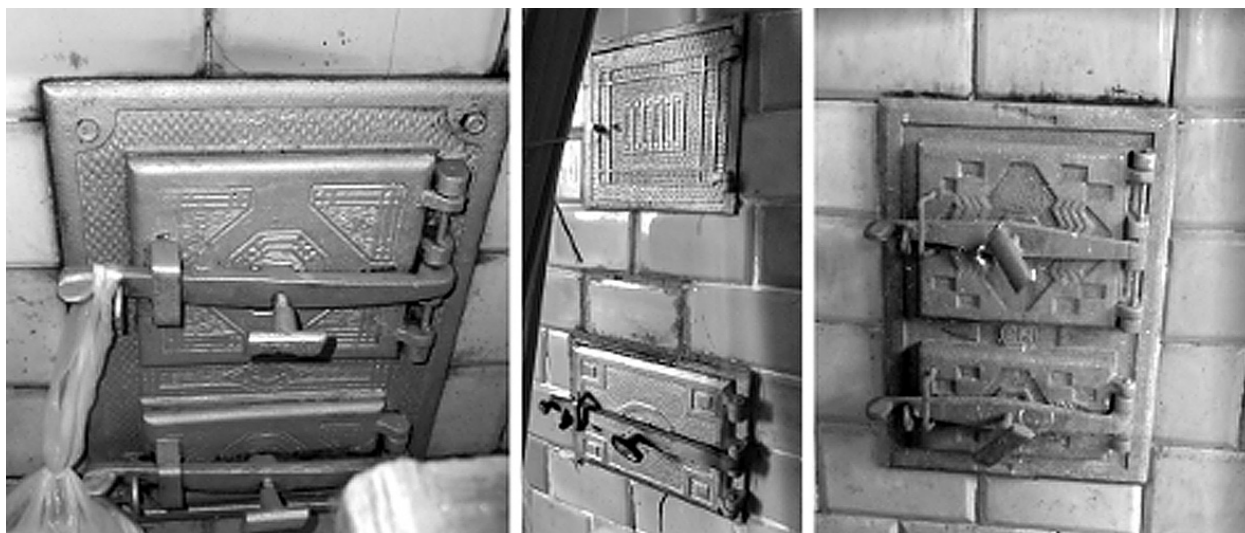
nej aktywności rodziny. To spostrzeżenie wydaje się o tyle zaskakujące, że już przed ponad półwieczem wieszczono szybki zanik tradycyjnych wzorców rozplanowań domów wiejskich jako archaicznych i niewygodnych, zresztą ponoć w ogóle niemających uzasadnienia funkcjonalnego.

W kwestii dominacji kuchni warto zauważyć, że „kuchnią” nazywa się w gminie Michałowo nie tyle pomieszczenie fizycznie służące do przygotowywania posiłków (na przykład w domu przy ul. Gródeckiej jest to sień wyposażona w kuchenkę gazową, oznaczona numerem 2 na ryc. 2), co raczej pomieszczenie wy-

posażone w duży piec wielofunkcyjny (w tym samym domu jest to pomieszczenie nr 6), niezależnie od tego, czy jest on opalany, czy już nie.

Można więc wnioskować, że podstawowe funkcjonalne strefy albo przestrzenie domu (zwłaszcza pomieszczenie wielofunkcyjne dziennego pobytu, zwane najczęściej „kuchnią”, oraz pomieszczenia sypialne lub odświeżające, zwane „alkierzami”, „sypialniami” albo „pokojami gościnnymi”) są w pewnym sensie wyznaczone lokalizacjami pieców. Jest to wniosek prawdopodobny, aczkolwiek zdajemy sobie sprawę z alternatyw interpretacyjnych – bo takie rozplanowania mogą też wynikać nie tyle z lokalnej tradycji ani tym bardziej z „kultury ognia”, lecz ze wzorców zamieszkiwania lub z naśladownictwa mieszkań w domach małomiasteczkowych. Jednak na korzyść naszej interpretacji przemawia jej zbieżność z tradycyjnymi wzorcami rozplanowań i użytkowania starszych chałup podlaskich, zwłaszcza tych typu „trojak” (Pokropek i Strączek, 1993).

Mniej oczywiste jest rozszerzenie tezy o inne pomieszczenia i strefy funkcjonalne, takie jak korytarze, ustępy i łazienki (te ostatnie w badanych domach zresztą nie występują). W takich bowiem przypadkach zależności między tymi (drugorzędnymi) przestrzeniami domu a systemami piecowo-kominowymi powinny zostać zbadane z uwzględnieniem większej liczby analizowanych budynków. Podobnie ma się kwestia związków pozaprzestrzennych (mianowicie semantyczno-symbolicznych) pomiędzy przestrzeniami domu a systemami piecowo-kominowymi – również one wymagają jeszcze dalszych badań, aczkolwiek przynajmniej niektóre charakterystyczne związki w za-

Ryc. 21. Okucia piecove w badanych domach (fot. B. Drągowska i S. Drozdowicz, 2014)

Fig. 21. Tile stove fittings in the analyzed houses (by S. Drozdowicz and B. Drągowska, 2014)

kresie symboliki są potwierdzone wynikami badań wcześniejszych (Perkowska i in., 2014) oraz naszych. W szczególności uwagę zwraca często spotykana obecność dewocjonałów (będących nośnikami semantyki wnętrza) w kątach przeciwległych względem pieca, co trudno zinterpretować inaczej, jak utrzymaniem się dawnej semantycznej opozycji kąta sakralnego (*pokucia*) względem pieca (Załęski, 2000; Załęski, 2001).

W powyższych analizach marginalnie potraktowano kwestie zdobnictwa pieców kaflowych. Obecnie, podobnie jak dawniej, piece są zdobione tekstyliami (firankami i zasłonkami pod kapą, a niekiedy też nad nią), natomiast w pomieszczeniach reprezentacyjnych istotnym elementem ich estetyki są też piece ścianówkowe, starannie oblicowane kaflami i wyposażone w ozdobne żeliwne okucia (ryc. 21), podczas gdy w piecach kuchennych stosowano najtańsze okucia stalowe lub blaszane. Jednak temat zdobnictwa podlaskich pieców wymaga odrębnych badań i być może też osobnego opracowania monograficznego.

7. POSTULOWANE ZASTOSOWANIE WYNIKÓW BADAŃ

Zalecamy uwzględnienie powyższych spostrzeżeń jako podstawy merytorycznej przy opracowywaniu gminnych ewidencji zabytków, zgodnie z art. 4 *Ustawy z dnia 17 września 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (DZ.U. Nr 162 z 2003 r., poz. 1568), mianowicie przy ocenie kulturowej wartości obiektów ludowego budownictwa z uwzględnieniem walorów wynikających z ich rozplanowania i wyposażenia wnętrza. Należy bowiem zwrócić uwagę, że z jednej strony ustawa nie precyzuje podstaw wpisu do ewidencji, ale z drugiej nowelizacja tej ustawy, wprowadzona 5 czerwca 2010 roku, ustanowiła gminną ewidencję zabytków jako źródło dla miejscowych planów zagospodarowania i wydawania decyzji administracyjnych, zatem w pewnym sensie jako źródło prawa miejscowego.

WNIOSKI

Niniejszy artykuł uzupełnia wyniki wcześniejszych badań, prowadzonych w latach 2008-2012 na

Wydziale Architektury Politechniki Białostockiej przez Jarosława Szewczyka (Szewczyk, 2008 ÷ Szewczyk, 2012c), wzbogacając dotychczasowy dorobek poznawczy nie tylko o opis nieznanych wcześniej „systemów piecowo-kominowych” i o niepublikowane dotąd materiały ikonograficzne, w tym rysunki inwentaryzacyjne i zdjęcia.

Artykuł niniejszy wnosi też nowe spojrzenie metodologiczne, mianowicie wprowadza postulat analizy systemów piecowo-kominowych na tle rozplanowań i aranżacji wiejskich wnętrz mieszkalnych, w których te piece występują. Pod tym względem jest to ujęcie pionierskie. Dodaje ono nowe aspekty poznawcze do dotychczasowych analiz systemów piecowo-kominowych w wiejskich domach, pozwalając odnieść te systemy do rozplanowania domu oraz określić ich semantyczne i przestrzenne związki ze strefami sypialnymi (pomieszczenia sypialne, alkierze), kuchennymi, reprezentacyjnymi, komunikacyjnymi i tym podobnymi, przy czym każda z tych stref miała też w ludowej tradycji odnośną symbolikę i pozostawała w określonym stosunku semantycznym względem strefy pieca¹³. Wprawdzie bowiem zaistniały w przeszłości prace naukowe, w których badano wpływ urządzeń piecowo-kominowych na organizację wnętrza mieszkalnego i rozplanowanie domu (Ciołek, 1947), ale po pierwsze, były one dość lakoniczne w stosunku do rozległości tematu; po drugie, poruszały jedynie zagadnienia wpływu kształtów i lokalizacji pieców i kominów na najbardziej ogólne zasady rozplanowań najstarszych domów wiejskich (*ibidem*); po trzecie, w zasadzie nie dotyczyły Podlasia i Białostocczyzny¹⁴; po czwarte, od ich opublikowania upłynęło już pół wieku, w ciągu zaś tego okresu znacznie zmieniła się specyfika technologii, materiałów i konstrukcji najciekawszych pieców ogrzewczych w wiejskich domach Podlasia (por.: Szewczyk, 2012d), jak też nieustannie zmieniały się ludowe „mody architektoniczne”, a w ślad za nimi – rozplanowanie domów i wystrój ich wnętrz. I po piąte, w dotychczasowych opracowaniach naukowych pomijano rozplanowania systemów piecowo-kominowych nowszych niż z połowy XX wieku, tu zaś poddano analizie domy i znajdujące się w nich kominy oraz piece) nowsze, z lat 1951-1972.

Opisane tu badania terenowe, ich wyniki i znaczenie wskazują też, że na Białostocczyźnie (i zapewne

¹³ Na przykład w stosunku *opozycji* (piec – „pokuć”), *koniunkcji* (piec – sypialny „zapiecek”), *kontrapostu* (piec – sypialny alkierz) czy *negacji* (piec – komora).

¹⁴ Wyjątkiem jest kilka prac Ignacego Felicjana Tłoczka, w nich jednak zagadnienie rozplanowań systemów ogniowo-kominowych potraktowano drugorzędnie w stosunku do innych problemów architektonicznych związanych z badaniami ludowego budownictwa Białostocczyzny.

też na całym Podlasiu) znajdują się jeszcze interesujące wiejskie budynki mieszkalne z oryginalnym wystrojem wewnątrz i rozbudowanymi systemami piecowo-kominowymi, które mogą i powinny stać się w najbliższej przyszłości przedmiotem zainteresowania naukowego. Potencjalnie ciekawym poznawczo zagadnieniem w takich budynkach są bowiem właśnie ich systemy piecowe, a właściwie raczej – można by rzec – wielofunkcyjne „węzły infrastruktury kuchenne-ogrzewczej”, będące, jak już wspomniano, amalgamatem różnorodnych rozwiązań i konstrukcji.

Ujmując zaś całokształt zagadnień z najbardziej ogólnej perspektywy, twierdzimy, że odnośne badania podlaskich systemów piecowo-kominowych, zarówno już przedsięwzięte i tu opisane, jak też przyszłe, są i będą niezwykle istotne dla jak najpełniejszego rozpoznania *podlaskiej kultury ognia* – niedowartościowanej poznawczo, lecz niezwykle cennej.

LITERATURA

- Ciołek G. (1947)**, *Urządzenia ogniowe i ich wpływ na rozwój planu chałupy wiejskiej*, „Biuletyn Sztuki i Kultury” t. 9.
- Perkowska J. i in. (2014)**, „*Pokuć*”, czyli tradycyjny kąpielowy obrzędowy we wnętrzu wiejskiego domu mieszkalnego na Białostocczyźnie – wyniki badań z lat 2012-2013, „Architecturae et Artibus” vol. 6, nr 2 (20).
- Pokropek M., Strączek T. (1993)**, *Osadnictwo i tradycyjne budownictwo drewniane okolic Ciechanowca na przykładzie przysiółków drobnoszlacheckich Piętki i Twarogi w woj. Łomżyńskim*, „Rocznik Białostocki” t. XVIII, Muzeum Okręgowe w Białymstoku, Warszawa.
- Sulima M. (2012)**, *Dom mieszkalny w zagrodzie pogranicza etnicznego jako zjawisko architektoniczno-kulturowe*, t. 1 i 2 (maszynopis pracy doktorskiej obronionej na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej, Białystok-Warszawa).
- Szewczyk J. (2008)**, *Piece w wiejskich domach na Białostocczyźnie*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” z. 14.
- Szewczyk J. (2009)**, *Uwagi o tematyce pieców i kominów w staropolskim piśmiennictwie XVI-XVIII wieku na tle okresów późniejszych*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny” t.5, z.1, Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu, Ciechanowiec.
- Szewczyk J. (2010)**, *Problemy renowacji tradycyjnych podlaskich systemów piecowo-kominowych*, [w:] T. Biliński [red.], *Renowacja budynków i modernizacja obszarów zabudowanych*, t. 6, Oficyna Wyd. Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- Szewczyk J. (2011a)**, *Niezwykłe wiejskie piece*, „Świat Kominków” nr 29.
- Szewczyk J. (2011b)**, *O osieciach i piecach osietnych w dawnym piśmiennictwie*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny” t. 7, Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu, Ciechanowiec.
- Szewczyk J. (2011c)**, *Piec i komin w tradycyjnym budownictwie ludowym Podlasia*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej („Rozprawy Naukowe” nr 209: Biblioteka Architektury i Urbanistyki), Białystok.
- Szewczyk J. (2011d)**, *Wiejskie piece kaflowe typu wschodniopodlaskiego*, *Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego*, z. 17, 265-289.
- Szewczyk J. (2012a)**, *Piec ceglano-kaflowy we współczesnym domu na tle podlaskiej tradycji kształtowania wnętrza domów*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok.
- Szewczyk J. (2012b)**, *Piece wschodniej Europy jako fenomen architektoniczny i kulturowy, na podstawie dawnej literatury anglojęzycznej*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej („Rozprawy Naukowe” nr 221: Biblioteka Architektury i Urbanistyki), Białystok.
- Szewczyk J. (2012c)**, *Wpływ czynników fiskalnych na tradycyjne formy architektoniczno-budowlane na przykładzie podlaskich urządzeń piecowo-kominowych*, „Architecturae et Artibus” nr 2 (12), vol. 4.
- Szewczyk J. (2012d)**, *Wiejskie piece na Białostocczyźnie – nowe wyniki poszukiwań terenowych i prac studyjnych*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” z.18.
- Tłoczek I. (1961)**, *Formy architektury ludowej środkowego Podlasia*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Warszawskiej” nr 52, Warszawa.
- Tłoczek I. (1969)**, *Tradycyjne budownictwo drzewne na Podlasiu*, „Rocznik Mazowiecki” t. 2.
- Tłoczek I. (1980)**, *Polskie budownictwo drewniane*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Tłoczek I. (1985)**, *Dom mieszkalny na polskiej wsi*, PWN, Warszawa.
- Załęski W. (2000)**, *Pokuć*, „Białostocczyzna” nr 2.
- Załęski W. (2001)**, *Pokuć*, [w:] M. Zemłoi C. Czyżewski (red.), *Małe miasta: historia i współczesność*, „Acta Collegii Suprasliensis”, t.1, Współczesna Oficyna Supraska, Supraśl.

Pracę wykonano w ramach realizacji badań statutowych Zakładu Urbanistyki i Planowania Przestrzennego WA PB, nt. *Przekształcenia struktury i krajobrazu miast i wsi Polski północno-wschodniej* (nr S/WA/1/12).

Autorzy dziękują architekt Annie Modzelewskiej z Urzędu Miejskiego w Michałowie oraz dr. Tomaszowi Wiśniewskiemu z PFDiF w Michałowie za pomoc merytoryczną i organizacyjną w pozyskaniu i interpretacji analizowanych tu materiałów oraz za udzielenie cennych informacji na temat dziedzictwa kulturowego gminy.

Autorzy ilustracji, mając na względzie dobro nauki, nie zastrzegają praw do ewentualnego późniejszego użycia zamieszczonych w niniejszej pracy ilustracji przez innych badaczy z zachowaniem zasad etyki naukowej (takich jak podanie autorstwa i źródła).

PRZESTRZEŃ CYFROWA – AREALNY NOWY ŚWIAT

Piotr Gradziński

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Wydział Budownictwa i Architektury, Instytut Architektury i Planowania Przestrzennego, ul. Żołnierska 50, 70-210, Szczecin
E-mail: pgradzinski@gmail.com

DIGITAL SPACE - UNREAL NEW WORLD

Abstract

Tracking and analyzing development of the digitization media in which development and society lifestyle technocratic-consumption has led to a situation where a human annihilate ecosystems exterminate conditions of his own being, existence in the comfortable living area through the multimedia, from behind the screen of computer monitor, TV penetrates into the space imitating reality. Citing and analyzing a number of examples the author presents the marginal areas of the real world in the unreal digital space that implements reality areal world. This allows to forward the thesis that the human personality has evolved so much that can be traced to the material as functional-spatial architectural creations from real space into the areas of digital, films, computer games or art which makes digital space existential creative social amaterial open world. Architecture, which is part of the natural environment (exploits this environment), appear in currently unreal space allowing showing and creating the world, giving the possibility of performing, acting out, make unreal, to meet, to be among the others, or being someone else, and also allows for example for explore inaccessible „real” places or historic event adventures/tours.

Article is a contribution to the debate and reflection on the direction of the development of architecture in terms of spatial-functional (build, or create interactive/digital spaces, virtual architectural objects). It is also specifying the position/location of human (worldwide exists over 7 billion people), which is in relation to the real space (an artificial environment and ecosystem of life) compared to the unreal space (in which only the Internet uses some 3 billions).

Streszczenie

Multimedialny rozwój cyfryzacji oraz styl życia społeczeństwa technokratyczno-konsumpcyjnego doprowadził do sytuacji, że człowiek, anihilując ekosystemy, eksterminuje warunki własnego bytu, przebywając w zaciszu strefy mieszkalnej, za pomocą multimedii, zza ekranu monitora komputera, telewizora wnika w przestrzeń imitującą rzeczywistość. Przytaczając oraz analizując szereg przykładów, autor prezentuje marginalny świat rzeczywisty w obszarach nierzeczywistej przestrzeni cyfrowej, który implementuje rzeczywistości arealny świat. Pozwala to na postawienie tezy, iż osobowość człowieka rozwinęła się na tyle, że można doszukiwać się również materialnych funkcjonalno-przestrzennych kreacji architektonicznych z przestrzeni rzeczywistej w przestrzeniach cyfrowych, filmowych, grach komputerowych czy sztuce, co czyni z przestrzeni cyfrowej egzystencjalny, kreatywny społeczny, amaterialny, otwarty świat.

Architektura, która jest częścią środowiska naturalnego (eksploatuje to środowisko), pojawia się obecnie w przestrzeni nierzeczywistej, pozwalając ukazywać i kreować świat, dając możliwość urzeczywistnienia, odreagowania, odrealnienia, spotkania się, bycia pośród innych czy bycia kimś innym, a także umożliwia na przykład zwiedzanie niedostępnych „rzeczywistych” miejsc lub odbywanie historycznych przygód/wycieczek.

Artykuł jest przyczynkiem do dyskusji oraz refleksji nad kierunkiem rozwoju architektury w znaczeniu przestrzenno-funkcjonalnym (budować czy kreować interaktywne/cyfrowe przestrzenie, wirtualne obiekty architektoniczne). Jest także próbą określenia położenia/miejsca człowieka (na świecie egzystuje ponad 7 miliardów ludzi) będącego w relacji z przestrzenią rzeczywistą (ekosystemem oraz sztucznym środowiskiem życia) w stosunku do przestrzeni nierzeczywistej (w której tylko z internetu korzysta około 3 miliardów ludzi).

Keywords: architecture; environment; reality; virtual reality

Słowa kluczowe: architektura; środowisko; rzeczywistość; wirtualna rzeczywistość

WPROWADZENIE

Założeniem autora poniższego tekstu jest przedstawienie poszukiwań oraz refleksji nad położeniem / miejscem człowieka w relacji między przestrzenią rzeczywistą, a przestrzenią nierzeczywistą, a co za tym idzie nad kierunkami rozwoju architektury w znaczeniu przestrzenno-funkcjonalnym. Umożliwia to doszukiwanie się równie materialnych funkcjonalno-przestrzennych kreacji architektonicznych z przestrzeni materialnej w przestrzeniach amaterialnych (cyfrowych: internet, aplikacje, filmy, gry komputerowe, sztuka etc.), co czyni z obszaru cyfrowego egzystencjalny, kreatywny, społeczny, amaterialny, otwarty świat kreacji.

Opisany został multimedialny rozwój cyfryzacji, w której styl życia społeczeństwa technokratyczno-konsumpcyjnego doprowadził do sytuacji, w której człowiek anihiluje ekosystemy, eksterminując warunki własnego bytu. Marginalny świat rzeczywisty (R – *reality*) w obszarach nierzeczywistej przestrzeni cyfrowej (VR – *virtual reality*) implementuje rzeczywistość świata arealnego. Architektura, która jest częścią środowiska naturalnego (eksploatuje to środowisko), pojawia się w przestrzeni nierzeczywistej, pozwalając urzeczywistniać niewybudowane koncepcje, eksplorować niedostępne „realne” miejsca lub odbywać historyczne przygody/wycieczki.

1. ARCHITEKTURA MATERIALNA

Architektura z definicji jest kreowaniem przestrzeni na potrzeby człowieka. Dystopia procesów cywilizacyjnych, w szczególności działalność człowieka, przeobraża środowisko naturalne w mikro- oraz makroskali. Przekształceniom podlega środowisko naturalne, a współczesna ekonomia i gospodarka nie zna granicy surowców naturalnych, odtwarzalnych i nieodtwarzalnych potrzebnych do wytworzenia materiałów oraz energii. Wszelkie materiały czy źródła energii, potrzebne do wznoszenia, eksploatacji, rozbiórki (cyklu życia) obiektów architektonicznych, uznawane przez ekonomię i gospodarkę są wyrażone w wymiarze ilościowo-kosztowym (pieniądz). Decentralizacja i odnalezienie w niej czynnika humanizującego i uszlachetniającego środowisko, w którym egzystuje człowiek, powinny płynąć z obserwacji i przyswojenia praw rządzących w przyrodzie¹. Poziom refleksji następuje w momencie,

gdy zdamy sobie sprawę, że ludzie istnieją w naturze, a anihilując, eksterminują warunki własnego bytu. Człowiek osiągnął obecnie stan wyparcia i trwa w „alegorii jaskini”, oczekując na anamnesis².

Amerykański myśliciel, wynalazca, architekt Buckminster Fuller, przestrzegał przed wpływem antyeologicznej działalności człowieka pisząc w książce *Operating Manual for Spaceship Earth*, iż „bogactwo jest naszą zorganizowaną umiejętnością właściwego korzystania z naszego (ziemskiego) środowiska, zapewniającą jego regenerację przy równoczesnym zmniejszeniu zarówno fizycznych, jak i metafizycznych ograniczeń w przyszłych dniach naszego życia.” Oczywiście źródłem „ziemskiego” bogactwa jest promieniowanie słoneczne oraz wpływ grawitacyjny Księżyca, a kurczące się zasoby paliw kopalnych powinny być traktowane jako rodzaj „kapitału zakładowego”, który miał zapewnić bieżącą i przyszłą „samowystarczalność” pojazdu kosmicznego „Ziemia”; a obecny etap „podróży” Fuller przyrównuje do momentu wyklucia się pisklęcia, które wykorzystało już zasoby zawarte w swoim „jaju” i teraz musi samo starać się o zdobywanie środków do życia³.

Krytyczne spojrzenie na wkład współczesnej architektury, odciskający piętno na środowisku naturalnym, skłania do określenia destrukcyjnego wpływu cykli życia obiektów architektonicznych, począwszy od momentu wzniesienia, poprzez użytkowanie, aż po rozbiórkę budynku. Znaczące jest określenie zapotrzebowania na energię, wodę, ciepło, chłodzenie etc. oraz określenie konstrukcji i materiałów, w których również odnajdować należy cykle życia.⁴ Zhierarchizowanie danych oraz określenie typoszeregu, analizy konsumpcji i skażenia ekosystemu, będącego domem wszystkich żywych organizmów, umożliwi stworzenie harmonijnej architektury.

Budynek jest zaprojektowanym sztucznym środowiskiem potrzebnym do przeżycia, w którym człowiek żyje, mieszka, pracuje – egzystuje. Obecnie wznoszone obiekty architektoniczne charakteryzują się tradycyjnymi technikami i technologiami budowlanymi, pozostając w sferze oddziaływania sił fizycznych i grawitacyjnych. Metody analiz *life cycle assessment* pozwalają w świadomy sposób sklasyfikować i poddać dogłębnej analizie ich wpływ na środowisko⁵. Jedyną niemierzalną wartością pozostają zasoby naturalne⁶,

¹ P. Gradziński, *Cykl życia architektury – analogie architektury z organizmami żywymi*, w: *Architektura przyszłości*, (red.) E. Przesmycka, E. Trocka-Leszczyńska, Monografia Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2014, s. 167-183.

² J. Disse, *Metafizyka od Platona do Hegla*, Wyd. WAM, Kraków, 2007, s. 23-36; „alegoria jaskini”, fragment VII księgi Państwa, 514-518C.

³ Źródło: <http://www.zb.eco.pl/zb/128/recenzje.htm#fuller> (dostęp: 10.12.2014).

⁴ M. Wołoszyn, *Ekorewitalizacja. Zagadnienia architektoniczne*, Wyd. Exemplum, Murowana Goślina 2013.

z których pozyskiwane są surowce (*raw materials*) potrzebne do wytworzenia materiałów w ostatecznej formie.

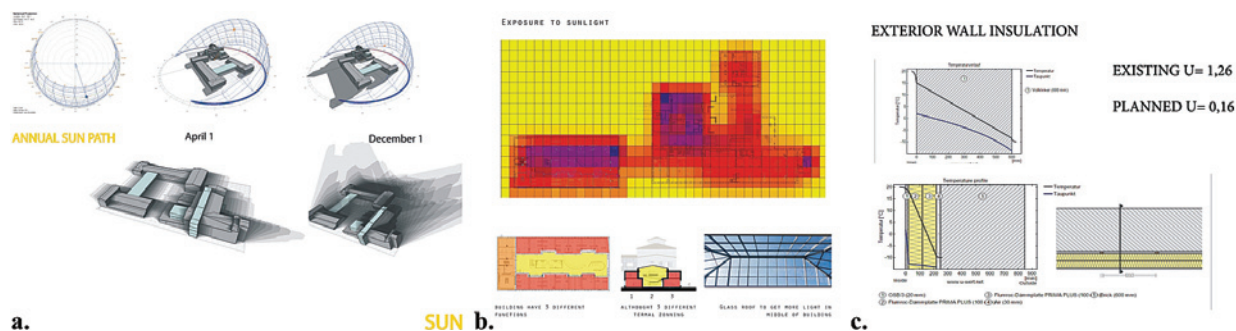
Możliwości badania obiektów i poddawania ich analizom umożliwiają oprogramowania CAD (ang. *Computer Aided Design*) z wbudowaną funkcją BIM (ang. *Building Information Modeling*),⁷ np. ArchiCAD, AutoCAD REVIT, Ecotect, która pozwala dokładnie wyliczyć zapotrzebowanie energetyczne, naświetlenie obiektu (z dopasowaniem do możliwie wydajnego ustawienia), zyski pasywne czy ślad węglowy w czasie rzeczywistym, podczas procesu projektowego formy obiektu. Umożliwia to kreowanie architektury w przestrzeni niematerialnej z określeniem wartości, jakie niosą decyzje projektowe podejmowane w procesie projektowym, poprzez zbiór działań intelektualnych, czynności fizycznych oraz interakcji prowadzące do rozwiązania w projekcie architektonicznym⁸.

W procesie projektowania uwzględnia się wiele kryteriów i czynników (wstępne materiały, liczne analizy, lokalizacje, środowisko, proponowaną funkcję obiektu, technologię budowy, prawo, ekonomię, inwestora) wpływających na jakość i estetykę architektury, która zanim znajdzie się na placu budowy, zostanie umiejscowiona i wielokrotnie sprawdzona w przestrzeni amaterialnej na ekranie komputera (ryc. 1). W przestrzeni, dzięki której proces kreacji umożliwia zwielokrotnienie wariantów oraz wybór najbardziej optymalnego rozwiązania inżynierskiego, energetycznego

oraz pięknej, estetycznej architektury (ryc. 2). Warto wspomnieć, iż dzieła architektów takich, jak Zaha Hadid, Frank O. Gehry lub pracowni Coop Himmelb(l)au długo nie mogły doczekać się realizacji, aż do momentu, gdy oprogramowanie komputerowe wspomogło obliczenia konstrukcyjne amorficznych kształtów (ryc. 4). Podobnie realizacje Normana Fostera and Partners i Meyer & van Schooten Architecten bez wspomaganie oprogramowaniem komputerowym w kontekście pionierskich rozwiązań proekologicznych, przepływu mas powietrza, pasywnych zysków energetycznych byłyby niemożliwe (ryc. 3).

2. ARCHITEKTURA AMATERIALNA

Przestrzeń nierzeczywista w cyberprzestrzeni porównywalna jest z odkryciem przez artystów w dobie renesansu zapisu trójwymiarowej przestrzeni jako dwuwymiarowego obrazu na płaszczyźnie. Obecnie percepcja wielowymiarowej przestrzeni wirtualnej jest szeroko absorbowana przez społeczeństwo z telewizji, świata gier oraz aplikacji internetowych. Wykorzystywane jest do projektowania architektury konwencjonalnej oprogramowanie CAD, a pomocnicze funkcje umożliwiające wirtualne przechadzki po obiekcie w czasie rzeczywistym odnajduje się w kreacjach wspomagających i obrazujących wirtualne przestrzenie architektoniczno-urbanistyczne. Architekci przestrzeni wirtualnych, pracując na softwarze z wbudowaną tech-

Ryc. 1. Analizy obrazujące wpływ obiektu na sposób zacieniania w określonych porach dnia (a), penetracja światła dziennego (b) oraz optymalne obliczenie współczynnika przenikalności cieplnej U z uwzględnieniem pojawienia się wilgoci (c) za pomocą programów obliczeniowych. Analizowanym przypadkiem była rozbudowa budynku, wykonana w ramach warsztatów „Life of Architecture – Extension of H2O6RISEBA, Riga workshop project 2014” przez studentów trzeciego roku RISEBA; prowadzący: mgr inż. arch. Piotr Gradziński.

⁵ J. Baran, A. Janik, *Zastosowanie wybranych metod analizy i oceny wpływu cyklu życia na środowisko w procesie ekoprojektowania*, XVI Konferencja „Innowacje w zarządzaniu i inżynierii produkcji”, Zakopane 24-26.02.2013, Źródło: http://www.ptzp.org.pl/files/konferencje/kzz/artyk_pdf_2013/p002.pdf (dostęp 10.12.2014).

⁶ E.U. Gołębiowska, *Teoretyczne aspekty wyczerpywania naturalnych surowców energetycznych*, w: M. Jasiulewicz (red.), *Wykorzystanie biomasy w energetyce. Aspekty ekonomiczne i ekologiczne*, Wyd. Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2011.

⁷ L. Świątek, *Solidare Sustainable Building*, Źródło: <http://www.cce.ufl.edu/wp-content/uploads/2012/08/Swiattek.pdf> (dostęp: 10.12.2014).

⁸ R. Barelkowski, *Zapiski o procesie projektowym*, „Przestrzeń i Forma”, nr 12.

nologią BIM, przetwarzając informacje określając, analizując dane materiałowe, zapotrzebowanie energetyczne, negatywne oddziaływanie oraz symulacje funkcjonalne i kosztorysowe obiektu architektonicznego, zespołu budynków, osiedli, czy nawet całych miast, gdzie często koncepcje pozostają długi czas w sferze imaginacji. Tworzenie wirtualnego świata umożliwiają również programy graficzne, np. pakiety *Adobe (Photoshop, Premiere)*, *Corel* oraz wykorzystywane w modelowaniu parametrycznym (specjalistycznym, inżynierskim) *3d Studio Max, Maya, Grasshopper, Cinema, Catia*. Stosowana technologia - oprogramowanie cyfrowe, umożliwiła projektowanie we wszystkich fazach, pozwalając na optymalizację zużycia energii oraz materiału nawet do 50%. Za pomocą koncepcji 3D możliwe jest formowanie informacji budowlanych w BIM oraz modelowanie kształtów na przykład w siatkach NURBS (ang. *Non-Uniform Rational B-Spline*), wykorzystywanych przez producentów w produkcji materiałów, płaskich i trójwymiarowych elementów budowlanych, przy użyciu maszyn CNC (ang. *Computer Numerical Control*) oraz drukarek przestrzennych (ang. *3D printing*)⁹ (ryc. 5).

Sposoby kreacji wirtualnych i częściowo wirtualnych światów sklasyfikowano jako środowisko rzeczywiste (ang. *Reality*), poszerzoną rzeczywistość (ang. *Augmented Reality*), poszerzoną wirtualność (ang. *Augmented Virtuality*), środowisko wirtualne (ang. *Virtual Reality*). Imaginacja przestrzeni prowadzić ma do połączenia świata materialnego i amaterialnego, tworząc nową rzeczywistość, tym samym zaspokajając konsumpcyjne potrzeby społeczeństwa technokratycznego w znaczeniu psychologicznym. Wyzwolenie człowieka z bezpośredniego doświadczania rzeczywistości ułatwiają imitujące bodźce wzrokowe, słuchowe, dotyku i zapachu za pomocą rzutowania na ekran, okularów, głośników, słuchawek, hełmów, specjalnych kombinezonów, mechanizmów hydraulicznych, zmieniających temperaturę elementów, oraz sprayów wyzwalających zapachy czy cząsteczki wody itd. Podobne działania wypracowuje kino 5D. Element przeżycia wirtualnej obecności w rzeczywistości materialnej widoczny jest na przykład w *mappingu* – rzutowaniu obrazów na obiekty architektoniczne. *Mapping* zmienia fasady budynków w każdy możliwy wizualnie sposób, nadając im inny, odrębny charakter (Ryc. 4).

Przykładami poszerzonej rzeczywistości są wspomagane internetowo aplikacje, które w czasie

rzeczywistym, materialnym umożliwiają mapowanie obiektu i zebranie o nim wszelkich informacji. Poprzez wbudowane kamery w aparatach komórkowych aplikacja *Wikitude World Browser* pozwala na uzyskanie odpowiednich informacji o obiektach dodanych do rejestrowanego obrazu w aplikacji w czasie rzeczywistym. Kolejna aplikacja, *Layar*, umożliwia nakładanie warstw obiektów na rzeczywisty obraz (możliwe jest zapisanie na przykład projektowanego budynku i wstawienie z niego warstwy na istniejącą działkę inwestycyjną oraz obejście dookoła w czasie rzeczywistym na ekranie telefonu komórkowego, tabletu). *Tymerama, Multirama, Deskrama* to projekty prof. Takehiko Nagakury, które pozwalają użytkownikom w bieżącym środowisku fizycznym na ekranie tabletu w synchronizowanej aplikacji scen obracać się w miejscach z przeszłości, przyszłości lub w projektowanych elementach wystroju wnętrz. Przeznaczenie aplikacji powinno pomóc w zarządzaniu infrastrukturą, archeologii, turystyce, architekturze, projektowaniu przestrzennym oraz zrozumieć i ukazać przemiany w czasie rzeczywistym, umożliwiając przesuwanie się po projekcie na budowie.¹⁰ Warto również wspomnieć o standardowych usługach lokalizacyjnych GPS ułatwiających odnajdywanie się w otaczającej przestrzeni. *Google Earth, Maps, Streetview* umożliwiają również bez wychodzenia z domu „zaistnieć” na ulicy w dowolnie wybranej przestrzeni świata.

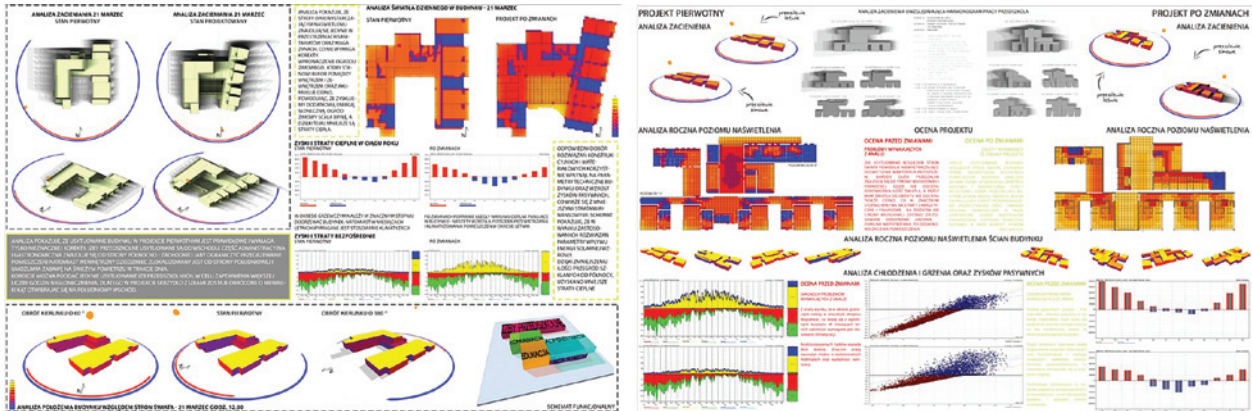
Nowe medium pozwala urealnić idee niezrealizowanych lub zniszczonych obiektów i przestrzeni architektonicznych.¹¹ W tym miejscu należy posilkować się projektami sławnych architektów, które nie doczekały się realizacji, a jedynie pozostały uwięzione na kartkach papieru. Jednym z najbardziej znanych architektów był Le Corbusier, który wspólnie z Pierrem Jeannerete wziął udział w konkursie architektonicznym rozpisany w latach 1931-1933 na Pałac Rad w Moskwie. Ich ponadczasowa koncepcja konkursowa została odrzucona z przyczyn niespełnienia formalnych wymogów regulaminu. Kolejnymi niezrealizowanymi projektami są na przykład Pomnik Trzeciej Międzynarodówki (Władimir Tatlin 1919 r.), Courthouse With Curved Elements (Mies van der Rohe 1930 r.), Altstetten Church (Alvar Aalto 1967 r.), Drive-in House (Michael Webb 1968 r.), które ostatecznie doczekały się realizacji cyfrowej i zostały opublikowane w multimedialnej serii filmowej *The Unbuilt Monuments, A Virtual Architecture Film Series* w roku 2001 przez Takehiko Nagakurę, profesora

⁹ K. Januszkiewicz, *O przestrzeni cyfrowej i nie tylko*, „Archivolta” 2/2012.

¹⁰ Źródło: <http://cat2.mit.edu/tymerama/>, <http://cat2.mit.edu/tymerama/>, <http://cat2.mit.edu/deskrama/> (dostęp: 10.12.2014).

¹¹ M. Helenowska-Peschke, *Architektura w kontekście fenomenu wirtualnej rzeczywistości*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” z 14 z. 4-A2, Wyd. PK 2011.

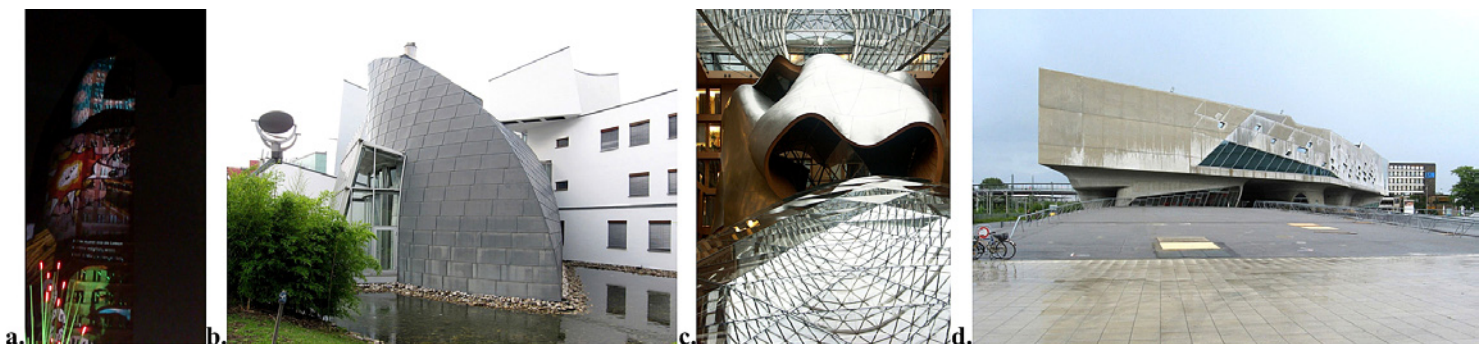
PRZESTRZEŃ CYFROWA - AREALNY NOWY ŚWIAT

Ryc. 2. Dwa projekty kreujące architekturę analizowaną, wykorzystując m.in. program Ecotect z określeniem ekologicznych czynników i wartości, wykonane w ramach przedmiotu: Projektowanie Architektoniczne – Ekoprojektowanie przez inż. arch. Natalię Pyzio oraz inż. arch. Sarę Szutkiewicz (semestr II, S2, 2013/2014, ZUT); prowadzący: mgr inż. arch. Piotr Gradziński, odpowiedzialny za przedmiot: dr hab. inż. arch. Marek Wołoszyn, prof. ZUT.

Ryc. 3. Zdjęcia: a. Norman Foster and Partner - Bundestag, Berlin, b. Norman Foster and Partner - Metropolitan, Warszawa, c. Meyer & van Schooten Architects - ING House, Amsterdam; fot. P. Gradziński

Ryc. 4. Zdjęcia: a. Mapping - Potsdamer Platz, Berlin, b. Frank O. Gehry – Energie Forum Innovation, Bad Oeynhausen, c. Frank O. Gehry – DZ Bank, Berlin d. Zaha Hadid - Phaeno Science Centre, Wolfsburg; fot. P. Gradziński.

ra z Massachusetts Institute of Technology. Niewybudowane projekty amerykańskiego modernistycznego teoretyka i architekta Louisa Kahna również doczekały się realizacji w zwizualizowanym środowisku cyfrowym oraz zostały opublikowane w książce pod tytułem „*Louis I. Kahn: Unbuilt Masterworks*” w 2000 roku przez Kenta Larsona.

Wprowadzony w świat wirtualny kontekst historyczny umożliwia łatwo przyswajalną prezentację wiedzy za pomocą wirtualnych rekonstrukcji, w wizualny sposób przedstawiając nieistniejące obiekty z zamierzonych starożytnych czasów.¹² Ogólnodostępna strona internetowa *Foundation of the Hellenic World* (FHW) pozwala na zwiedzenie położonego na wybrzeżu Turcji starożytnego miasta Milet sprzed 2000 lat. Poruszając się po ulicach miasta za pomocą myszki na ekranie komputera, można, zwiedzając wirtualnie, zebrać informacje opisowe, rysunkowe budynków, przestrzeni publicznych czy pomników. Na stronie *Columbia University* można w hiperrealistyczny sposób eksplorować architekturę starożytną, wczesnochrześcijańską, bizantyjską, średniowieczną, renesansu, baroku, dziewiętnastego wieku, modernistyczną oraz islamską. Wirtualne realizacje obrazujące kluczowe dla danych epok obiekty architektoniczne zostały sfinansowane z grantu National Endowment for the Humanities, Division of Education Program, przy dodatkowym wsparciu Andrew W. Mellon Foundation, the Samuel H. Kress Foundation and the Office of the Provost, Columbia University, co dodatkowo potwierdza potrzebę realizacji wirtualnych.¹³ Ciekawym przykładem jest Nuovo Museo Elettronico (Nu.M.E.), które jest pierwszym wirtualnym muzeum. Ośrodek informacyjny ukazuje rozwój architektoniczny włoskiego miasta Bolonia na przestrzeni blisko 1000 lat. Goście za pomocą Virtual Reality Modelling Language (VRML), klikając na osi czasu, mają możliwość zobaczyć rozwój miasta w różnych okresach historii i poruszać się po ulicach miasta. Miasta są niezwykle pouczającymi elementami w środowisku życia człowieka ze zbiorem obiektów architektonicznych, detali architektonicznych, przestrzeni publicznych, detali urbanistycznych, siecią przepływu ludzi czy informacji.¹⁴ Marcos Novak opisuje to następująco: „*Planowanie miasta (City planning) staje się strukturą projektowania danych, koszty*

budowy stają się kosztami obliczeniowymi, dostępność staje się transmisyjna/przekazywalna (transmissibility), bliskość jest mierzona w liczbach odpowiednich połączeń i płynnej przepustowości. Wszystko się zmienia, lecz architektura pozostaje”.¹⁵ Cybernetyczne realizacje i poszukiwania naukowe w *AlloSphere*, dzięki wizualizacjom, dźwiękom i odkrywaniu wielowymiarowych złożonych danych niezbędnych w kluczowych obszarach nauki i postępie technik i technologii, przybliżyła wizyta z 2011 roku Marcosa Novaka w Szczecinie. W mieście, w którym również wirtualne środowisko *Aheilos* projektu dr. sztuki, mgr inż. arch. Andreeasa Guskosa, umożliwia poprzez interaktywną przestrzeń wirtualną na kreatywną wymianę idei, myśli, projektów w miejscu dostępnym dla studentów i artystów. Podobnie jak w grze *Second Life*, w której użytkownicy kreują świat za pomocą edytora, określając specyfikę działania poszczególnych elementów kreowanego budynku/przestrzeni/świata. Paralele łączące informatyka i architekta uwydatniają się w projekcie *Guggenheim Virtual Museum* pracowni Asymptote dla Fundacji Solomona R. Guggenheima. Z fuzji przestrzeni informacyjnej i architektury w 2000 roku Guggenheim Virtual Museum miało stać się pierwszym ważnym wirtualnym budynkiem XXI wieku. Następnie, realizowana w ramach projektu UNESCO, powstała „Biblioteka Wirtualna Klasycznych Tekstów Literatury Świata”, w skład której wchodzi również „Wirtualna Biblioteka Literatury Polskiej”, gdzie możliwe jest przeczytanie największych dzieł z zakresu literatury polskiej.¹⁶ W tym miejscu rodzi się refleksja nad przeniesieniem instytucji do przestrzeni wirtualnej. Nasuwają się również wątpliwości dotyczące konieczności budowania niektórych instytucji, ośrodków sztuki czy rekonstrukcji historycznych obiektów architektonicznych w fizycznym wymiarze, przybliżając w tym wypadku ich wygląd i estetykę, udając, imitując rzeczywistość poddawaną falsyfikacji. Koszty zużycia energii, materiałów i zasobów naturalnych ulegają obecnie coraz większemu zachwianiu. Marnotrawstwo oraz eskalacja czasu i energii przeznaczonych na byt mogący powstać w rzeczywistości wirtualnej jest bardziej etyczna z punktu widzenia obecnego kryzysu gospodarczo-ekologicznego, ponieważ budynki zużywają obecnie znaczne ilości materii i energii. Stanowi ona 41% całkowitego zużycia energii i 38%

¹² L. Mosaker, *Visualising historical knowledge using virtual reality technology*, "Digital Creativity" vol. 12., Swets & Zeitlinger, 2001.

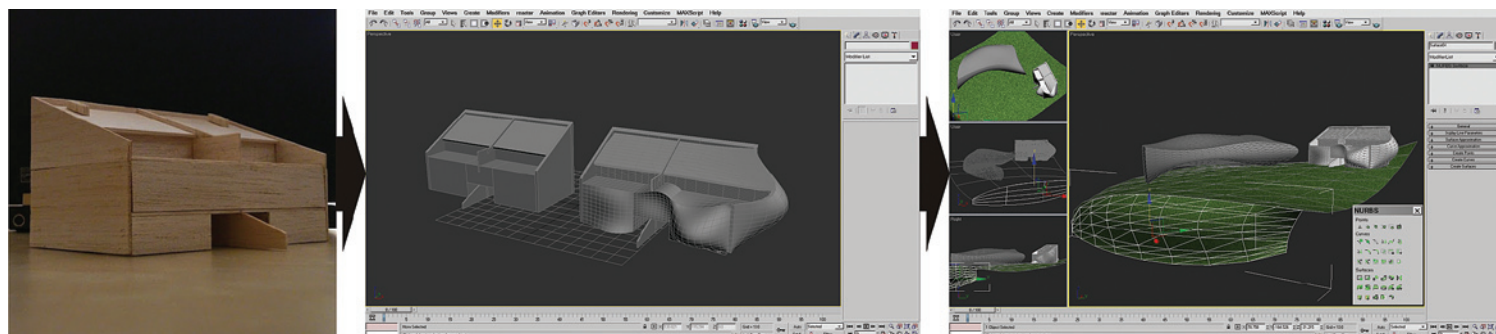
¹³ Źródło: <http://www.learn.columbia.edu/ha/> (dostęp: 10.12.2014).

¹⁴ M. Filiciak, *Cybergeografia, transarchitektura*, „Kultura Popularna” nr 2, Wydawnictwo SWPS, 2006.

¹⁵ Źródło: <http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=76> (dostęp: 10.12.2014).

City planning becomes data structure design, construction costs become computational costs, accessibility becomes transmissibility, proximity is measured in numbers of required links and available bandwidth. Everything changes, but architecture remains.

¹⁶ Źródło: <http://literat.ug.edu.pl/> (dostęp: 10.12.2014).

Ryc. 5. Konwersja rzeczywistej makiety (stud. arch. Martyna Dolecka) do przestrzeni cyfrowej; następnie model wirtualny poddany swobodnym modyfikacjom za pomocą oprogramowania 3D. Zrealizowano w ramach Studenckiego Koła Naukowego Eko-architektura; odpowiedzialny za SKN: mgr inż. arch. Piotr Gradziński; fot., prt sc. P. Gradziński.

emisji gazów cieplarnianych w USA.¹⁷ W Europie jest to 40% emisji gazów cieplarnianych przeznaczonych na funkcjonowanie budynków.^{18,19} Dokładna skala w konkretnych sektorach kształtuje się następująco: architektura komercyjna – 17%, architektura mieszkaniowa – 21%, transport – 27%, przemysł – 35%, stąd bierze się 48% wkładu z architektury, jeśli weźmiemy pod uwagę to, że przemysł również potrzebuje budynków.²⁰ Według badań prowadzonych w Stanach Zjednoczonych przez E. Mazria, dwutlenek węgla produkowany jest na bieżąco przez setki elektrowni; 76% tej energii jest wykorzystywane do funkcjonowania budynków. Jak wykazał program „AIA 2030 Challenge”, budynki, co zostało wspomniane wyżej, odpowiadają za prawie połowę (48%) konsumpcji całej energii i emisji gazów cieplarnianych rocznie. Redukcja powinna następować sukcesywnie do poziomów: 70% (2015), 80% (2020), 90% (2025), tak aby w roku 2030 wykorzystanie paliw kopalnych sięgnęło zera.²¹

Próbując podsumować kwestię powstawania obiektów w rzeczywistości wirtualnej, należy pamiętać o tym, iż użytkownik, obserwator może przyjmować obraz bezkrytycznie, bez podstaw naukowych, a co za tym idzie, nie potrafiąc rozgraniczyć i skonfrontować swojej wiedzy z przedstawianym obrazem rzutowanym na płaszczyznę, monitor komputera lub za pomocą okularów i hełmów VR, np. *Oculus Rift*. Rozgraniczenie propozycji obiektów wirtualnych, a namacalnych *ad hoc* jest obecnie widoczne natychmiast. Jednak odnalezienie równowagi wirtualnej i rzeczywistej będzie

możliwe wówczas, gdy zostanie zatarta granica percepcji wszystkimi zmysłami w momencie fuzji architektury materialnej z amaterialną, do której dążą obecnie badania nauk informatycznych. Ogranicza te działania niedbałość wybiegającego w przyszłość myślenia informatyczno-cyfrowego w odbiorze sztuk pięknych (*beaux-arts*) malarstwa, rzeźby, architektury, muzyki, tańca, teatru, poezji, wymowy oraz faktur, zapachów, światła, pór roku etc.

3. FUZJA ARCHITEKTURY MATERIALNEJ Z AMATERIALNĄ

Egzystencja wirtualnej, amaterialnej rzeczywistości jest zaprojektowanym medium, mającym te same określone parametry i cechy rzeczywistości materialnej, mianowicie czasu, przestrzeni i funkcji. Symulując cechy rzeczywistości, która jest całkowicie interaktywna (wchodzenie w interakcje z przedmiotami), przestrzenna (przedstawiona w trzech wymiarach), odbierana w czasie (w tym samym momencie), zwiększa postrzeganie rzeczywistości w celu uzupełniania i wpływania na zmysły człowieka.

Fuzja dwóch rozpatrywanych podmiotów VR (*virtual reality*) i R (*reality*) niesie za sobą oczekiwania i obawy. Paradygmat z możliwości połączenia dwóch podmiotów i odnalezienia ich w rzeczywistości materialnej umożliwia tworzenie obiektów architektonicznych w zgodzie z zasadą *resilience*. Sprzężenia zintegrowanych wirtualnych sieci baz danych, wymiana informacji

¹⁷ USDOE, *Emissions of greenhouse gases in the United States 2009*, US Energy Information Administration, Washington DC 2011.

¹⁸ N. Fumo, P. Mago, R. Luck, *Methodology to estimate building energy consumption using EnergyPlus benchmark models*, "Energy and Buildings" nr 42, 2010.

¹⁹ D. Tingley, B. Davison, *Developing an LCA methodology to account for the environmental benefits of design for deconstruction*, "Building and Environment" nr 57, 2012.

²⁰ Ch. Hawthorne, *Turning Down the Global Thermostat*, "Metropolis Magazine", 2003.

²¹ Źródło: http://muratorplus.pl/biznes/raporty-i-prognozy/dom-na-sonce-wiatr-i-biomase_60666.html (dostęp: 10.12.2014).

i rozpatrywanie błędów umożliwia kreowanie architektury bezbłędnie zaprojektowanej. Proces umożliwia również zmiany pod wpływem zakładanych czynników prowadzących do spełnienia założonych rezultatów w kontekście cykli życia obiektu lub złożonego zespołu architektonicznego. Inteligentne projektowanie obliczeniowe parametrów oświetlenia, naświetlenia, zacieniania, funkcje BIM z wprowadzonymi bibliotekami, założonym funkcjonowaniem elementów składowych obiektu umożliwia w procesie projektowym dążenie do określenia odpowiednich rezultatów (np. ekologicznych) przed przystąpieniem do realizacji architektonicznej. Włączenie projektowania parametrycznego w procesie kształtowania formy architektonicznej umożliwia osiągnięcie amorficznych kształtów, również zminimalizowanie czasu obliczeniowego skomplikowanych kształtów formy budynku. Powyższe elementy są jednak częścią analiz funkcjonowania i metod projektowania, kreacji kształtów architektury. Ostateczny rendering pozwala za pomocą wizualizacji na przedstawienie idei projektowanego przedmiotu. Za pomocą renderingu w oprogramowaniu 3D możliwe jest zapisanie świata wirtualnego w formacie (np. *quick time*) umożliwiającym oglądanie, obracanie, poruszanie się po zapisanych scenach za pomocą myszki i kursorów klawiaturowych. Studenci realizujący modele fizyczne swoich koncepcji projektowych mogą prowadzić do fuzji za pomocą fotogrametrii. Wyklejone prace importowane są do oprogramowania, np. *Autodesk Project Photofly*, *Agisoft PhotoScan*, by następnie poddać swobodnym przekształceniom zeskanowany już cyfrowy zapis wstępnej zaakceptowanej formy idei. Proces skanowania i zapisu modelu fizycznego do wirtualnej rzeczywistości pomocny jest na płaszczyźnie kształtowania formy architektonicznej podobnej do praktyki projektowej Franka O. Gehry (ryc. 4). Amerykańskie biuro architektoniczne Franka Gehry'ego najpierw tworzy skomplikowane modele fizyczne, które następnie skanuje do oprogramowania CAD, umożliwiającego sporządzenie pełnej dokumentacji technicznej, instalacyjnej, konstrukcyjnej, budowlanej, wykonawczej niezbędnej do realizacji dzieła. Metoda ta umożliwia panowanie nad fakturą, elementami estetycznymi, a przede wszystkim fizyczną namacalną skalą, elementami najważniejszymi w pracy architekta, projektanta. Możliwe jest również podobne częściowe działanie w przeciwnym kierunku, dotyczące użycia drukowania 3D do prezentowania wykonanego dzieła

w przestrzeni wirtualnej CAD, jak również nowatorskiego nienamacalnego hologramu formy dzieła (*HOLOH*). Powyżej wskazano fuzję paradygmatu RV i R dwóch podmiotów wspomagania wirtualną rzeczywistością procesu projektowania architektonicznego. Niewątpliwie są to zalety użytkownika oprogramowania wprowadzającego jednostkę ludzką w świat amaterialny, imitujący jedynie wizualną materialność rzeczy.

Amaterialność cyberprzestrzeni prowadzi jednak do zagrożeń płynących z obcującego z nią / w niej człowieka. Uzależnienie od nienamacalnego medium cyberprzestrzeni jest coraz powszechniejsze. Następująca defragmentacja osobowości oraz konsekwencje dla funkcjonowania psychiki, umysłu, zachowania, a co najważniejsze dla architektury, percepcji przestrzennej człowieka wynikają z płynnego bytowania, zmieniania światów i tożsamości w cyberprzestrzeni. Cienka granica pomiędzy światem realnym a światem wirtualnym dzięki transgresji bezcielesności jest uzależniająca i może doprowadzić do zatarcia własnej tożsamości.²² W zależności od wieku na przykład polski internauta tygodniowo spędza w sieci wg badań CBOS z 2012 r.: 18-24: 16 godz., 25-34: 14 godz., 35-44: 7 godz., 45-54: 12 godz., 55-64: 8 godz., powyżej 65 lat: 10 godz. Multiplikacja własnej osobowości, ucieczka w świat wirtualny tworzony na podobieństwo świata realnego została zainicjowana przez grę internetową *Second Life*, Linden Lab, San Francisco, 2003 r. Gra pozwala użytkownikowi na tworzenie dowolnej osobowości (awatara) i kreację, a także manipulację światem, w którym możliwe jest wydawanie wirtualnej waluty (zakupionej za realne pieniądze) na kupowanie - sprzedawanie działek, obiektów, odzieży, sprzętów czy siebie jako awatara. Jest to świat stworzony w rzeczywistości wirtualnej ze wszystkimi elementami świata realnego. Warto również wspomnieć o grze *The Sims*, nie posiadającej zdefiniowanego celu, w której organizowanie czasu wirtualnym postaciom jest jedynym zadaniem gracza. „(...) zapewni Ci silniejszy związek z Twoimi Simami niż kiedykolwiek wcześniej (...)” czytamy we wstępie podręcznika gracza. Z początku *The Sims* miały być programem do projektowania wnętrz, obecnie w grze pojawiła się „wreszcie (...) możliwość publikowania swoich fantastycznych dzieł (...) Simów o niesamowitych osobowościach, przez wspaniałe osiągnięcia architektury, aż po przytulne mieszkania (...) niezliczone efekty modyfikacji

²² J. Gizella, *Rodzina współczesna wobec wirtualnej rzeczywistości – między rozrywką a uzależnieniem*, „Państwo i Społeczeństwo” nr3, 2011.

²³ Źródło: http://cdn-assets-ts4.pulse.ea.com/Guide/TheSims4_PlayersGuide_POLISH.pdf (dostęp: 10.12.2014).

Tab. 1. Zagrożenia i korzyści z korzystania z rzeczywistości wirtualnej VR

Zagrożenia	Korzyści
<ul style="list-style-type: none"> - defragmentacja osobowości, - imaginacja przestrzeni, - brak prywatności, - gromadzenie prywatnych danych, - bezcelowe marnowanie czasu 	<ul style="list-style-type: none"> - wymiana informacji, sprzężenie / zintegrowanie ze sobą sieci baz danych wykorzystywanych do nauki na błędach – resilience, - szybka łatwa praca / czas, - estetyczna prezentacja dzieła, - swoboda w kreacji skomplikowanych form które następnie możliwe są do parametryzacji i poddania wielowariantowym obliczeniom, analizom - etc. w stosunkowo krótkim czasie, - edukacyjne

Źródło: opr. własne

świata, który tworzysz dla swoich Simów.”²³ Ustawienie prostego, przejrzystego interfejsu umożliwiającego tworzenie świata i wpływanie na osobowości postaci stało się najpowszechniej użytkowaną grą na świecie. Gry RPG (ang. *role-playing game*) dają również możliwość obcowania w rzeczywistych – nierzeczywistych miejscach w świecie amaterialnym, przenosząc gracza w pierwszej osobie w odległe zakątki historii, teraźniejszości i przyszłości (*Assassin’s Creed, Prince of Persia, Grand Theft Auto* itd.).

Funkcjonowanie człowieka jako podmiotu w czasowej i bezcielesnej doskonałej powłoce wirtualnej może stać się możliwe jedynie wtedy, gdy zostanie zintegrowany w sposób transcendentalny, symulacyjny w rzeczywistości zakładanego świata realnego, rzeczywistości wirtualnej.²⁴ Zasadę transcendentności człowieka będącego w wymiarze kontinuum czasoprzestrzennym przeniesionej jaźni, umysłu, cielesności do komputera jest *Transcendencja* (2014), *Matrix* (1999) oraz *Tron* (1982, 2010) - filmy obrazujące pewne warianty struktury połączenia bytu, a nie wyobcowania fizycznego odbioru w wymiarze wirtualnej rzeczywistości.²⁵ Innym rozwiązaniem jest stworzenie konotacji tykalnych kombinezonów, pozwalających na przekazywanie pełni ruchów do wirtualnego świata, jak również symulacji efektu dotyku z wirtualnego świata (stymulowane sensorycznie, rękawice i ubrania wysyłają sygnały, aby być w interakcji z VR). Zatrącenie bytu ludzkiego w cyberprzestrzeni wirtualnej w przyszłości powinno stać się również za pomocą rozwinięcia technologii hologramu rodem z filmów *Prometeusz* (2012), *Avatar* (2010), *Iron Man*, *Star Wars*, *Star Trek*, jako zintegrowanego układu przełączającego w bezosobowy

marginalny świat fantazji, dążeń ludzkiego fenomenologii cyfryzacji wirtualnych bytów.

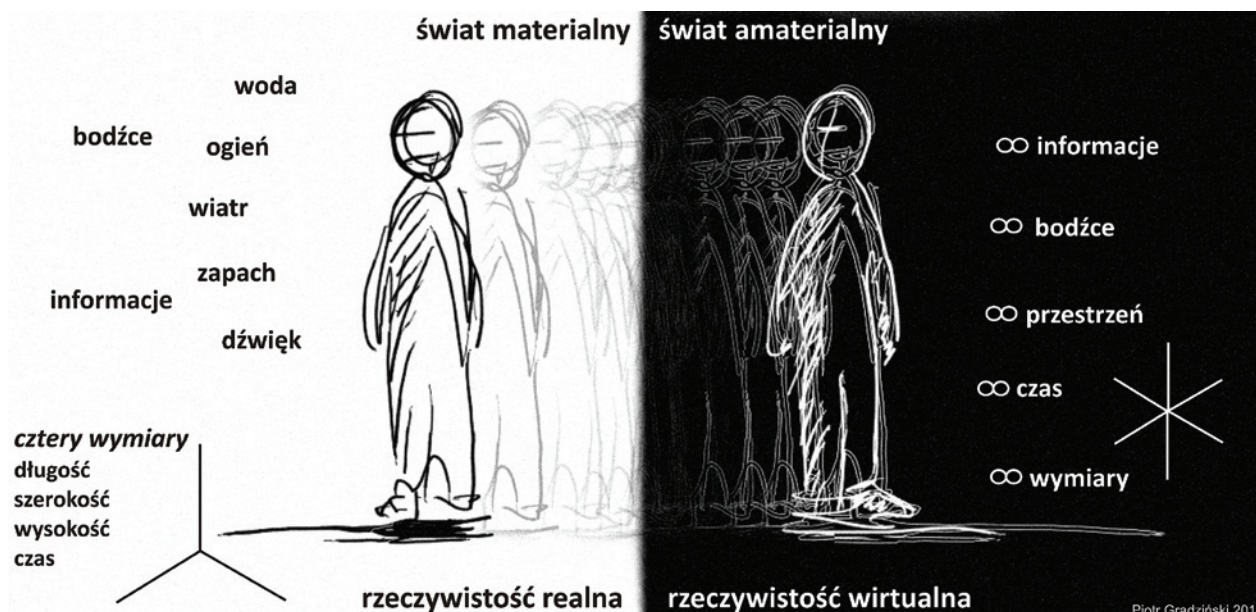
WNIOSKI

Mając na uwadze konsekwencje tworzenia wirtualnej rzeczywistości, niemożliwe jest bez niej dzisiejsze funkcjonowanie państw, rządów, handlu, finansów, medycyny oraz nowoczesnej architektury w świecie, w którym wynalazki techniczne, ułatwiające życie, pracę, komunikację etc. zdominowały środowisko i styl życia człowieka. Człowiek osiągnął stan hiperboloidy dystopicznej, uniemożliwiający jego prawidłowy rozwój w realnej rzeczywistości, wskutek oddziaływania psychologiczno-percepcyjno-somatycznego cyberprzestrzeni prowadzące do dezintegracji ze światem rzeczywistym na płaszczyznach empatii społecznej i odbioru przestrzenno - materialnego. Komputery umożliwiają, określają i wspomagają kreowanie przestrzeni na użytek człowieka. Na ekranie komputera możliwe jest ukazanie struktury, formy, funkcji oraz estetyki obiektu architektonicznego. Dzięki oprogramowaniu CAD możliwe jest w czytelny dwuwymiarowy – 2D sposób przedstawienie rzutów, elewacji, przekrojów obiektu oraz w sposób trójwymiarowy – 3D określić formę i estetykę. Natomiast percepcyjny odbiór pełni architektury budynku możliwy jest jedynie w czasie i przestrzeni rzeczywistej. Niemożliwe są bodźce sensoryczne węchu czy dotyku, bez których architektura jest inercyjnym naśladowaniem pozostającym w sferze wizualnej, wypaczającym odbiór rzeczywistości. Realność w cyberprzestrzeni powinna być nacechowana elementami ponadczasowymi: wzorcami²⁶, kompozycją architekto-

²⁴ M. Ostrowicki, *Wirtualne realis. Estetyka w epoce elektroniki*, Universitas, Kraków 2006.

²⁵ J. Baudrillard, *Świat wideo i podmiot fraktalny*, w: A. Gwóźdź (red.), *Po kinie?... Audiowizualność w epoce przekazników elektronicznych*, Universitas, Kraków, 1994.

²⁶ Ch. Alexander, *Język wzorców*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2008.

Ryc. 6. Rysunek przedstawiający dematerializację człowieka i jego transpozycję w świat wirtualny; rys. P. Gradziński

niczną²⁷, materialnością²⁸ i niematerialnością użytych materiałów.^{29,30} Swobodnie porównując – realność arealnego świata jest jak sen na jawie, ulotny i chwilowy, który staje się nienamacalnym/niematerialnym symbolem czasu (ryc. 6).

LITERATURA

1. **Gradziński P. (2014)**, *Cykl życia architektury – analogie architektury z organizmami żywymi*, w: E. Przesmycka, E. Trocka-Leszczyńska (red.), *Architektura przyszłości*, Monografia Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
2. **Disse J. (2007)**, *Metafizyka od Platona do Hegla*, Wydawnictwo WAM, Kraków; „alegoria jaskini”, fragment VII księgi Państwa, 514-518C.
3. Źródło: <http://www.zb.eco.pl/zb/128/recenzje.htm#fuller> (dostęp: 10.12.2014).
4. **Wołoszyn M. (2013)**, *Ekorewitalizacja. Zagadnienia architektoniczne*, Wyd. Exemplum, Murowana Goślina.
5. **Baran J., Janik A. (2013)**, *Zastosowanie wybranych metod analizy i oceny wpływu cyklu życia na środowisko w procesie ekoprojektowania*, XVI Konferencja Innowacje w zarządzaniu i inżynierii produkcji, Zakopane 24-26.02.,

Źródło: http://www.ptzp.org.pl/files/konferencje/kzzl/artk_pdf_2013/p002.pdf (dostęp 10.12.2014).

6. **Gołębiowska E. U. (2011)**, *Teoretyczne aspekty wyczerpywania naturalnych surowców energetycznych*, w: M. Jasiulewicz (red.), *Wykorzystanie biomasy w energetyce aspekty ekonomiczne i ekologiczne*, Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej.
7. **Świątek L. Solidare Sustainable Building**, źródło: <http://www.cce.ufl.edu/wp-content/uploads/2012/08/Swiatk.pdf> (dostęp: 10.12.2014).
8. **Barełkowski R. (2009)**, *Zapiski o procesie projektowym*, „Przestrzeń i Forma”, Nr 12.
9. **Januszkiewicz K. (2012)**, *O przestrzeni cyfrowej i nie tylko*, „Archivolta” nr 2.
10. Źródło: <http://cat2.mit.edu/tymerama/> , <http://cat2.mit.edu/tymerama/> , <http://cat2.mit.edu/deskrama/> (dostęp: 10.12.2014).
11. **Helenowska-Peschke M. (2011)**, *Architektura w kontekście fenomenu wirtualnej rzeczywistości*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” z. 14, z. 4-A2, Wydawnictwo PK.
12. **Mosaker L. (2001)**, *Visualising historical knowledge using virtual reality technology*, “Digital Creativity” vol. 12, Swets & Zeitlinger.
13. Źródło: <http://www.learn.columbia.edu/ha/> (dostęp: 10.12.2014).
14. **Filiciak M. (2006)**, *Cybergeografia, transarchitektura*, „Kultura Popularna” nr 2, Wyd. SWPS.

²⁷ J. Żórawski, *O budowie formy architektonicznej*, w: K. Wilkoszewska (red.), *Wybór pism estetycznych*, Universitas, Kraków, 2008.

²⁸ J. Pallasmaa, *Oczy skóry*, Instytut Architektury, Kraków 2012.

²⁹ P. Zumthor, *Myślenie Architektura*, Wyd. Karakter, Kraków, 2010.

³⁰ S.E. Rasmussen, *Odczuwanie architektury*, Biblioteka architekta, Wyd. MURATOR, Warszawa 1999.

15. Źródło: <http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=76> (dostęp: 10.12.2014).
16. Źródło: <http://literat.ug.edu.pl/> (dostęp: 10.12.2014).
17. **USDOE (2011)**, *Emissions of greenhouse gases in the United States 2009*, US Energy Information Administration, Washington D.C.
18. **Fumo N., Mago P., Luck R. (2010)**, *Methodology to estimate building energy consumption using EnergyPlus benchmark models*, "Energy and Buildings" nr 42.
19. **Densley Tingley D., Davison B. (2012)**, *Developing an LCA methodology to account for the environmental benefits of design for deconstruction*, "Building and Environment" nr 57.
20. **Hawthorne Ch. (2003)**, *Turning Down the Global Thermostat*, "Metropolis Magazine".
21. Źródło: http://muratorplus.pl/biznes/raporty-i-prognozy/dom-na-sonce-wiatr-i-biomase_60666.html (dostęp: 10.12.2014).
22. **Gizella J. (2011)**, *Rodzina współczesna wobec wirtualnej rzeczywistości – między rozrywką a uzależnieniem*, „Państwo i Społeczeństwo” nr 3.
23. Źródło: http://cdn-assets-ts4.pulse.ea.com/Guide/TheSims4_PlayersGuide_POLISH.pdf (dostęp: 10.12.2014).
24. **Ostrowicki M. (2006)**, *Wirtualne realis. Estetyka w epoce elektroniki*, Universitas, Kraków.
25. **Baudrillard J. (1994)**, *Świat wideo i podmiot fraktalny*, w: A. Gwóźdź (red.), *Po kinie?... Audiowizualność w epoce przekazników elektronicznych*, Universitas, Kraków.
26. **Alexander Ch. (2008)**, *Język wzorców*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot.
27. **Żurawski J. (2008)**, *O budowie formy architektonicznej*, w: K. Wilkoszewska (red.), *Wybór pism estetycznych*, Universitas, Kraków.
28. **Pallasmaa J. (2012)**, *Oczy skóry*, Instytut Architektury, Kraków.
29. **Zumthor P. (2010)**, *Myślenie architekturą*, Wydawnictwo Karakter, Kraków.
30. **Rasmussen S.E. (1999)**, *Odczuwanie architektury*, Biblioteka architekta, Wyd. MURATOR, Warszawa.

PROCES REWITALIZACJI A STRATEGIA TYMCZASOWEGO OŻYWIANIA PRZESTRZENI MIEJSKIEJ NA PRZYKŁADZIE EDYNBURGA

Monika Mularz, Aleksandra Prokopska

Politechnika Rzeszowska im. I. Łukasiewicza, Wydział Budownictwa, Inżynierii Środowiska i Architektury, al. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów
E-mail: monmularz@gmail.com

THE REVITALIZATION PROCESS AND THE STRATEGY OF TEMPORARY REVIVAL OF URBAN SPACE ON THE EXAMPLE OF EDINBURGH

Abstract

Groundbreaking changes, which have occurred in the Polish and European cities, led to the need for rapid actions in the existing urbanized structure. This activities should raise global importance of the municipality and integrate local communities. The most desirable in many urban areas, would be to initiate the process of revitalization, but it cannot be done without a number of analyzes of urban space, large financial outlays and long-term administrative procedures. Therefore, architects and planners increasingly initiate temporary actions, which can be defined as a temporary revitalization. Such actions often refer to areas related to culture. To implement that kind of activities, the creators of events rise temporary constructions or use existing buildings, which requires changes in their function. An example of making a temporary cyclical event in the urban space is the festival in Edinburgh. Monitoring the situation of the city, especially its central districts and their problems has allowed the isolation of the benefits of the organization of the festival. They include mainly the increasing competitiveness of the city in the local and global scale, new functions of unused buildings, increasing number of optional and social behavior and meeting the needs of identity of the immigrant population.

Streszczenie

Przełomowe zmiany, które zaszły w polskich i europejskich miastach, wywołały potrzebę przeprowadzenia szybkich działań w istniejącej strukturze zurbanizowanej, podnoszących konkurencyjność jednostki osadniczej w skali globalnej i integrujących lokalne społeczności. Najbardziej wskazane na wielu obszarach miejskich byłoby przeprowadzenie procesu rewitalizacji, jednak łączy się to z licznymi analizami przestrzeni miejskiej, dużymi nakładami finansowymi oraz długotrwałymi procedurami administracyjnymi. Dlatego architekci i urbanisci coraz powszechniej inicjują tymczasowe zjawiska przestrzenne, które mogą być określone jako rewitalizacja tymczasowa. Tego typu akcje bardzo często dotyczą obszarów związanych z kulturą. Dla ich realizacji wznosi się obiekty tymczasowe lub wykorzystuje się istniejące, wymagające zmiany funkcji. Przykładem podejmowania cyklicznych działań tymczasowych w przestrzeni miejskiej jest festiwal w Edynburgu. Obserwacja sytuacji miasta, a szczególnie jego centralnych dzielnic oraz ich problemów, pozwoliła na wyodrębnienie korzyści płynących z organizacji festiwalu. Można do nich zaliczyć głównie zwiększenie konkurencyjności miasta w skali lokalnej i globalnej, nadanie nowej funkcji nieużywanym budowlom, zwiększenie ilości zachowań opcjonalnych i społecznych, a także zaspokojenie potrzeb przynależności i tożsamości ludności napływowej.

Keywords: temporary revitalization; Edinburgh; Edinburgh Festival; temporary buildings; integration of local communities; temporary revival of urban space

Słowa kluczowe: rewitalizacja tymczasowa; Edynburg; festiwal w Edynburgu; obiekty tymczasowe; integracja lokalnych społeczności; tymczasowe ożywianie przestrzeni miejskiej

Ryc. 1. Zabudowa średniowieczna Starego Miasta w Edynburgu; fot. Monika Mularz
Fig. 1. Medieval buildings in Edinburgh's Old Town; photo Monika Mularz

WSTĘP

W ostatnim dwudziestolecu zaszły przełomowe zmiany w przestrzeniach zarówno polskich, jak i europejskich miast. Ich powodem były ewolucje gospodarcze, społeczne oraz kulturowe. Charakterystyka współczesnego rozwoju, a zwłaszcza globalna konkurencja, wywołują potrzebę wyróżnienia w skali globalnej. Dotyczy to zwłaszcza terenów kryzysowych - obszarów o nasileniu zjawisk negatywnych wyższych niż średnia dla danego miasta. Prawidłowo wprowadzane pozytywne zjawiska przestrzenne, kreowane w dzielnicach, które cechują głównie problemy społeczne i gospodarcze, powodują wieloaspektowe ożywienie tych miejsc i tym samym inicjują proces rewitalizacji. Działania te podzielić można na rewitalizację integracyjną - wspierającą i integrującą lokalne społeczności danego dystryktu oraz rewitalizację implantacyjną - zwiększającą konkurencyjność i znaczenie całego miasta¹.

Stowarzyszenie Forum Rewitalizacji² przytacza dwie podstawowe definicje procesu rewitalizacji, na

bazie których przedstawiona została podjęta tematyka:

1. Rewitalizacja to kompleksowy, skoordynowany, wieloletni, prowadzony na określonym obszarze proces przemian przestrzennych, technicznych, społecznych i ekonomicznych, inicjowany przez samorząd terytorialny (głównie lokalny) w celu wyprowadzenia tego obszaru ze stanu kryzysowego, poprzez nadanie mu nowej jakości funkcjonalnej i stworzenie warunków do jego rozwoju, w oparciu o charakterystyczne uwarunkowania endogeniczne³.

2. Rewitalizacja jest to skoordynowany proces, prowadzony wspólnie przez władzę samorządową, społeczność lokalną i innych uczestników, będący elementem polityki rozwoju i mający na celu przeciwdziałania degradacji przestrzeni zurbanizowanej, zjawiskom kryzysowym, pobudzanie rozwoju i zmian jakościowych poprzez wzrost aktywności społecznej i gospodarczej, poprawę środowiska zamieszkania oraz

¹ S. Kaczmarek, *Rewitalizacja terenów przemysłowych. Nowy wymiar w rozwoju miast*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001.

² Forum Rewitalizacji - stowarzyszenie zajmujące się kwestiami rewitalizacji, skupiające osoby działające w dziedzinie rewitalizacji, zajmujące się praktyką lub teorią. Członkami wspierającymi są jednostki samorządu terytorialnego. Stowarzyszenie stale współpracuje z licznymi gminami oraz specjalistami spoza kręgu członkowskiego.

³ Sformułowanie zgodne z definicją Wytycznych Ministra Rozwoju Regionalnego w zakresie programowania działań dotyczących mieszkalnictwa, Warszawa 13 sierpnia 2008 r.

ochronę dziedzictwa narodowego, przy zachowaniu zasad zrównoważonego rozwoju⁴.

Z obu tych definicji wynika, że rewitalizacja to proces długotrwały, zapoczątkowany głębokimi analizami terenu problemowego oraz mechanizmów, które doprowadziły go do sytuacji kryzysowej. Takie formy podniesienia konkurencyjności danego obszaru są niewątpliwie właściwe, jednak duże nakłady pracy, znaczne wymagania finansowe oraz zaangażowanie wielu organów władz miejskich często stanowią problem, ponieważ wydłużają czas realizacji procesu rewitalizacji. Dlatego obecnie coraz powszechniejsze są tendencje do inicjowania zdarzeń z odgórną koncepcją ich tymczasowości, bazujących na obiektach tymczasowych. Zgodnie z Dz. U. 1994 nr 89 poz. 414, Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane przez tymczasowy obiekt budowlany należy rozumieć „*obiekt budowlany przeznaczony do czasowego użytkowania w okresie krótszym od jego trwałości technicznej, przewidziany do przeniesienia w inne miejsce lub rozbiórki, a także obiekt budowlany nie połączony trwale z gruntem, jak strzelnice, kioski uliczne, pawilony sprzedaży ulicznej i wystawowe, przekrycia namiotowe i powłoki pneumatyczne, urządzenia rozrywkowe, barakowozy, obiekty kontenerowe*”⁵. Budowa obiektów tymczasowych, a także chwilowa zmiana funkcji istniejących obiektów to podstawowe narzędzie kreowania zamkniętej przestrzeni niezbędnej do stwarzania zjawisk tymczasowych.

Celem pracy jest wskazanie pozytywnych skutków tymczasowego ożywienia przestrzeni w Edynburgu podczas trwania festiwalu organizowanego cyklicznie w sierpniu. Efekty uzyskane dzięki temu procesowi nie ograniczają się jedynie do czasu trwania festiwalu, lecz są długofalowe i oddziałują na mieszkańców, turystów oraz imigrantów. W całym procesie istotny jest również fakt wykorzystania istniejących obiektów, niespełniających od pewnego czasu żadnej istotnej funkcji w strukturze miasta, a także tworzenie nowych obiektów tymczasowych, stanowiących intrygujący element krajobrazu miejskiego podczas trwania festiwalu.

Analizując przykłady ożywiania przestrzeni miast w Europie poprzez tymczasowe działania, warto zwrócić uwagę, że obecnie większość przyjmowanych strategii opiera się w głównej mierze na przestrzeni kulturowej⁶.

1. EDINBURGH FESTIVAL

Tymczasowe ożywianie przestrzeni praktykuje się bardzo często w miastach Europy Zachodniej. Przykładem takich działań o charakterze cyklicznym jest „Edinburgh Festival” - festiwal w stolicy Szkocji, odbywający się co roku w sierpniu. Jest to największe tego typu wydarzenie artystyczno-kulturalne na świecie. Edynburg to ważny ośrodek naukowy i kulturalny od czasu Oświecenia. Historia miasta jest związana z takimi myślicielami i wynalazcami, jak Adam Smith, David Hume czy Alexander Graham Bell. Wizja Edynburga jako ośrodka naukowo-kulturalnego jest kontynuowana i podtrzymywana przez współczesne władze miejskie.

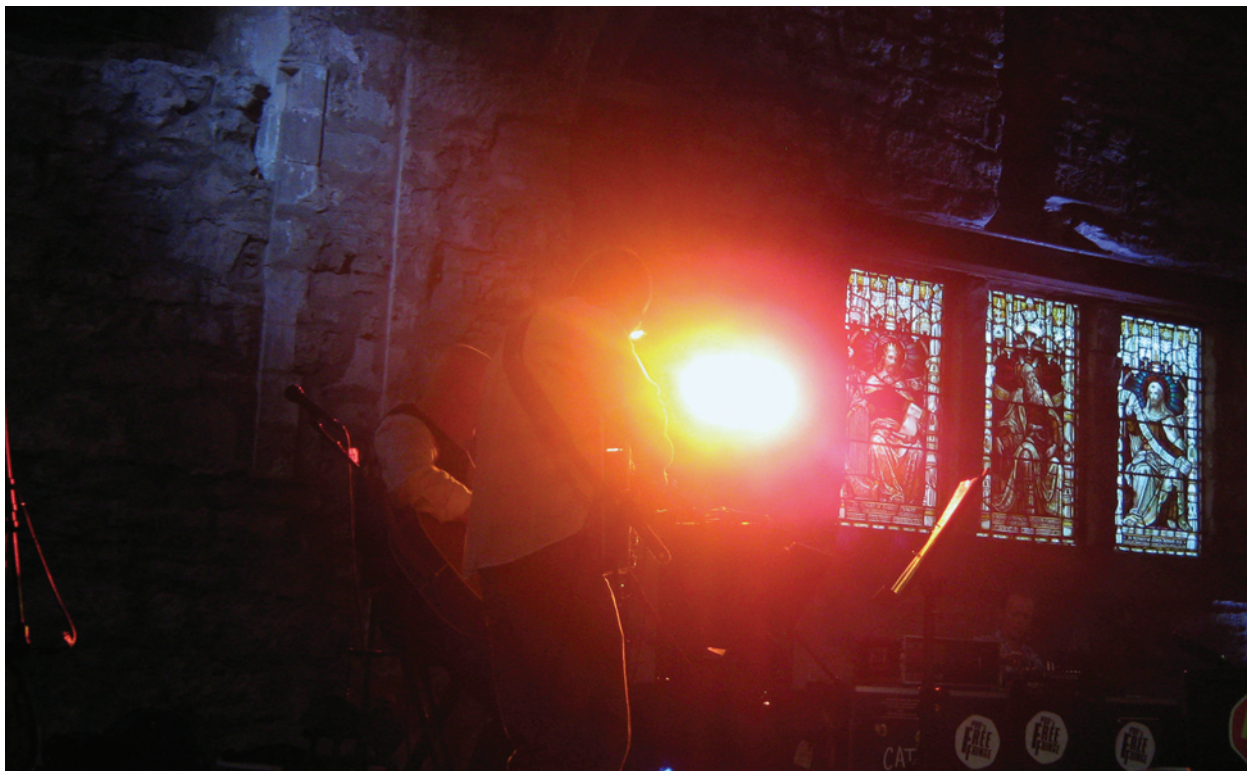
Edynburg podzielony jest ze względów historycznych na Stare Miasto (Old Town) i Nowe Miasto (New Town). Dzielnice te oddzielone są przez ogrody Princes Street Gardens. Stare Miasto (ryc.1) charakteryzuje zabudowa średniowieczna - główny materiał budowlany stanowią tu kamień i cegła, przez co cały rejon jest monumentalny i surowy. Old Town to najstarsza część miasta, łącząca zamek z XVI wieku z pałacem Holyrood - rezydencją królowej Anglii. Nowe Miasto jest powiązane z okresem uprzemysławiania Wielkiej Brytanii oraz z czasami współczesnymi. Co roku w sierpniu przestrzeń publiczna i półpubliczna Starego Miasta zostaje tymczasowo ożywiona - wypełnia się artystami, muzykami, mimami i turystami, którzy chcą przyjrzeć się z bliska wszystkim nietypowym atrakcjom. Sierpniowy festiwal częściowo rozlewa się również na obszary Princes Street Gardens oraz Nowe Miasto. Występy odbywają się na ulicach, placach, w parkach, ale również w obiektach wykluczonych z użytkowania w okresie nie obejmującym festiwalu.

Na funkcję rozrywkową adaptowane są obiekty zabytkowe, które nie spełniają już swojej funkcji ze względu na zmianę stylu życia i priorytetów mieszkańców Edynburga. Kontrowersyjnym przykładem jest organizacja występów artystycznych w obiektach sakralnych (ryc.2). Kościoły przemieniane zostają w kluby i teatry, w których widz może obejrzeć przedstawienie na tle witraży z postaciami świętych. Taki sposób wykorzystania obiektów może wywołać dwojakie reakcje u odbiorców - w zależności od wyznawanych przez nich wartości. Może definitywnie zniechęcić do korzystania z obiektów lub zachęcić do poznania nowej funkcji w nietypowym otoczeniu. Taka redefinicja wartości

⁴ Sformułowanie zgodne z definicją przyjętą przez Komitet Naukowy Projektu Instytutu Rozwoju Miast w dniu 15 lutego 2008 r.

⁵ Dz. U. 1994 nr 89 poz. 414, Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane.

⁶ Przejściowość kulturowa w pracy rozumiana jest jako szczególny typ przestrzeni publicznej, którą charakteryzuje występowaniem dziedzictwa kulturowego lub elementów kultury współczesnej, a także jako przestrzeń, w której istnieją możliwości kreacji funkcji kulturotwórczych.

Ryc. 2. Koncert zorganizowany w obiekcie sakralnym; fot. Monika Mularz
Fig. 2. The concert organized in a sacral object; photo Monika Mularz

Ryc. 3. Widok na Stare Miasto z Zamkiem i dobudowanymi na czas festiwalu trybunami; fot. Monika Mularz
Fig. 3. View of the Old Town with the castle and the platform built on the duration of the festival; photo Monika Mularz

Ryc. 4. Konstrukcja trybun dobudowywanych do Starego Zamku na czas festiwalu; fot. Monika Mularz
Fig. 4. The construction of platform built on the duration of the festival at the Old Castle; photo Monika Mularz

Ryc. 5. Trybuny i scena przy Starym Zamku; fot. Monika Mularz
Fig. 5. Grandstands and the scene at the Old Castle; photo Monika Mularz

związanych z nowym przeznaczeniem jest niewątpliwie ryzykownym działaniem, jednak we współczesnych czasach niejednokrotnie jest jedyną właściwą alternatywą dla budynku niespełniającego dłużej swojej roli w przestrzeni miasta.

Na tymczasowe funkcje związane z festiwalem adaptowane są również obiekty zabytkowe w Edynburgu. W ścisłym centrum miasta, na wysokości 120 m.n.p.m. zlokalizowany jest XVI-wieczny zamek (ryc. 3). Przed rozpoczęciem festiwalu, przy głównej bramie, budowana jest tymczasowa konstrukcja - trybuny i scena o szerokim spektrum programowych możliwości do wykorzystania (ryc. 4). Cała budowla w połączeniu z zabytkowym zamkiem stanowi niewątpliwie ambitne założenie pod względem skali i konstrukcji (ryc. 5), ponieważ trybuna o potężnych gabarytach jest nadwieszona nad skalistym wzgórzem, jednak nie posiada dużych walorów architektonicznych. Nadrzędnym celem budowli jest pomieszczenie olbrzymiej liczby turystów oraz uzyskanie możliwie jak największej powierzchni przeznaczonej na występy artystów biorących udział w tak zwanym festiwalu tatuażu.

Średniowieczne miasto podczas festiwalu zostaje wypełnione barwnymi ludźmi, instalacjami artystycznymi i sztuką uliczną. Każde z tych wydarzeń w przestrzeni miejskiej niesie swój własny przekaz, zależny od twórcy. Raz performance i instalacje mają lekką, czasami wręcz infantylną tematykę, innym razem są poważne lub tragiczne. Jednak niewątpliwie ważny jest fakt, że autoprezentacje artystów i ich dzieła są w okresie festiwalu legalne i mimo, że charakteryzuje je określony czas trwania - wywołują długofalowy wpływ na odbiorców i powodują interakcje międzyludzkie. *„Życie między budynkami jest potencjalnie procesem samowzmacniającego się. Gdy ktoś zaczyna coś robić, pojawia się wyraźna tendencja do przyłączania się innych - albo dla wzięcia udziału, albo tylko dla doświadczenia tego, co robią inni. W ten sposób ludzie i wydarzenia mogą wpływać na siebie i stymulować się. Kiedy zaczyna się ten proces, całkowita aktywność jest prawie zawsze większa i bardziej złożona niż suma początkowo zaangażowanych działalności składowych”*.⁷ Poszerzona oferta kulturalna staje się atrakcyjnym bodźcem dla działań społecznych, dlatego przyciąga olbrzymią liczbę mieszkańców miasta, turystów oraz inwestorów. Dzięki temu, a także przez cykliczność festiwalu, zostaje podniesiona konkurencyjność miasta na rynku

globalnym, co można interpretować jako tymczasową rewitalizację implantacyjną.

Edynburg jest atrakcyjnym miejscem zarówno dla mieszkańców, jak i dla turystów, jednak w okresie festiwalu liczba odwiedzających zwiększa się kilkanaście razy. Taki tymczasowy odzew społeczny świadczy o słuszności całego przedsięwzięcia. Miasto podczas trwania festiwalu funkcjonuje bardzo aktywnie, ale nie jest to następstwo wieloletniego procesu, poprzedzonego analizami przestrzeni miejskiej oraz sytuacji społecznej i gospodarczej, dlatego nie może być uznane za rewitalizację w jej pełnym znaczeniu. Zgodnie z definicją rewitalizacji wszystkie akcje angażują i integrują władze miejskie, lokalne społeczności i podmioty gospodarcze w celu realizacji wspólnie opracowanej strategii festiwalu, jednak dotyczy to bardziej aspektu organizacyjnego. Działania w przestrzeni publicznej i półpublicznej podejmowane są spontanicznie przez artystów i to stanowi główną zaletę całego tymczasowego założenia. Integracja działań podmiotów administracyjnych oraz działań artystów przynosi pozytywne, długotrwałe skutki dla miasta oraz jego mieszkańców.

Przestrzeń Edynburga nie stanowi tylko tła dla zdarzeń, ale jest elementem wpływającym na tożsamość mieszkańców, dla których Edinburgh Festival, jako zdarzenie cykliczne, staje się częścią kultury regionu. Edynburg w dużej mierze zamieszany jest przez zbiorowości napływowe - imigrantów. *„Gwałtowne zmiany w strukturze ludności zamieszkujące daną przestrzeń dewaluują więź między nią a jej użytkownikami, nie znającymi odniesień do napotkanych miejsc”*⁸. Dlatego w świecie globalizacji zjawiska takie jak festiwale, szczególnie cykliczne, tworzą nowe tradycje, a *„każda tradycja jest zawsze w jakimś sensie zakorzeniona w kontekście miejsca, z którego się wywodzi, lub miejsc mających dla niej szczególne znaczenie”*⁹. Dlatego proces tymczasowego ożywiania przestrzeni, taki jak festiwal w Edynburgu, powoduje, że ludność napływowa uczestniczy aktywnie w życiu miasta i zaczyna utożsamiać się z mieszkańcami, zamiast tworzyć odrębne grupy społeczne. Ten proces można zaliczyć do tymczasowej rewitalizacji integracyjnej.

Władze miejskie oraz mieszkańcy Edynburga co roku angażują się w organizację festiwalu również dlatego, że wywołuje on dyskurs społeczny i powoduje znaczne ożywienie przestrzeni publicznych i półpublicznych. Dzięki temu działania podstawowe mieszkań-

⁷ J. Gehl, *Życie między budynkami Użytkowanie przestrzeni publicznych*, Wyd. RAM, Kraków 2009.

⁸ T. Burdzik, *Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji*, „Kultura-Historia-Globalizacja nr 11/2012, Wrocław.

⁹ U. Beck, A. Giddens, S. Lash, *Modernizacja refleksyjna: polityka, tradycja i estetyka w porządku społecznym nowoczesności*, przeł. J. Konieczny, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009.

ców, czyli konieczne w ich codziennym życiu, zostają uzupełniane działaniami opcjonalnymi i działaniami społecznymi. „*Na ulicach i w miejskich przestrzeniach o niskiej jakości zachodzi jedynie niezbędne minimum aktywności. Ludzie śpieszą się do domów. W dobrym otoczeniu możliwe jest całkiem inne, szerokie spektrum ludzkich zachowań*”¹⁰. Dzięki takim zjawiskom jak festiwale podniesiona zostaje jakość przestrzeni miejskiej, która staje się przestrzenią kultury (ryc.6). „*Wprowadzenie do wnętrza miejskich form/obiektów/zdarzeń, które z racji posiadania cech sztuki są wieloznaczne, stanowi ważne uzupełnienie sensów przestrzeni publicznej. Otwiera ją na to, co niespodziewane i zaskakujące. Nie pozwala na zwyczajne, jednowymiarowe jej przeżywanie. Dodatkowo, tymczasowy charakter zdarzeń artystycznych pozwala na szybkie i efektowne transformacje przestrzeni, których wynikiem może być podniesienie wartości przestrzennych i funkcjonalnych wnętrza miejskich, jak i pozyskanie „nowych” miejsc nieoczekiwanego spotkania i interaktywnego kontaktu ze sztuką w przestrzeni publicznej miasta*”¹¹.

WNIOSKI

Przykład Edynburga pokazuje, że proces tymczasowego ożywienia przestrzeni miejskiej przynosi długotrwałe efekty jak też korzyści społeczne, przestrzenne, architektoniczne i ekonomiczne oraz może być porównywany z procesem rewitalizacji tymcza-

sowej. Dlatego strategia ta może okazać się nowym, szeroko stosowanym narzędziem kreowania zdarzeń i ożywiania obszarów kryzysowych oraz drogą do wykonywania „eksperymentów przestrzennych”, prowadzących do wielowymiarowego odbioru przestrzeni przez użytkownika. Dzięki procesowi rewitalizacji jakość środowiska miejskiego zostaje podniesiona, co zwiększa częstotliwość podejmowania różnego rodzaju działań opcjonalnych i aktywności społecznych zarówno przez turystów, jak i stałych mieszkańców miasta.

Metoda rewitalizacji tymczasowej będzie coraz szerzej rozpowszechniana ze względu na szybszy termin realizacji projektu, mniejsze komplikacje administracyjne oraz niższe nakłady finansowe. Możliwość projektowania i budowania tymczasowych obiektów budowlanych o mniejszych gabarytach, których realizacja jest możliwa bez dużej liczby pozwoleń, otwiera nowe perspektywy projektowe dla architektów. Dzięki temu wnętrza urbanistyczne mogą wypełniać się wyrazistymi projektami, często wręcz o charakterze instalacji artystycznych, wywierających długofalowy wpływ na odbiorców.

Tymczasowe obiekty architektoniczne w przestrzeni miejskiej stanowią wartość chwilową, która ma spełnić ściśle określone zadania. Obiekty te kierowane są zazwyczaj w konkretne przestrzenie i odpowiadają potrzebom użytkowników. Dzięki zaangażowaniu mniejszych nakładów finansowych działania związane z tymczasowością mogą być stosowane częściej

Ryc. 6. Urozmaicanie obiektów zabytkowych na czas festiwalu w Edynburgu; fot. Monika Mularz
Fig.6. Diversifying the historic buildings on the duration of the festival in Edinburgh; photo Monika Mularz

i z dużo większą swobodą niż pełne procesy rewitalizacji, przeciwdziałając powstawaniu enklaw wykluczenia oraz umożliwiając zabudowanie obszarów o nieuregulowanych kwestiach własnościowych, a nawet wykluczonych z grupy terenów przeznaczonych do zabudowy. Warto podkreślić, że obiekty tymczasowe, pomimo krótkiego cyklu użytkowania, niejednokrotnie odznaczają się wysokimi walorami zastosowanych rozwiązań architektonicznych odpowiadających ich funkcji. Oddziałują na otaczającą przestrzeń jak katalizator, wpływając na jej ożywienie zarówno w znaczeniu architektonicznym, jak i gospodarczym oraz społecznym. Wzbudzają zainteresowanie odbiorcy ze względu na swoją funkcję oraz formę, dzięki czemu poprawiona zostaje jakość środowiska miejskiego w danym rejonie.

Niejednokrotnie tymczasowe zdarzenia wykreowane w przestrzeni lub tymczasowe obiekty architektoniczne zaspokajają potrzeby przynależności i tożsamości przez tworzenie nowych symboli miejsc i nadawanie im nowych znaczeń w skali lokalnej lub globalnej. Jest to szczególnie istotne w dobie gwałtownej globalizacji i masowego przemieszczania się ludności. W tym procesie przestrzeni, którą tworzą elementy materialne, ma kluczowe znaczenie w budowaniu u mieszkańców świadomości własnej odrębności. Takimi elementami coraz częściej stają się zdarzenia przestrzenne i obiekty architektoniczne o cechach tymczasowości.

LITERATURA

1. **Beck U., Giddens A., Lash S. (2009)**, *Modernizacja refleksyjna: polityka, tradycja i estetyka w porządku społecznym nowoczesności*, przeł. J. Konieczny, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
2. **Burdzik T. (2012)**, *Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji*, „Kultura- Historia- Globalizacja” nr 11, Wrocław.
3. **Gehl J. (2009)**, *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych*, Wyd. RAM, Kraków.
4. **Guzik R. i in. (2009)**, *Rewitalizacja miast w Wielkiej Brytanii*, t.1, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
5. **Kaczmarek S. (2001)**, *Rewitalizacja terenów przemysłowych. Nowy wymiar w rozwoju miast*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
6. **Kochanowska D. (2010)**, *Przestrzeń publiczna – kluczowy element miasta współczesnego – zintegrowana czy podzielona?*, [w:] P. Lorens, J. Martyniuk-Pęczek (red.), *Problemy kształtowania przestrzeni publicznych*, Wyd. Urbanista, Gdańsk.
7. **Lorens P., Martyniuk-Pęczek J. (2009)**, *Wybrane zagadnienia rewitalizacji miast*, Wydawnictwo Urbanista, Gdańsk.
8. **Rykwert J. (2013)**, *Pokusa miejsca. Przeszłość i przyszłość miast*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków.
9. **Woźniak-Szpakiewicz E. (2010)**, *Wpływ zdarzeń przestrzennych na kształt współczesnych wnętrz miejskich. O dostępności sztuki w przestrzeni publicznej*, „Czasopismo Techniczne” 6-A/2010, z. 1. Wyd. Politechniki Krakowskiej.
10. *Wytyczne Ministra Rozwoju Regionalnego w zakresie programowania działań dotyczących mieszkalnictwa (2008)*, Warszawa 13 sierpnia.

¹⁰ J. Gehl, *op. cit.*

¹¹ E. Woźniak-Szpakiewicz, *Wpływ zdarzeń przestrzennych na kształt współczesnych wnętrz miejskich. O dostępności sztuki w przestrzeni publicznej*, „Czasopismo Techniczne” 6-A/2010, Zeszyt 1. Wyd. Politechniki Krakowskiej, s. 177-183.

MOŻLIWOŚĆ ZASTOSOWANIA ANALIZY WIELOKRYTERIALNEJ DO DIAGNOZY PROCESU PLANOWANIA PRZESTRZENNEGO NA POZIOMIE LOKALNYM – PRZYKŁAD TEORETYCZNY

Karolina Ogrodnik

Politechnika Białostocka, Wydział Budownictwa i Inżynierii Środowiska, ul. Wiejska 45E, 15-351 Białystok
E-mail: k.ogrodnik@pb.edu.pl

THE POSSIBILITY OF USING MULTICRITERIA ANALYSIS TO THE DIAGNOSIS OF PROCESS OF LOCAL SPATIAL PLANNING – THE THEORETICAL EXAMPLE

Abstract

The article shows a dual character. On the one hand, the review of selected scientific interpretations of spatial planning was presented. Apart from the literature attention has been paid to the statistical surveys of spatial planning. On the other hand, taking into account the interdisciplinary nature and the ambiguity of spatial planning, the selected multicriteria method (DEMATEL method) was proposed as the research tool. The theoretical part of the work was completed the short calculation example, which concerned the analysis of factors of local spatial planning.

Streszczenie

Artykuł cechuje dualny charakter. Z jednej strony został w nim przedstawiony przegląd wybranych interpretacji naukowych dotyczących planowania przestrzennego. Zwrócono także uwagę na badania statystyczne z zakresu planowania przestrzennego. Z drugiej strony, uwzględniając interdyscyplinarność oraz wieloznaczność planowania przestrzennego, zaproponowano w artykule zastosowanie w roli narzędzia badawczego wybranej metody wielokryterialnej (metoda DEMATEL). Część teoretyczną pracy zakończono krótkim przykładem obliczeniowym, który dotyczy analizy czynników wpływających na stan prac planistycznych w skali lokalnej.

Keywords: spatial planning; DEMATEL method; cause and effect relationship

Słowa kluczowe: planowanie przestrzenne; metoda DEMATEL; związek przyczynowo-skutkowy

WPROWADZENIE

Planowanie przestrzenne to jeden z zasadniczych instrumentów determinujących sposób zagospodarowania oraz zabudowy współczesnej przestrzeni, jak również odzwierciedlenie polityki przestrzennej realizowanej przez przedstawicielską władzę społeczną¹. Jak zauważa M. Miazga, w czasach kreowania tzw.

społeczeństwa obywatelskiego „*planowanie przestrzenne powinno nabierać charakteru strategii, czyli określać wspólne cele i godzić odmienne interesy wielu podmiotów, a przez to – integrować i harmonizować odmienne części w większe całości*”².

¹ J. M. Chmielewski, *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2001, s. 345.

² M. Miazga, *Społeczne problemy kształtowania przestrzeni. Przykłady studiów i badań na rzecz planowania i zarządzania przestrzenią w różnych skalach*, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Warszawa 2001, s. 36.

Biorąc pod uwagę współczesne uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego, w ramach niniejszej pracy szczególną uwagę zwrócono na interdyscyplinarność, główne aspekty planowania przestrzennego oraz jego uczestników. W ramach artykułu dokonano przeglądu wybranej literatury oraz badań statystycznych. Co ważne, jedna z analiz stanowiła inspirację do opracowania autorskiego przykładu, mającego na celu zaprezentowanie potencjału aplikacyjnego wybranej metody wielokryterialnej (DEMATEL) na polu współczesnego planowania przestrzennego.

1. INTERDYSCYPLINARNOŚĆ ORAZ WIELOZNACZNOŚĆ PLANOWANIA PRZESTRZENNEGO – PRZEGLĄD WYBRANEJ LITERATURY

Planowanie przestrzenne to pojęcie odnoszące się do złożonych procesów cechujących się zarówno interdyscyplinarnym, jak i wieloznacznym charakterem, co potwierdzają liczne opracowania z zakresu wybranej tematyki. W ramach pierwszej części niniejszej pracy został przedstawiony zarys terminologiczny planowania przestrzennego. Co ważne, przegląd obejmuje zarówno współczesne pozycje, jak również powszechnie znane publikacje opracowane przed reformą ustrojową w 1989 roku³.

Zarys terminologiczny został opracowany w układzie chronologicznym, poczynawszy od wybranej literatury z lat osiemdziesiątych XX wieku.

B. Malisz definiuje planowanie przestrzenne jako dziedzinę wywodzącą się z projektowania architektonicznego, która zajmuje się organizowaniem przestrzeni geograficznej na użytek ludzi⁴.

J. Leśniak opisuje natomiast planowanie przestrzenne z dwóch punktów widzenia - jako działalność praktyczną oraz jako złożoną dyscyplinę naukową powiązaną z szeregiem innych nauk⁵, do których w pierwszej kolejności zalicza geografię, urbanistykę oraz ekonomię⁶, a następnie między innymi prawo, demografię, socjologię, statystykę, ekonometrię czy matematykę⁷.

Kolejny autor, R. Domański, utożsamia planowanie przestrzenne z nauką, która „*bada przestrzenną organizację ewolucyjnych systemów społeczno-gospodarczych i systemu społeczeństwo-środowisko przyrodnicze, dążąc do ulepszenia tej organizacji*”⁸. Co ważne, R. Domański wskazuje także na związki planowania przestrzennego z innymi dziedzinami nauki (obok urbanistyki, jako dyscypliny wiodącej, wymienia między innymi geografię, ekonomię, architekturę czy budownictwo)⁹. Jak zauważa, to „*graniczne usytuowanie planowania przestrzennego jako czynności naukowej uczyniło je wielodyscyplinową dziedziną badań*”¹⁰.

Z kolei na wieloznaczność planowania przestrzennego zwraca uwagę M. Miazga. Podejmując próbę definiowania rozważanego zagadnienia, autor wskazuje cztery podstawowe znaczenia, zgodnie z którymi planowanie przestrzenne można interpretować jako¹¹:

- rozległą i co ważne, interdyscyplinarną dziedzinę wiedzy;
- określony rodzaj działalności praktycznej;
- katalog zasad postępowania, różnorodnych procedur, metod oraz technik;
- wielowymiarowy proces decyzyjny.

Bardziej rozbudowany katalog znaczeń proponuje L. Kupiec. Podsumowując szereg stwierdzeń, autor określa planowanie przestrzenne jako¹²:

- ogniwo systemu planowania;
- działalność o złożonym charakterze, w ramach której można wyróżnić zarówno praktyczne, jak i teoretyczne aspekty;
- kluczowy instrument polityki przestrzennej, umożliwiający jej realizację;
- zintegrowany proces, którego efektem końcowym jest plan stanowiący podstawę podejmowania przyszłych decyzji;
- działalność, której podstawowym celem jest opracowanie koncepcji racjonalnego rozmieszczenia funkcji bytu społecznego;

³ Należy podkreślić, iż przegląd ten stanowi kontynuację, jak również uzupełnienie ujęcia terminologicznego przedstawionego w pracy: K. Ogrodnik, *Ochrona dziedzictwa kulturowego w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego*, „Architecturae et Atribus” 2013, vol. 5, nr 2(16).

⁴ B. Malisz, *Gospodarka i polityka przestrzenna*, w: J. Regulski (red.), *Planowanie przestrzenne*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1985, s. 58.

⁵ J. Leśniak, *Planowanie przestrzenne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985, s. 7-8.

⁶ Ibidem, s. 9 za T. Mrzygłód, *Przestrzenne zagospodarowanie Polski*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1971.

⁷ J. Leśniak, op. cit., s. 10.

⁸ R. Domański, *Podstawy planowania przestrzennego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Poznań-Warszawa 1989, s. 7.

⁹ Ibidem, s. 5.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ M. Miazga, op. cit., s. 40.

¹² L. Kupiec, *Istota planowania przestrzennego*, w: L. Kupiec (red.), *Gospodarka przestrzenna. Tom V. Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne*, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2002, s. 15-17.

- proces, w którym należy kierować się określonymi kryteriami, umożliwiającymi dokonanie oceny przyjętych na wstępie założeń (wśród kryteriów można wymienić: poprawę jakości życia społeczeństwa, zapewnienie równowagi przyrodniczej czy wzrost efektywności procesów społeczno-gospodarczych).

Wieloaspektowe znaczenie planowania przestrzennego pojawia się również w pracy J. Paryska. Autor nie tylko dokonuje analizy wzajemnych powiązań na linii gospodarka przestrzenna - planowanie przestrzenne - zagospodarowanie przestrzenne, zwraca także uwagę na właściwości planowania przestrzennego¹³. Wśród cech współczesnego planowania przestrzennego wymienia kolejno: złożoność, całościowość, czasoprzestrzenność, skodyfikowanie, ciągłość, praktyczność oraz dualizm¹⁴.

Przykłady innych interpretacji planowania przestrzennego, które nie zostały ujęte w tym artykule, można odnaleźć między innymi w pracach J. Paryska¹⁵ oraz L. Kupca¹⁶.

Warto dodać, iż obok literatury przedmiotu istotne źródło wiedzy (przede wszystkim w zakresie planowania przestrzennego jako działalności praktycznej) stanowią badania statystyczne. Ważne miejsce zajmuje badanie statystyczne „Planowanie przestrzenne w gminach”, które realizowane jest od kilku lat przez Główny Urząd Statystyczny na zlecenie właściwego ministra¹⁷. Szczegółowe informacje na temat tego badania zostały przedstawione w kolejnej części artykułu.

2. MONITOROWANIE SYSTEMU PLANOWANIA PRZESTRZENNEGO W POLSCE

Badanie statystyczne „Planowanie przestrzenne w gminach” realizowane jest systematycznie od 2005 roku (uzyskane wówczas dane dotyczyły stanu z dnia

31.12.2004 r.) jako badanie stałe¹⁸. Co ważne, przedmiot badań stanowią prace planistyczne prowadzone na poziomie gminy, która zgodnie z zasadą samodzielności planistycznej pełni ważną rolę w polskim systemie planowania przestrzennego¹⁹.

Według art. 3 ust. 1 Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym²⁰ „Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej na terenie gminy, w tym uchwalanie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, z wyjątkiem morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej oraz terenów zamkniętych, należy do zadań własnych gminy”. Z uwagi na istotną funkcję gminnych opracowań planistycznych²¹ (przede wszystkim miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego będących aktem prawa miejscowego²²) analiza prac związanych z ich sporządzaniem powinna stanowić priorytetowe zadanie, umożliwiające doskonalenie efektywności tego systemu.

Warto dodać, iż na podstawie pozyskanych danych statystycznych powstają tzw. analizy stanu i uwarunkowań prac planistycznych w gminach²³, które publikowane są na stronie internetowej Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju. Analizy te sporządzane są przez Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk²⁴. Należy zaznaczyć, iż systematycznie opracowywane analizy stanowią bardzo cenne kompendium wiedzy na temat planowania przestrzennego w skali lokalnej, o czym może świadczyć „(...) duże i wciąż niesłabnące zainteresowanie, z jakim spotykają się kolejne raporty, dotyczące stanu zaawansowania prac planistycznych w gminach. Z jednej strony dowodzi to dużego zapotrzebowania na studia analityczno-porównawcze mogące pomóc w monitorowaniu procesów rozwojowych. Z drugiej strony jest

¹³ J. Parysek, *Wprowadzenie do gospodarki przestrzennej. Wybrane aspekty praktyczne*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2007.

¹⁴ Ibidem, s. 110.

¹⁵ Ibidem, s. 108-109.

¹⁶ L. Kupiec, op. cit., s. 11-22.

¹⁷ Strona internetowa Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju http://www.mir.gov.pl/Budownictwo/Planowanie_lokalne_i_zagospodarowanie_przestrzenne/Informacje_przestrzenne/Planowanie_przestrzenne/Strony/Badanie_statystyczne.aspx [dostęp: 26.10.2014].

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Zob. zasada samodzielności planistycznej gminy w ramach zasad planowania przestrzennego w: J. Parysek, op. cit., s. 139-140 za: Z. Niewiadomski, *Planowanie przestrzenne. Zarys systemu*, Lexis Nexis, Warszawa 2002.

²⁰ Dz. U. z 2012 r. poz. 647 ze zm.

²¹ Zob. funkcje miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w: K. Ogrodnik, *Ochrona dziedzictwa kulturowego w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego*, op. cit., s. 17.

²² Art. 14 ust. 8 Ustawy z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2012 r. poz. 647 ze zm.).

²³ Strona internetowa MiiR http://www.mir.gov.pl/Budownictwo/Planowanie_lokalne_i_zagospodarowanie_przestrzenne/Informacje_przestrzenne/Planowanie_przestrzenne/Strony/Badanie_statystyczne.aspx [dostęp: 26.10.2014].

²⁴ Ibidem.

potwierdzeniem rosnącej roli gospodarki przestrzennej i planowania przestrzennego w życiu społeczno-gospodarczym”²⁵.

Analizy za kolejne lata stanowią obszerne opracowania, uzupełnione licznymi załącznikami kartograficznymi oraz tabelarycznymi. Co ważne, z roku na rok analizy są wzbogacane o nowe elementy badawcze jak wspomniano, uznawane za niewątpliwie ważne źródło informacji o współczesnym stanie planowania przestrzennego.

Natomiast w ramach niniejszej pracy szczególną uwagę zwrócono na pierwsze opracowanie²⁶, które stanowiło swoistą inspirację do wykonania przez autorkę własnej analizy przy użyciu wybranej metody wielokryterialnej.

W opracowaniu z 2006 roku,²⁷ oprócz analizy stanu pokrycia opracowaniami planistycznymi sporządzanymi na szczeblu lokalnym, została wykonana także identyfikacja oraz analiza potencjalnych czynników (m.in. inwestycyjnych, społecznych czy ekonomicznych) determinujących stan prac planistycznych w gminach²⁸. Przedmiot tego badania stanowiły różnorodne czynniki, które zostały zagregowane w cztery następujące grupy główne²⁹:

1. „Położenie i cechy lokalizacyjne, specyfika funkcjonalna”. W ramach I grupy wyróżniono następujące cechy: lokalizację względem kluczowych węzłów osadniczych oraz infrastruktury komunikacyjnej; wielkość ośrodka pod względem liczby ludności; znaczenie ośrodka pod względem administracyjnym; gęstość zaludnienia; specyfikę funkcjonalną (badano m.in. gminy przemysłowe, turystyczne bądź rolnicze).
2. „Sytuacja gospodarcza”. W ramach II grupy wyróżniono następujące cechy: dochody gmin; stopę bezrobocia; liczbę funkcjonujących podmiotów gospodarczych.

3. „Inwestycje”. W ramach III grupy wyróżniono następujące cechy: liczbę wydanych pozwoleń na budowę; liczbę mieszkań oddanych do użytku; kapitał zagraniczny (pod uwagę brano liczbę spółek z udziałem kapitału zagranicznego).

4. „Sytuacja społeczna”. W ramach IV grupy wyróżniono następujące cechy: saldo migracji; kapitał społeczny (przedmiot analizy stanowił stopień zaangażowania społeczeństwa w sprawy lokalne, pod uwagę była brana m.in. frekwencja wyborcza); poziom wykształcenia mieszkańców; cechy lokalnych liderów (przedmiot analizy stanowił wiek oraz wykształcenie przedstawicieli władz lokalnych).

Należy podkreślić, iż celem badania była zarówno identyfikacja szerokiego spektrum różnorodnych czynników planowania przestrzennego, jak również analiza potencjalnych zależności pomiędzy tymi czynnikami a wskaźnikami odzwierciedlającymi stan prac planistycznych prowadzonych na szczeblu gminnym. Warto dodać, iż w ramach badania przeprowadzono około 300 analiz korelacji oraz regresji³⁰. Szczegółowe wyniki powyższego badania wraz z interpretacją oraz wnioskami dla polityki regionalnej można odnaleźć w opracowaniu³¹ oraz artykule³².

Analiza dotychczasowych wybranych badań statystycznych planowania przestrzennego zainspirowała autorkę do podjęcia próby zastosowania w roli narzędzia badawczego wybranej metody wielokryterialnej, co zostało zilustrowane opracowanym przykładem teoretycznym w kolejnym punkcie artykułu.

3. METODY WIELOKRYTERIALNE W PLANOWANIU PRZESTRZENNYM – PROPOZYCJA ZASTOSOWANIA

Metody statystyczne stanowią niewątpliwie ważne narzędzie badawcze, umożliwiające prowa-

²⁵ P. Śleszyński, T. Komornicki, J. Solon, M. Więckowski, *Planowanie przestrzenne w gminach*, Wyd. Akademickie Sedno, Warszawa 2012, s. 8 (wprowadzenie).

²⁶ P. Śleszyński, *Szczegółowa interpretacja stanu zaawansowania prac planistycznych w gminach na koniec 2004 roku wraz z analizą możliwych czynników wpływających na ten stan*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN na zlecenie Departamentu Ładu Przestrzennego w Ministerstwie Transportu i Budownictwa, Warszawa 2006, dostępny w Internecie: http://www.mir.gov.pl/Budownictwo/Planowanie_lokalne_i_zagospodarowanie_przestrzenne/Informacje_przestrzenne/Planowanie_przestrzenne/Documents/raport_2004.pdf [dostęp: 04.11.2014].

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem, s. 4.

²⁹ Nazwy grup głównych zostały przytoczone w niezmienionej formie. Wykaz czynników w formie tabelarycznej wraz z analizą zależności oraz oceną stanu zaawansowania prac planistycznych można odnaleźć w pracach: P. Śleszyński, *Szczegółowa interpretacja stanu zaawansowania prac planistycznych w gminach na koniec 2004 roku wraz z analizą możliwych czynników wpływających na ten stan*, op. cit. s. 13-18; P. Śleszyński, *Zaawansowanie i uwarunkowania prac planistycznych w gminach: wnioski dla polityki regionalnej*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2006, nr 3(25), s. 37-44, dostępny w Internecie: http://www.studreg.uw.edu.pl/pdf/2006_3_sleszynski.pdf [dostęp: 04.11.2014].

³⁰ Ibidem, s. 37-40.

³¹ P. Śleszyński, *Szczegółowa ...*, op. cit.

³² P. Śleszyński, *Zaawansowanie i uwarunkowania prac planistycznych w gminach: wnioski dla polityki regionalnej*, op. cit.

denie różnorodnych analiz. Warto jednak zauważyć, iż w ramach współczesnego planowania przestrzennego nierzadko zachodzi konieczność uwzględniania nie tylko licznych danych ilościowych, lecz również różnorodnych danych jakościowych. Ponadto planowanie przestrzenne stanowi wielowymiarowy proces decyzyjny³³. W związku z powyższym, zasadne wydaje się dokonanie analizy użyteczności tzw. metod wielokryterialnego podejmowania/wspomagania decyzji jako narzędzi badawczych we współczesnym planowaniu przestrzennym.

W niniejszym rozdziale pracy przedstawiono coraz popularniejszą (szczególnie w środowisku naukowym na Dalekim Wschodzie³⁴) metodę DEMATEL (*Decision Making Trial and Evaluation Laboratory*). Na wstępie zostały przedstawione podstawowe informacje o tej metodzie. Następnie na wybranym przykładzie teoretycznym zaprezentowano algorytm obliczeń, poddający ocenie użyteczność zastosowania metody DEMATEL do wybranego zagadnienia z zakresu planowania przestrzennego.

3.1. Metoda DEMATEL - informacje ogólne

Metoda DEMATEL została opracowana w latach siedemdziesiątych XX wieku w Szwajcarii. Zgodnie z pierwotną ideą twórców (E. Fontel, A. Gabus) powstała jako narzędzie umożliwiające rozwiązywanie złożonych zagadnień, jak również analizę różnorodnych związków przyczynowo-skutkowych. Należy dodać, iż w ostatnim czasie obserwuje się dynamiczny wzrost liczby publikacji naukowych, przedstawiających między innymi przykłady różnorodnych zastosowań DEMATEL do wybranych zagadnień społecznych, ekonomicznych, technicznych oraz wielu innych³⁵.

W niniejszej pracy metoda DEMATEL została zastosowana do przykładowego zagadnienia z zakresu planowania przestrzennego, a dokładnie do identyfikacji potencjalnych zależności pomiędzy czynnikami wpływającymi na stan prac planistycznych w skali lokalnej.

3.2. Analiza zależności pomiędzy czynnikami planowania przestrzennego przy użyciu metody DEMATEL – przykład teoretyczny

Metoda DEMATEL składa się z kilku etapów, dokładny jej opis można odnaleźć zarówno w publikacjach krajowych³⁶, jak również zagranicznych³⁷. W ramach artykułu krótki opis algorytmu, sporządzony na podstawie wybranych pozycji literatury, został połączony z opisem opracowanego przykładu.

3.2.1. Wybór czynników do przykładu

Pierwszy krok stanowi analiza badanego zagadnienia, a przede wszystkim zdefiniowanie zestawu elementów, w odniesieniu do których zakłada się badanie potencjalnych związków przyczynowo-skutkowych. Przedmiot niniejszej analizy stanowią, jak już wspomniano, czynniki determinujące stan prac planistycznych prowadzonych w skali lokalnej. Należy zaznaczyć, iż przedstawiony poniżej zestaw czynników to jedynie przykład (umożliwiający zaprezentowanie algorytmu metody DEMATEL), który został opracowany na podstawie literatury oraz wybranych badań statystycznych (czynniki, które stanowiły przedmiot badania opisane go we wcześniejszym punkcie zostały oznaczone symbolem*). Do przykładu wybrano następujące czynniki:

- C_1 : specyfika funkcjonalna jednostki*;
- C_2 : gęstość zaludnienia*;
- C_3 : dochody budżetu jednostki*;
- C_4 : koszty opracowań planistycznych oraz związanych z ich uchwaleniem zobowiązań finansowych jednostki (chodzi o miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego);
- C_5 : partycypacja społeczna w planowaniu przestrzennym (świadomość społeczeństwa oraz stopień zaangażowania w sprawy lokalne)*;
- C_6 : kadra odpowiedzialna za planowanie przestrzenne (wiedza oraz doświadczenie osób zajmujących się planowaniem przestrzennym w danej jednostce);
- C_7 : uregulowania prawne z zakresu planowania przestrzennego oraz dziedzin pokrewnych.

³³ M. Miazga, op. cit., s. 40.

³⁴ M. Dytczak, *Wybrane metody rozwiązywania wielokryterialnych problemów decyzyjnych w budownictwie*, Wydawnictwo Politechniki Opolskiej, Opole 2010, s. 123; J. Michnik, *Wielokryterialne metody wspomagania decyzji w procesie innowacji*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2013, s. 66.

³⁵ M. Dytczak, op. cit., s. 123-125; J. Michnik, op. cit., s. 66-67; K. Ogrodnik, *Analiza cech rynkowych nieruchomości przy użyciu metody DEMATEL*, w: E. Gołąbeska (red.), *Rzeczoznawca majątkowy ekspertem rynku nieruchomości*, Wyd. Bauhaus, Białystok 2014, s. 104.

³⁶ M. Dytczak, op. cit., s. 123-140; J. Michnik, op. cit., s. 66-68; K. Ogrodnik, *Analiza cech rynkowych nieruchomości...*, op. cit., s. 104-112.

³⁷ Na przykład: H. Tamura, K. Akazawa, *Structural modeling and systems analysis of uneasy factors for realizing safe, secure and reliable society*, „Journal of Telecommunications and Information Technology” 2005, no. 3, p. 64-72, dostępny w Internecie: www.itl.waw.pl [dostęp: 23.08.2014].

Tab. 1. Macierz bezpośrednich relacji **M**

Czynniki	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	Suma
C ₁	0	3	3	2	1	0	0	9
C ₂	1	0	1	3	1	0	0	6
C ₃	1	0	0	0	1	2	0	4
C ₄	1	0	4	0	0	0	0	5
C ₅	1	0	1	2	0	2	2	8
C ₆	2	1	1	2	1	0	1	8
C ₇	1	1	2	2	3	3	0	12
Suma	7	5	12	11	7	7	3	
Skala	0 – brak bezpośredniego wpływu (jednego czynnika na drugi); 1 – mały wpływ; 2 – średni wpływ; 3 – duży wpływ; 4 – bardzo duży wpływ							
Przykładowa interpretacja	Koszty opracowań planistycznych oraz związanych z ich uchwaleniem zobowiązań finansowych jednostki (czynnik zlokalizowany w czwartym wierszu macierzy) wywierają bardzo duży wpływ (4) na budżet jednostki (czynnik zlokalizowany w trzeciej kolumnie macierzy)							

Źródło: obliczenia własne. Źródło skali: J. Michnik, Wielokryterialne metody wspomaganie decyzji w procesie innowacji, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2013, s. 67.

3.2.2. Określenie bezpośrednich zależności pomiędzy czynnikami (na podstawie odpowiedniej skali punktowej)

Po określeniu czynników w kolejnym etapie dokonuje się identyfikacji bezpośrednich zależności (relacji) pomiędzy nimi. Co ważne, czynniki porównuje się w parach, a bezpośrednie relacje określa się za pomocą odpowiedniej skali punktowej. W efekcie kolejnych porównań parami powstaje tzw. macierz bezpośrednich relacji, która cechuje się następującymi właściwościami: jej wymiar jest równy liczbie wybranych elementów (w tym przypadku 7); poszczególne wartości odzwierciedlają bezpośredni wpływ jednego elementu na drugi; główna przekątna złożona jest z 0, bowiem zakłada się, że elementy nie oddziałują same na siebie³⁸. W tabeli³⁹ nr 1 zostały przedstawione poszczególne oceny odzwierciedlające bezpośrednie zależności pomiędzy czynnikami, ponadto, powołując się na literaturę, omówiono skalę, jak również zaprezentowano przykładowy sposób interpretacji tak utworzonej macierzy bezpośrednich relacji **M**.

Przydzielanie poszczególnych ocen stanowi kwestię dyskusyjną, dlatego aby zmniejszyć poziom

subiektywizmu, etap ten powinien być przeprowadzony na przykład w formie wywiadów eksperckich.

Więcej uwag dotyczących praktycznej implementacji metody DEMATEL można odnaleźć w podsumowaniu artykułu.

3.2.3. Określenie bezpośrednich i pośrednich zależności pomiędzy czynnikami (na podstawie odpowiedniej formuły matematycznej)

Kluczową rolę odgrywa uchwycenie pośrednich powiązań pomiędzy poszczególnymi czynnikami. W tym celu w pierwszej kolejności należy dokonać tzw. normalizacji macierzy (procedura ta polega na podzieleniu elementów macierzy bezpośrednich relacji **M** przez najwyższą wartość sumy wierszowej, która wynosi w tym przykładzie 12)⁴⁰. Tabela nr 2 przedstawia wyniki tej części analizy.

Wykonanie normalizacji umożliwi wyznaczenie ostatniej macierzy, określanej mianem macierzy bezpośrednich i pośrednich relacji **N**. Macierz ta wyznaczana jest według poniższej formuły matematycznej⁴¹:

$$\mathbf{N} = \mathbf{M}'(\mathbf{I} - \mathbf{M}')^{-1}$$
, gdzie **I** – macierz jednostkowa⁴².

³⁸ M. Dytczak, op. cit., s. 126; J. Michnik, op. cit., s. 67; K. Ogrodnik, *Analiza cech rynkowych nieruchomości...*, op. cit., s. 105.

³⁹ Wszystkie opracowane macierze zostały ujęte w formie tabel.

⁴⁰ M. Dytczak, op. cit., s. 126-127; J. Michnik, op. cit., s. 67; K. Ogrodnik, *Analiza cech rynkowych nieruchomości...*, op. cit., s. 105-106.

⁴¹ M. Dytczak, op. cit., s. 127-128; J. Michnik, op. cit., s. 68; K. Ogrodnik, *Analiza cech rynkowych nieruchomości...*, op. cit., s. 106.

⁴² Kwadratowa macierz jednostkowa, której przekątna składa się z 1, a pozostałe elementy to 0. Zob. M. Dytczak, op.cit., s. 128.

K. OGRODNIK

Tab. 2. Macierz bezpośrednich relacji po normalizacji **M'**

Czynniki	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇
C ₁	0,000	0,250	0,250	0,167	0,083	0,000	0,000
C ₂	0,083	0,000	0,083	0,250	0,083	0,000	0,000
C ₃	0,083	0,000	0,000	0,000	0,083	0,167	0,000
C ₄	0,083	0,000	0,333	0,000	0,000	0,000	0,000
C ₅	0,083	0,000	0,083	0,167	0,000	0,167	0,167
C ₆	0,167	0,083	0,083	0,167	0,083	0,000	0,083
C ₇	0,083	0,083	0,167	0,167	0,250	0,250	0,000

Źródło: obliczenia własne.

Tab. 3. Macierz bezpośrednich i pośrednich relacji **N**

Czynniki	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	Suma R _i
C ₁	0,124	0,293	0,440	0,315	0,174	0,112	0,038	1,496
C ₂	0,162	0,049	0,260	0,329	0,136	0,073	0,029	1,038
C ₃	0,159	0,062	0,118	0,109	0,140	0,220	0,042	0,851
C ₄	0,147	0,045	0,409	0,063	0,061	0,083	0,017	0,825
C ₅	0,226	0,099	0,332	0,336	0,133	0,297	0,214	1,637
C ₆	0,281	0,174	0,324	0,329	0,189	0,117	0,125	1,538
C ₇	0,285	0,198	0,477	0,415	0,390	0,419	0,100	2,284
Suma C _i	1,384	0,920	2,360	1,895	1,223	1,322	0,564	

Źródło: obliczenia własne.

Tab. 4. Wartości wskaźnika znaczenia oraz wskaźnika relacji

Symbol czynnika	Suma elementów w kolejnych wierszach macierzy N	Suma elementów w kolejnych kolumnach macierzy N	Wskaźnik znaczenia	Wskaźnik relacji	Charakter czynnika
	R _i	C _i	R _i +C _i	R _i -C _i	
C ₁	1,496	1,384	2,880	0,112	Przyczyna
C ₂	1,038	0,920	1,958	0,118	Przyczyna
C ₃	0,851	2,360	3,211	-1,510	Skutek
C ₄	0,825	1,895	2,720	-1,070	Skutek
C ₅	1,637	1,223	2,860	0,414	Przyczyna
C ₆	1,538	1,322	2,859	0,216	Przyczyna
C ₇	2,284	0,564	2,848	1,720	Przyczyna

Źródło: obliczenia własne.

⁴³ M. Dytczak, op. cit., s. 129; J. Michnik, op. cit., s. 68; K. Ogrodnik, *Analiza cech rynkowych nieruchomości...*, op. cit., s. 106.

Tabela nr 3 przedstawia uzyskane wyniki. Warto dodać, iż wszystkie obliczenia zostały wykonane w odpowiednio skonstruowanym arkuszu kalkulacyjnym Microsoft Excel.

3.2.4. Określenie charakteru wybranych czynników (na podstawie wartości tzw. wskaźnika znaczenia oraz wskaźnika relacji)

Na podstawie utworzonej w poprzednim etapie macierzy bezpośrednich i pośrednich relacji **N** w odniesieniu do poszczególnych czynników należy obliczyć tzw. wskaźnik znaczenia oraz tzw. wskaźnik relacji. Istotną rolę odgrywa analiza uzyskanych wartości wskaźnika relacji. Czynniki o dodatniej wartości tego wskaźnika cechują się najbardziej dominującym (przyczynowym) charakterem. Oznacza to, że w największym stopniu oddziałują na pozostałe elementy. Natomiast czynniki, które uzyskały ujemne wartości wskaźnika relacji cechują się skutkowym charakterem, a tym samym stanowią efekt oddziaływania pozostałych analizowanych czynników⁴³. W tabeli nr 4 zostały przedstawione wartości wskaźnika znaczenia oraz wskaźnika relacji dla kolejnych czynników, jak również sposób obliczenia tych wartości.

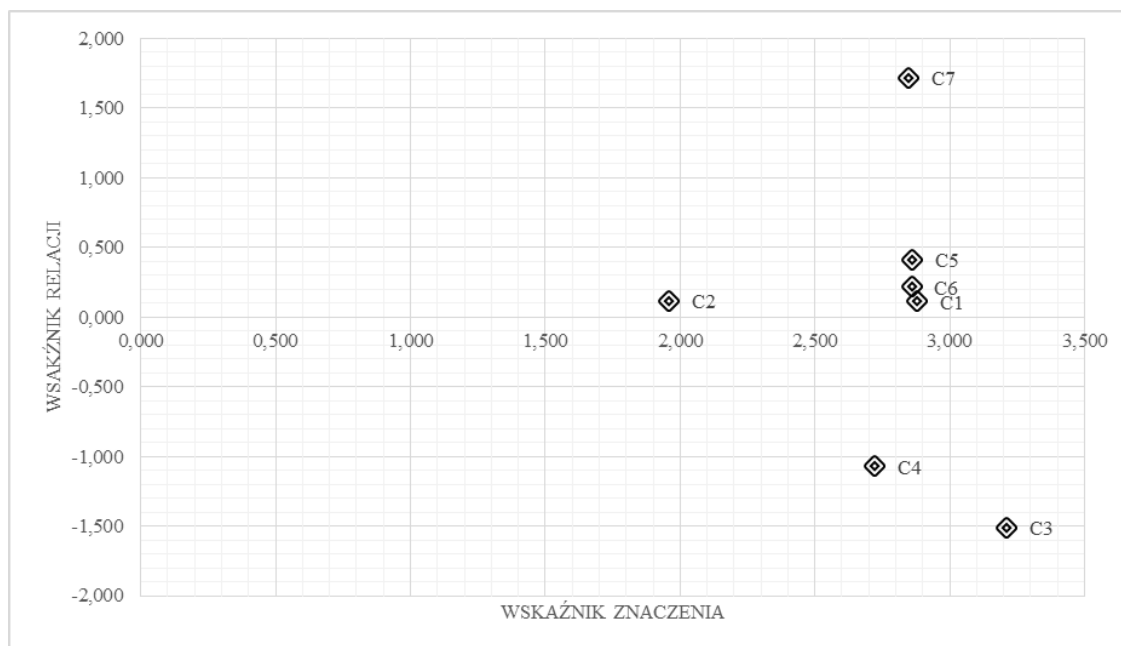
3.2.5. Budowa dwuwymiarowej przestrzeni tzw. mapy znaczenia-relacji

Aby ułatwić interpretację zidentyfikowanych związków przyczynowo-skutkowych, uzyskane wyniki

można przedstawić w postaci graficznej, za pomocą tzw. mapy znaczenia-relacji. Poszczególne wartości wskaźnika znaczenia zaznacza się odpowiednio na osi poziomej, a wartości wskaźnika relacji na osi pionowej⁴⁴. Rycina 1 przedstawia mapę znaczenia-relacji utworzoną dla danego przykładu.

Bazując na otrzymanych wynikach oraz utworzonej mapie znaczenia-relacji, można stwierdzić, iż najbardziej dominującym czynnikiem spośród wszystkich analizowanych jest czynnik C_7 (uregulowania prawne z zakresu planowania przestrzennego oraz dziedzin pokrewnych). Dodatnią (aczkolwiek zdecydowanie niższą) wartość wskaźnika relacji wykazują również inne czynniki, odpowiednio: C_5 (partycypacja społeczna w planowaniu przestrzennym), C_6 (kadra odpowiedzialna za planowanie przestrzenne), C_2 (gęstość zaludnienia) oraz C_1 (specyfika funkcjonalna jednostki). Natomiast wybrane czynniki finansowe: C_4 (koszty opracowań planistycznych oraz związanych z ich uchwaleniem zobowiązań finansowych jednostki) oraz C_3 (budżet jednostki) uzyskały ujemne wartości wskaźnika relacji, co oznacza ich skutkowy charakter.

Powyższa interpretacja to jedynie przykład, aczkolwiek identyfikacja przyczyn aktualnego stanu planowania przestrzennego w świetle współczesnych uwarunkowań jest zadaniem niewątpliwie ważnym zarówno w skali lokalnej, jak również regionalnej oraz krajowej.

Ryc. 1. Mapa znaczenia-relacji; opr. własne
Fig. 1. Map of meaning-relation; by the author

⁴⁴ M. Dytczak, op. cit., s. 131; J. Michnik, op. cit., s. 68; K. Ogrodnik, *Analiza cech rynkowych nieruchomości...*, op. cit., s. 106-107.

PODSUMOWANIE

Współczesne planowanie przestrzenne stanowi złożony przedmiot badań. W niniejszym artykule szczególna uwaga została zwrócona na możliwość zastosowania metod wielokryterialnych w roli dodatkowych narzędzi badawczych planowania przestrzennego.

Na wybranym przykładzie dotyczącym czynników prac planistycznych prowadzonych w skali lokalnej zaprezentowano algorytm metody DEMATEL, umożliwiającej analizę związków przyczynowo-skutkowych bez konieczności uwzględniania danych ilościowych. Ze względu na wyłącznie teoretyczny charakter opracowanego przykładu na zakończenie zostały podane uwagi dotyczące potencjalnej aplikacji metody DEMATEL:

Wybór czynników do analizy powinien zostać poprzedzony delimitacją terytorialną badań, bowiem tylko część czynników wykazuje uniwersalny charakter, zaś większość z nich stanowi wypadkową indywidualnych uwarunkowań danego obszaru.

W celu zapewnienia większej obiektywności badań początkowy etap analizy (tj. określanie bezpośrednich relacji) powinien odbywać się na przykład w formie wywiadów przeprowadzonych wśród wybranych specjalistów.

Metoda DEMATEL, jak również uzyskane przy jej użyciu wyniki powinny stanowić jedynie wsparcie, pewien rodzaj wspomaganie przy podejmowaniu decyzji, a nie określoną regułę postępowania.

LITERATURA

1. **Chmielewski J. M. (2001)**, *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
2. **Domański R. (1989)**, *Podstawy planowania przestrzennego*, PWN, Poznań-Warszawa.
3. **Dytczak M. (2010)**, *Wybrane metody rozwiązywania wielokryterialnych problemów decyzyjnych w budownictwie*, Wyd. Politechniki Opolskiej, Opole.
4. **Kupiec L. (2002)**, *Istota planowania przestrzennego*, [w:] L. Kupiec (red.), *Gospodarka przestrzenna*, t.V, *Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne*, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
5. **Leśniak J. (1985)**, *Planowanie przestrzenne*, PWN, Warszawa.
6. **Malisz B. (1985)**, *Gospodarka i polityka przestrzenna*, [w:] J. Regulski (red.), *Planowanie przestrzenne*, PWE, Warszawa.
7. **Miazga M. (2001)**, *Spoleczne problemy kształtowania przestrzeni. Przykłady studiów i badań na rzecz planowania i zarządzania przestrzenią w różnych skalach*, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Warszawa.
8. **Michnik J. (2013)**, *Wielokryterialne metody wspomaganie decyzji w procesie innowacji*, Wyd.

Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice.

9. **Ogrodnik K. (2013)**, *Ochrona dziedzictwa kulturowego w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego*, „Architecturae et Atribus” vol. 5, nr 2(16).
10. **Ogrodnik K. (2014)**, *Analiza cech rynkowych nieruchomości przy użyciu metody DEMATEL*, [w:] E. Gołabeska (red.), *Rzeczoznawca majątkowy ekspertem rynku nieruchomości*, Wyd. Bauhaus, Białystok 2014.
11. **Parysek J. (2007)**, *Wprowadzenie do gospodarki przestrzennej. Wybrane aspekty praktyczne*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
12. Strona Internetowa Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju: http://www.mir.gov.pl/Budownictwo/Planowanie_lokalne_i_zagospodarowanie_przestrzenne/Informacje_przestrzenne/Planowanie_przestrzenne/Strony/Badanie_statystyczne.aspx [dostęp: 26.10.2014].
13. **Śleszyński P. (2006)**, *Szczegółowa interpretacja stanu zaawansowania prac planistycznych w gminach na koniec 2004 roku wraz z analizą możliwych czynników wpływających na ten stan*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa, dostępny w Internecie: http://www.mir.gov.pl/Budownictwo/Planowanie_lokalne_i_zagospodarowanie_przestrzenne/Informacje_przestrzenne/Planowanie_przestrzenne/Documents/raport_2004.pdf [dostęp: 04.11.2014].
14. **Śleszyński P. (2006a)**, *Zaawansowanie i uwarunkowania prac planistycznych w gminach: wnioski dla polityki regionalnej*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 3(25), s. 25-47, dostępny w Internecie: http://www.studreg.uw.edu.pl/pdf/2006_3_sleszynski.pdf [dostęp: 04.11.2014].
15. **Śleszyński P., Komornicki T., Solon J., Więckowski M. (2012)**, *Planowanie przestrzenne w gminach*, Wyd. Akademickie Sedno, Warszawa.
16. **Tamura H., Akazawa K. (2005)**, *Structural modeling and systems analysis of uneasy factors for realizing safe, secure and reliable society*, „Journal of Telecommunications and Information Technology” no. 3, dostępny w Internecie: www.itl.waw.pl [dostęp: 23.08.2014].
17. Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2012 r. poz. 647 ze zm.).

Przedstawiona w ramach niniejszego artykułu idea zastosowania metody DEMATEL do wybranego problemu stanowiła przedmiot prezentacji na seminarium naukowym Zakładu Informacji Przestrzennej WBiIŚ Politechniki Białostockiej (12.2013 r.) oraz na otwartym seminarium naukowym Zakładu Zrównoważonego Rozwoju WEiZ Uniwersytetu w Białymstoku (02.2014 r.)

Artykuł wykonano w ramach pracy własnej W/WBiIŚ/6/2013 „Możliwość implementacji metod MCDA do wybranych zagadnień z zakresu gospodarki przestrzennej”.

ZAMEK CESARSKI W POZNANIU. PRZESTRZEŃ UKSZTAŁTOWANA KOPIAMI - PROBLEMY INTERPRETACYJNE

Anna Agnieszka Żywicka

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Humanistycznych, Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin
E-mail: anna.a.zywicka@gmail.com

IMPERIAL CASTLE IN POZNAN. SPACE FORMED FROM COPIES - INTERPRETATION PROBLEMS

Abstract

Imperial Castle in Poznan was built in the early 20 century, at the request of William II, as the neo-Romanesque residence. Emperor substantially interfered in plan of the architect, Franz Schwechten, interior and sculpture duplicated forms from other known residences. Poznan castle is just one example of the building, which form has been formed on the basis of historic styles, and then repeatedly rebuilt. It is a space constructed from copies and imitations, which were given a strong and decisive meaning. Undoubtedly, the castle in Poznan is an interpretation supported by the political thought, and involved this created space.

Streszczenie

Zamek cesarski w Poznaniu wzniesiony został na początku XX wieku, na życzenie Wilhelma II, jako neoromańska rezydencja. Cesarz znacząco ingerował w plan architekta Franza Schwechtena, a poszczególne wnętrza i rzeźby powielały formy z innych znanych rezydencji. Poznańska rezydencja jest tylko jednym z przykładów budowli, których forma została ukształtowana w oparciu o style historyczne, a następnie wielokrotnie zmieniana. Sytuacja ta rodzi problem odbioru dzieła i jego przestrzeni zbudowanej z kopii, którym nadano konkretną wymowę. Neostyle wpisują się w krąg szerszego, powszechnego XIX-wiecznego nurtu historyzmu i w oparciu o niego chciano przywrócić się interpretacji poznańskiego zamku, który niewątpliwie został wsparty przez myśl polityczną, mocno wpisaną nie tylko w jego historię, ale i ostateczny wygląd.

Keywords: Imperial Castle in Poznan; Romanesque Revival; Wilhelm II; Kaiserpfalz; copy

Słowa kluczowe: zamek cesarski w Poznaniu; neoromanizm; Wilhelm II; Kaiserpfalz; kopia

Zwrot w stronę przeszłości zaowocował w architekturze wieku XIX i początkach XX nowymi, ciekawymi budowlami, przypominającymi dawne obiekty, bądź wręcz będące cytatami czy kopiami starych gmachów. Poznański zamek jest tylko jednym z przykładów budowli, które zostały ukształtowane w oparciu o historyczne formy, a następnie wielokrotnie przebudowywane. Pojawia się pytanie o interpretację oraz swoistą przestrzeń, kreację, którą tworzą kopie obiektów oraz wnętrz pochodzących z innych budowli. Postanowiono przywrócić się temu problemowi bliżej na przykładzie wspomnianego zamku cesarskiego w Poznaniu, analizując jego wystrój i dekoracje względem odwołania do

pierwowzorów oraz w strukturze znaczeniowej, ikonicznej.

Jednym z kryteriów dzieła sztuki jest oryginalność - jak zatem rozpatrywać neostyle, będące *de facto* kopiami, działaniami odtwórczymi? Sięgnijmy do źródeł, czyli historyzmu, który rozwinął się w Niemczech w XVIII i XIX wieku. Stanowisko to czyni z historii zasadę, postuluje poznawanie rzeczywistości, jak również zjawisk, także społecznych oraz kulturowych, w sposób historyczny. Świat życia człowieka rozumiany jest jako to, co zostało stworzone przez działanie ludzkie, nie zaś naturę, przyrodę. Wszystko to rozpoczyna proces „uhistoryczniania” nauk, zamiast filozofii propaguje się

i rozwija psychologię, historie: antropologii, prawa, religii, filozofii czy sztuki. Rezultatem owego nurtu stało się także „uhistorycznienie” dziejów oraz człowieka. Pojawiła się świadomość historyczna, zarówno w odniesieniu do ludzi, rozumu, myśli, jak i działań¹.

W tym miejscu należy przypomnieć także Wielką Rewolucję Francuską, która doprowadziła u schyłku XVIII wieku do głębokich zmian polityczno-społecznych oraz obalenia monarchii Burbonów. W połowie wieku XIX Europę opanowała Wiosna Ludów. Zrywy rewolucyjne oraz narodowe były mocnym doświadczeniem dla ludów walczących o zjednoczenie oraz niepodległość. Wydarzenia te położyły podwaliny pod ruchy niepodległościowe w późniejszym okresie. W 1871 roku, z pomocą Ottona von Bismarcka, dokonano się zjednoczenie Niemiec, wskrzeszone zostało Cesarstwo Niemieckie.

Architektura i sztuka nie zostały obojętne wobec tych wydarzeń, dlatego też wiek XIX oraz początek XX zdominował nurt historyzmu. Wraz z odejściem monarchii, prawa dziedziczenia, które dawały poczucie trwania oraz porządku ustalanego przez elity, zmieniło się podejście do sztuki. Rozwój badań nad przeszłością i naukami historycznymi zaowocował poznaniem stylów i tradycji artystycznych. Opisywano i datowano budowle, a sztuka stała się skarbnicą stylów, ruchów, wzorów. Była bardziej dostępna obywatelom, co przyczyniło się także między innymi do kopiowania dzieł bądź wyposażenia wnętrz². Korzystając z nowej

wiedzy i badań, architekci odrodzili stylistykę dawnych epok w postaci neostylów (neogotyck, neoromanizm, neorenesans czy neobarok)³. Zjawisku temu sprzyjał także romantyzm, który wyznaczał tęsknotę za tym, co dawne, dalekie, historyczne.

Wróćmy jednak do Poznania. W 1905 roku rozpoczęto budowę monumentalnej⁴ rezydencji na poznańskich terenach pofortecznych dla cesarza niemieckiego Wilhelma II⁵. Zamek został zaprojektowany przez Franza Schwechтена⁶, jednak sam cesarz znacząco ingerował w jego plan⁷, dzięki czemu budynek zyskał rozmach oraz osobliwy wyraz - przybrał formę charakterystycznego, średniowiecznego *Kaiserpfalzu*⁸.

Zamek cesarski w Poznaniu jest swego rodzaju przykładem „sztuki zaangażowanej”⁹, to nośnik pewnych treści, nie tylko religijnych czy estetycznych, ale także politycznych. *Kaiserpfalz* jest istotnym pojęciem, pomagającym dostrzec i zrozumieć znaczenie rezydencji. Termin ten oznacza pałac królewski w czasach Świętego Cesarstwa Rzymskiego¹⁰. To miejsce siedziby tymczasowej oraz wykonywania władzy przez cesarza, utrzymywanej wraz z całym orszakiem. Każda z rezydencji królewskich stanowiła bogaty kompleks architektoniczny, zazwyczaj składający się z trzech części: pałacu, kaplicy pałacowej oraz budynku gospodarczego (w dużych miastach zazwyczaj nie występowały gospodarstwa). Gdy w 1871 roku wskrzeszono Cesarstwo Niemieckie, starano się podkreślić jego związek z wielkim, wielowiekowym Świętym

¹ Historyzm krytykowany m.in. za relatywizm historyczny, a także „faktografię” – gromadzenie materiałów i faktów bez zhierarchizowania tego, co ważne. Zob. H. Schädelbach, *Filozofia z Niemczech 1831-1933*, tłum. K. Krzemieniowa, Warszawa 1992, s. 61-76.

² G. Bandmann, *Przemiany w ocenie twórczości w teorii sztuki XIX w.*, tłum. F. Franckowiak, [w:] *Pojęcia, problemy, metody współczesnej nauki o sztuce*, red. J. Iwańska, Warszawa 1976, s. 57-59.

³ P. Krakowski, *Wątki znaczeniowe w architekturze wieku XIX*, [w:] „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Historii Sztuki” z. 11, 1973, s. 75-76.

⁴ W Poznaniu powstały trzy okazale rezydencje monarsze. Najstarszą, w połowie X wieku, zbudowano dla pierwszych królów polskich na Ostrowie Tumskim. W wieku XIII na wzgórzu nad Starym Miastem wzniesiono kolejny zamek królewski, powiązany z osobą Przemysła II, natomiast na początku wieku XX powstała rezydencja cesarska dla Wilhelma II. D. Matyaszczyk, *Poznań. Trakt Królewsko-Cesarski*, Poznań 2007, s. 5 i 13.

⁵ Wilhelm II Hohenzollern (1859-1941) – ostatni cesarz niemiecki i król Prus. Dnia 15 czerwca 1888 roku został cesarzem i królem Prus, w 1918 roku musiał abdykować w wyniku tzw. rewolucji listopadowej, która trwała wówczas w Niemczech. T. Aronson, *Cesarze Niemieccy 1871-1918*, Kraków 1998, s. 58.

⁶ Franz Schwechтен - niemiecki architekt tworzący w stylu neoromańskim. D. Matyaszczyk, *Poznań. Trakt...*, s. 61-62.

⁷ Miejsce budowy zamku nie jest przypadkowe, Poznań postanowiono przekształcić bowiem w miasto-rezydencję poprzez budowę Dzielnicy Cesarskiej. Założenie urbanistyczne zaprojektował Joseph Stübben, należały do niego: gmach Poczty Głównej, Ziemstwo Kredytowe, Collegium Maius, Aula Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Collegium Minus, Collegium Iuridicum, Opera, budynek Akademii Muzycznej, Kościół Najświętszego Zbawiciela, a także Zamek Cesarski, obok którego stanął pomnik Ottona von Bismarcka. Z. Pałat, *Reprezentacyjna zabudowa przedpola zburzonej Bramy Berlińskiej*, [w:] „Kronika Miasta Poznania” nr 1/2006, Poznań.

⁸ *Kaiserpfalz* - wywodzi się z języka niemieckiego i dosłownie oznacza cesarz (*Kaiser*) i pałac (*Pfalz*). D. Watkin, *Historia architektury zachodniej*, Warszawa 2006, s. 75-78.

⁹ Sztuka zaangażowana obejmuje działania artystyczne, intencjonalnie niosące polityczne bądź ideologiczne przesłanie. Jeśli dotyczą sztuki danego kraju, stają się tzw. sztuką propagandową. M. Giżycki, *Słownik kierunków, ruchów i kluczowych pojęć sztuki drugiej połowy XX wieku*, Gdańsk 2002, s. 178-179.

¹⁰ Święte Cesarstwo Rzymskie, od 1441 roku zwane także Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego, stanowiło kontynuację cesarstwa zachodniorzymskiego. Składało się formalnie z: Królestwa Niemieckiego, Królestwa Włoch (do 1648) oraz Królestwa Burgundii (od 1032 do 1378). Monarcha nosił tytuł *cesarza rzymskiego*, godności cesarskiej udzielał mu papież. Jako następca Ostrogotów i Longobardów król niemiecki miał być jednocześnie królem Italii oraz uniwersalnym cesarzem rzymskim dla łacińskiego Zachodu. Cesarstwo istniało do 1806 roku. T. Paluszynski, *Historia Niemiec i państw niemieckich. Zarys dziejów politycznych*, Poznań 2006, s. 7-15.

Cesarstwem Rzymskim, także poprzez architekturę. Odrodziła się idea *Kaiserpfalz*, czego przykładem jest zamek w Poznaniu. Zastosowanie owego wzoru było nieprzypadkowe, gdyż nowa siedziba miała potwierdzać przynależność Wielkopolski do Rzeszy, a także wskazywać na jej dziedzictwo.

Budowę w Poznaniu zakończono już w 1910 roku¹¹. Zamek wzniesiony w stylu neoromańskim¹², najbardziej germańskim oraz reprezentującym świetność Cesarstwa, zbudowany został na planie nieregularnego wieloboku. Składały się na niego wieża, korpus oraz Sala Tronowa. Od północy rozlokowano zabudowania gospodarcze.

W wieży zegarowej, na pierwszym piętrze, mieściła się kaplica, zaprojektowana w stylu bizantyjskim przez Augusta Oetkena, ozdobiona misternymi mozaikami. Jako wzór posłużyły jedne z najpiękniejszych kaplic pałacowych Capella Palatina w Palermo, kaplica akwizgrańska oraz ta z Goslaru. Obok Sali Tronowej było to najwspanialsze pomieszczenie zamku, które cesarz wybudował z prywatnych środków. Kaplica posiadała plan ośmioboku, z absydą od południa. Dwa trony, dla Wilhelma i jego żony, oraz ambonę i ołtarz wykonano z białego marmuru. Bogato zdobione mozaiką ściany przedstawiały podobny wspomnianym wyżej kaplicom program ikonograficzny. W absydzie znajdowało się przedstawienie Chrystusa Błogosławiącego, zaś na wyobrażeniu na ścianie tarczowej Jezus siedział na tronie, otoczony alegoriami Cnoty, Władzy, Cesarstwa oraz Kościoła. Na ścianach bocznych ujęto cnoty kardynalne oraz teologiczne, a także sceny z życia Chrystusa. Samo ulokowanie kaplicy w wieży przywołuje na myśl rezydencje Fryderyka Barbarossy w Norymberdze czy też Karlstejn w Czechach, tym samym odwołując się do znakomitych, bogatych wzorów europejskich.

Budynek korpusu, założony wokół wewnętrznego dziedzińca, mieścił w sobie pomieszczenia mieszkalne – w skrzydle zachodnim oraz reprezentacyjne we wschodnim. Parter zajmowały pokoje członków orszaku, natomiast na piętrze zlokalizowano apartamenty cesarskie, wyżej znajdowały się pokoje książęce - przeznaczone dla następcy tronu. Wystrój pokoi

oraz meble często stanowiły repliki oraz kopie innych znanych dzieł sztuki użytkowej. Sklepienie palmowe znajdujące się w Refektarzu wzorowane było na tym z Refektarza Wielkiego zamku w Malborku. Korytarz mieścił w sobie popiersia rzymskich cesarzy (które współcześnie znajdują się w Muzeum Narodowym w Poznaniu), jak również repliki antycznych sarkofagów.

Gabinet króla pruskiego pokrywała boazeria złożona z brązowych reliefów, które łudząco przypominały przedstawienia z relikwiarza Karola Wielkiego w Akwizgranie, co jest tym bardziej wymowne, że na jego ścianach bocznych przedstawione są postacie 16 królów i cesarzy niemieckich¹³. Znajdowało się tu także krzesło w kształcie siodła, podobne do tego, którego używał Fryderyk Wielki. Do ciekawszych pomieszczeń zdecydowanie należy zaliczyć Pokój Nordycki, który swoją nazwę zawdzięczał boazerii, zdobionej bujnymi ornamentami występującymi w XII-wiecznej architekturze norweskiej. Pokój przyjęć zaś obity został złotożółtą tkaniną z powtarzającym się motywem charakterystycznych, stylizowanych czerwonych orłów.

Pośród wyposażenia pokoi należących do cesarzowej Wiktorii wyróżniały się meble, ze zdobieniami wywodzącymi się z repliki średniowiecznej skrzyni znajdującej się w gabinecie cesarza. W pokoju przyjęć meble wzorowane były na zabytkach romańskich. W apartamencie córki pary cesarskiej, Wiktorii Luizy, znajdowała się zaś elektryczna korona, wzorowana na wotywną¹⁴, wieszaną przez Wizygotów oraz Longobardów nad ołtarzem.

Sala tronowa podkreśla ów splendor najlepiej. Potężny i monumentalny styl inspirowany bizantyjskimi bazylikami, ściany wyłożone szarym marmurem, wielkie okna otoczone arkadami, a pomiędzy nimi osiem posągów niemieckich cesarzy na wzór starożytnych i w końcu podwójny, orientalny tron w środkowej wnęce. W górnej części znajdowały się zaś malowidła przedstawiające średniowiecznych władców niemieckich, co podkreślało wymowę sali.

Na Dziedzińcu Różanym ustawiona została, zachowana do dziś, Fontanna Lwów, wzorowana na tej z Patio de los Leones w pałacu królewskim Muham-

¹¹ Polskie społeczeństwo zbojkotowało uroczystości z okazji zakończenia budowy zamku. J. Pazder, *Zamek Cesarski*, Poznań 2010, s.14 i 22.

¹² Dużym powodzeniem cieszył się także neogotyki, jednak wraz z rozwojem badań nad przeszłością odkrywano początki gotyku we Francji, dlatego też nie mógł to być styl reprezentatywny dla Niemiec. Z. Tolłoczko, „*Sen architekta*” czyli o historii i historyzmie architektury XIX i XX wieku: studia i materiały, Kraków 2002.

¹³ Relikwiarz skrzyniowy wywodzący się z XII wieku. Na powierzchni dachu znajdują się cztery płaskorzeźby ze scenami z legendy Karola Wielkiego. Natomiast na ścianach bocznych przedstawiono postaci 16 królów i cesarzy niemieckich (Henryka II, Otta III, Otta I, Otta II, Karola Grubego, bezimiennego władcy, Henryka VI i Fryderyka II). Po drugiej stronie bocznej można zobaczyć Henryka V, Henryka IV, Otta IV, Henryka I, Lothara I i Ludwika Pobożnego). D. Watkin, *Historia architektury zachodniej...*, op.cit., s.56-59.

¹⁴ Korona wotywna – korona ofiarowana w jakiejś intencji, często, jako podziękowanie lub dar króla określonego obiektowi sakralnemu. Bardzo bogato zdobiona, j. w., s. 11.

meda V w Alhambrze w Hiszpanii. Działanie ten rozstawiali poeci, m. in. Ibn Zamrak, żyjący w XIV wieku¹⁵. Lwy są mocno stylizowane na romańskie, zaś misy fontanny ozdobione ornamentem plecionkowym, pośród którego wiją się smoki.

Ryc. 1. Zamek na przedwojennej fotografii; fot.: http://pl.wikipedia.org/wiki/Zamek_Cesarski_w_Poznaniu, domena publiczna.

Fig. 1. Castle on pre-war photograph; photo: http://pl.wikipedia.org/wiki/Zamek_Cesarski_w_Poznaniu, public domain.

Istotne jest to, by na zamek ów spojrzeć nie tylko jako na budynek z losowo wybranymi dekoracjami. Ważne, by nie zatrzymywać się jedynie na tym, co widać, potrzebne jest tu bowiem spojrzenie ikonologiczne, gdyż w centrum miasta urosła cesarska rezydencja, nawiązująca do dawnych, średniowiecznych czasów zarówno pod względem architektury, jak i polityki. Król pruski chętnie podkreślał dawne chlubne dzieje, to, że przez wieki Święte Cesarstwo było europejską potęgą, która, jak miał nadzieję, może jeszcze powrócić. Świetnie wykorzystał ku temu ciężki, mocny, sprawiający wrażenie trwałości przez swoją masywność, neoromanizm. Poprzez kopie bądź naśladownictwa we wnętrzach podkreślony został związek ze Świętym Cesarstwem Rzymskim, którego nazwa nawiązywała do instytucjonalnej, a także ideowej ciągłości pomiędzy chrześcijańskim i uniwersalnym cesarstwem rzymskim a tytułem cesarza nadanym Karolingom, następnie władcom Niemiec, przez papieża. Owo wrażenie dopełniała okolica zamku, czyli Dzielnica Cesarska¹⁶. Przede wszystkim pomnik Ottona von Bismarcka¹⁷, który pomógł w zjednoczeniu Niemiec. Znalazł się on nieopodal, uzupełniając program ideologiczny. Poznański zamek jest swego rodzaju interpretacją, odpowiedzią sztuki na ówczesne wydarzenia, a może inaczej - opowieścią za pomocą sztuki.

Ryc. 2. Zamek cesarski w Poznaniu, wygląd współczesny; fot. autorka.

Fig. 2. Imperial Castle in Poznan, contemporary; photo: by author.

¹⁵ Patio de los Leones, czyli Działanie Lwów, pochodzący z XIV wieku, otaczają ażurowe krużganki. R. Irwin, *The Alhambra*, Cambridge 2005, s. 56-57.

¹⁶ Genezą powstania Dzielnicy Cesarskiej była konieczność poprawy rozwoju przestrzennego miasta. Na dzielnicę tą składają się przede wszystkim: Teatr Wielki, Park Henryka Wieniawskiego, Park i Plac Adama Mickiewicza, Niemiecki Bank Listów Zastawnych, Collegium Maius i Collegium Minus, Zamek Cesarski, Willa Adolfa Landsberga, Akademia Muzyczna. Więcej zob. Z. Pałat, *Architektura a polityka. Glorifikacja Prus i niemieckiej myśli cywilizacyjnej w Poznaniu na początku XX wieku*, t. 37, Poznań 2011.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku starano się nadać zamkowi bardziej polski charakter, by podkreślić, że tak jak i Poznań, należy on do Rzeczypospolitej. W związku z tym we wnętrzach wymieniono część mebli¹⁸ oraz umieszczono obrazy polskich malarzy. Monumentalny budynek był w tym czasie rezydencją naczelnika państwa, a później prezydentów RP podczas ich wizyt w Poznaniu. Część zamku przeznaczono także dla Uniwersytetu. By definitywnie zmienić wymowę miejsca, usunięto także pomnik Bismarcka, a w jego miejsce ustawiono w 1932 roku statuę Najświętszego Serca Pana Jezusa. Od tego czasu zamek coraz częściej pojawiał się na pocztówkach skierowanych do polskich odbiorców¹⁹.

Jednak historia toczy się dalej i w 1940 roku rozpoczyna się kolejny jej rozdział. Architekt Franz Böhmer drastycznie zmienia obraz zamku. Rozpoczęła się kolejna, znaczna przebudowa, mająca na celu dostosowanie budynku do nowego przeznaczenia. Postanowiono bowiem, iż będzie to rezydencja z gabinetem Adolfa Hitlera. Zmieniono głównie wnętrza, które w znacznej większości pozbawiono pierwotnego wystroju i funkcji. W miejscu kaplicy powstaje biuro Hitlera z zewnętrznym balkonem do przemówień. To nie tylko przebudowa, dostosowanie miejsca do nowych potrzeb, lecz także najbardziej wymowna zmiana, dzięki której symbolicznie podkreślona została ranga i aspiracje niemieckiego przywódcy. Gruntownie przebudowano także Salę Tronową, która miała odtąd pełnić funkcję miejsca zgromadzeń. Od południa wybito nowe, reprezentacyjne wejście, zaś pod podwórzem powstał schron przeciwlotniczy. Zarówno gabinet²⁰, jak i nowe wyposażenie wewnątrz stanowią kopię architektury berlińskiej z tego okresu. Sztuka, także i architektura, stała się jeszcze bardziej zaangażowana i używana jako narzędzie propagandy. Tylko jeden jej rodzaj mógł być popierany – ten, który odznaczał się prostym językiem i gloryfikował rasę aryjską. W architekturze propagowano zbrutalizowany klasycyzm – surowy, monumentalny, obejmujący proste, ciężkie formy. Nie dziwi więc, że zamek w Poznaniu, mający już wymowę progermańską i wybrany na jedno z biur Hitlera, musiał uzyskać nowe, właściwe wnętrza. Prace remontowe zostały przerwane w 1943 roku, w związku z niepowodzeniami niemieckimi na froncie wschodnim.

W 1945 roku w zamku powstał obóz przejściowy dla jeńców niemieckich, później zlokalizowano tu koszary Ludowego Wojska Polskiego.

Jak mocno oddziaływała poznańska przestrzeń stworzona z kopii i interpretująca ówczesną rzeczywistość, świadczy fakt, iż po wojnie zamierzano zniszczyć zamek cesarski, pomimo iż nie było to niezbędne z przyczyn zniszczeń wojennych²¹. Mieszkańcy nie chcieli codziennie oglądać budynku, który jednoznacznie kojarzył im się z niemiecką okupacją, zwłaszcza że był on monumentalny i dobrze widoczny w śródmieściu. Z powodów finansowych władze centralne nie zgodziły się na takie rozwiązanie. Rozważano przebudowę, zburzenie wieży bądź zmianę stylu architektonicznego. Łatwiej, a przede wszystkim taniej było zaadaptować to miejsce na nowe potrzeby. Aby zmienić wymowę ideologiczną, obniżono wieżę o 30 metrów, by nie stanowiła już dominanty nad śródmieściem. Usunięto także większość symboli nazistowskich. Powstała także tzw. Sala Marmurowa, wnętrza przebudowano, dostosowując je do aktualnych potrzeb. By wymowa tego miejsca była bardziej polska i przystępniejsza dla mieszkańców, umieszczono w Holu Kolumnowym płaskorzeźbione paneau przedstawiające dzieje Poznania oraz Wielkopolski, z uwzględnieniem stosunków polsko-niemieckich. W 1960 roku wzniesiono w pobliżu pomnik Adama Mickiewicza, by ostatecznie wprowadzić mocny, polski element w przestrzeni około zamkowej, który równoważył akcenty niemieckie²².

Istotna jest również zmiana zagospodarowania budynku. W latach sześćdziesiątych zamek został Pałacem Kultury, Salę Tronową przekształcono w widowiskowo-kinową, hole dostosowano do celów wystawowych. W 1979 roku obiekt został wpisany do rejestru zabytków. Obecnie mieści się tam Centrum Kultury Zamek, prężnie działające w różnych sferach kultury i sztuki. Zdaje się zatem, że wraz ze zmianami, w tym pokoleniowymi, miejsce to straciło swą jednoznaczną pejoratywną wymowę, stało się raczej wpisanym w krajobraz miasta świadkiem jego historii. Sam styl neoromański został doceniony poprzez wpisanie budynku do rejestru zabytków. Konserwacja, a także rewitalizacja zamku zapobiega niszczeniu, jednocześnie podkreślając jego historię oraz walory artystyczne.

¹⁷ Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen (1815-1898) – książę von Bismarck-Schönhausen, książę von Lauenburg, a także niemiecki polityk, premier Prus, kanclerz Rzeszy, przyczynił się do zjednoczenia Niemiec. T. Aronson, *Cesarze niemieccy...*, s. 5-7.

¹⁸ Część sprzętów i wyposażenia rozdano do biur i urzędów w Poznaniu i innych miast Polski. J. Pazder, *Zamek Cesarski...*, s. 83.

¹⁹ Dla niemieckich odbiorców, już w trakcie budowy zamku, rozpowszechniano pocztówki z projektami, z podjętymi pracami, a później z ukończonym gmachem. Widokówki pokazywały zamek, często w najbliższym otoczeniu. J. Pazder, *Zamek Cesarski...*, s. 40-80.

²⁰ Jego wystrój został niezmienny do dziś i często pełni rolę dekoracji filmowej, j. w., s. 112-115.

²¹ Zniszczenia wojenne oczywiście objęły zamek, nie były one jednak znaczne.

²² J. Pazder, *Zamek Cesarski...*, s. 130.

Niewątpliwie zarówno sam zamek, jak i jego wnętrza pełniły funkcję zdecydowanie bardziej reprezentacyjną aniżeli mieszkalną. Podkreślają to liczne elementy będące cytatami z innych budowli i dzieł sztuki. Patrząc na budowlę pod kątem ikonologicznym, neostylowy poznański zamek jest interpretacją rzeczywistości oraz dążeń Rzeszy Niemieckiej do odnowienia Świętego Cesarstwa Rzymskiego. Sytuacja ta wpisuje się w krąg szerszego zjawiska, jakim jest historyzm oraz zmiany społeczno-polityczne w Europie. Przestrzeń zbudowana z kopii i naśladownictw, którym nadano mocne, zdecydowane znaczenia podporządkowane ideologią, tak intensywnie oddziaływała na ludzi, iż potrzebna była interwencja w jej strukturę, by wykreować własne ikonologiczne treści, nadać nowe funkcje i cele. Neostyle należy rozpatrywać dwojako. Jest to przejaw historyzmu, jak również odwołanie się do stylów i rozwiązań tradycyjnych, ze znamionami polityczno-społecznymi. Nie fałszują one zatem rzeczywistości, gdyż istotą falsyfikatu jest celowe wprowadzanie w błąd, to raczej kreowanie przestrzeni z wykorzystaniem dorobku i osiągnięć dziejów, często, jak w przypadku zamku w Poznaniu, niosących dodatkowe treści. Istotne jest także zaznaczenie, że przebudowy, którym poddawana była rezydencja, ingerowały nie tylko fizycznie w budynek, ale także w jego strukturę symboliczną i znaczeniową, wpływając na interpretacje zabytku oraz jego rolę, przesłanie zarówno dla historyków sztuki, jak i mieszkańców Poznania.

LITERATURA:

1. **Aronson T. (1998)**, *Cesarze niemieccy 1871-1918*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
2. **Bandmann G. (1976)**, *Przemiany w ocenie tworzywa w teorii sztuki XIX w.*, tłum. F. Franckowiak [w:] *Pojęcia, problemy, metody współczesnej nauki o sztuce*, red. J. Iwańska, PWN, Warszawa.
3. **Giżycki M. (2002)**, *Słownik kierunków, ruchów i kluczowych pojęć sztuki drugiej połowy XX wieku*, Wyd. Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk.
4. **Irwin R. (2005)**, *The Alhambra*, Cambridge.
5. **Krakowski P. (1973)**, *Wątki znaczeniowe w architekturze wieku XIX*, [w:] „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Historii Sztuki” z. 11.
6. **Matyaszczyk D. (2007)**, *Poznań. Trakt Królewsko-Cesarski*, Wydawnictwo Miejskie, Poznań.
7. **Paluszyński T. (2006)**, *Historia Niemiec i państw niemieckich. Zarys dziejów politycznych*, Oficyna Wydawnicza WSJO, Poznań.
8. **Pałat Z. (2011)**, *Architektura a polityka. Gloryfikacja Prus i niemieckiej myśli cywilizacyjnej w Poznaniu na początku XX wieku*, Wyd. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, t. 37, Poznań.
9. **Pałat Z. (2006)**, *Reprezentacyjna zabudowa przedpola zburzonej Bramy Berlińskiej*, [w:] „Kronika Miasta Poznania” nr 1, Poznań.
10. **Pazder J. (2010)**, *Zamek Cesarski*, Wydawnictwo Święty Wojciech, Poznań.
11. **Schädelbach H. (1992)**, *Filozofia w Niemczech 1831-1933*, tłum. K. Krzemieniowa, PWN, Warszawa.
12. **Tołłoczko Z. (2002)**, *„Sen architekta” czyli o historii i historyzmie architektury XIX i XX wieku: studia i materiały*, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków.
13. **Watkin D. (2006)**, *Historia architektury zachodniej*, Arkady, Warszawa.